

**ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ МОЛИЯ ВА
ИҚТИСОДИ ТОҶИКИСТОН**

ВБД: 339.1 (575.3+510)

ТКБ: 65.88(0)

И - 14

Бо ҳуқуқи дастнавис

ИБРОҲИМЗОДА АМИР МУДДИН

**ҲАМКОРИҲОИ ТИҶОРАТӢ -ИҚТИСОДИИ ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН БО КИШВАРҲОИ АЪЗОИ СОЗМОНИ ҲАМКОРИИ
ШАНХАЙ: ВАЗЪ ВА ДУРНАМОИ РУШДИ ОНҲО**

ДИССЕРТАЦИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмӣ
номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯйи ихтисоси 5.2.21 -
Иқтисодиёти ҷаҳон

Роҳбари илмӣ:
доктори илмҳои иқтисодӣ,
профессор Ш.Раҳимзода

ДУШАНБЕ - 2026

М У Н Д А Р И Ч А

НОМГУИ ИХТИСОРОТ.....	3
МУҚАДДИМА.....	4

БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ҲАМКОРИҲОИ ТИҶОРАТИЮ ИҚТИСОДӢ ДАР ШАРОИТИ ҲАМГИРОИИ ИҚТИСОДИИ МИНТАҚАВӢ

1.1. Ҷанбаҳои назариявии ташаккули ҳамкории тижоратию иқтисодӣ дар шароити ҳамгироии иқтисодии минтақавӣ.....	13
1.2. Нақши иттиҳодияҳои ҳамгироии иқтисодии минтақавӣ дар рушди иқтисодиёти кишварҳои узви онҳо.....	31
1.3. Созмони ҳамкории Шанхай ҳамчун ниҳоди ҳамгироии иқтисодии минтақавӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ.....	48

БОБИ 2. ВАЗӢИ МУНОСИБАТҲОИ ТИҶОРАТИЮ ИҚТИСОДИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО КИШВАРҲОИ УЗВИ СОЗМОНИ ҲАМКОРИИ ШАНХАЙ

2.1. Таҳлил ва тамоюлҳои савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои узви Созмони ҳамкории Шанхай.....	65
2.2. Таҳлил ва таъсири омилҳои асосӣ ба ҳамкории тижоратию иқтисодӣ ва раванди ҳамгироии кишварҳои СХШ.....	85
2.3. Ҳамкории сармоягузории Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои узви СХШ мушкилот ва тамоюлҳо.....	100

БОБИ 3. САМТҲОИ РУШДИ ҲАМКОРИҲОИ ТИҶОРАТИЮ ИҚТИСОДИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО КИШВАРҲОИ УЗВИ СОЗМОНИ ҲАМКОРИИ ШАНХАЙ

3.1. Роҳҳои ҷимоявии манфиатҳои стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи ҳамкории иқтисодӣ бо кишварҳои Созмони ҳамкории Шанхай.....	122
3.2. Дурнамои рушди ҳамкории тижоративу иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мамлакатҳои узви Созмони ҳамкории Шанхай дар шароити нави геоиқтисодӣ.....	138
ХУЛОСА	158
Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо	159
Рӯйхати адабиёти истифодашуда.....	161
Интишороти асосии доктара аз рӯи рисолаи диссертсионӣ.....	181

НОМГӢИ ИХТИСОРОТ

СМР – 2030	Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030
ММД	Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ
СХШ	Созмони ҳамкории Шанхай
ОМ	Осиёи Марказӣ
СУС	Созмони умумиҷаҳонии савдо
МИБ	Муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ
СММ	Созмони Милали Муттаҳид
ИА	Иттиҳоди Аврупо
НАҒТА	Созишномаи тиҷорати озоди Амрикои Шимолӣ
АСЕАН	Ассотсиатсияи кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ
ИДМ	Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил
МЕРКОСУР	Иттифоқи мамлакатҳои Амрикои Ҷанубӣ
ИИАО	Иттиҳоди иқтисодии Авруосиё
МСО	Минтақаи савдои озод
ЕҒТА	Ассотсиатсияи тиҷорати озоди Аврупо

МУҚАДДИМА

Мубрамияти мавзуи таҳқиқот. Дар раванди ҷаҳонишавӣ ва ҳамзамон шиддатгирии рақобатҳои гуногуни иқтисодӣ байни кишварҳои ҷаҳон, маҳз ҳамкориҳои минтақавӣ барои таъмини рушди иқтисодиёти мамлакатҳои алоҳида хеле муҳиманд. Аз ин дидгоҳ ҳамкориҳои иқтисодию тиҷоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мамлакатҳои аъзои Созмони ҳамкории Шанхай (СХШ), дурнамои хеле назаррас доранд. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун узви СХШ метавонад аз густариши равобити тиҷоратӣ, ҳамкориҳо дар самти сармоягузорӣ, энергетикӣ ва амалӣ намудани имкониятҳои транзитӣ дар доираи ин созмон баҳра барад. Чуноне ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд намудаанд: «... дар шароити вазъи кунунии ҷаҳонӣ афзоиши ҳамкориҳои тиҷоратӣ иқтисодӣ дар фазои СХШ ниҳоят муҳим аст»[149].

Дар баробари ин, зикр бояд намуд, ки дар шароити муносири ҷаҳонишавӣ ва минтақавӣ вусъати муносибатҳои байналхалқии иқтисодӣ, рушди ҳам ҳамкориҳои бисёрҷониба ва ҳам дучонибаи тиҷоративу иқтисодӣ аҳаммияти махсус пайдо менамоянд. Дар ин замина Созмони ҳамкории Шанхай, ки як қатор кишварҳоро дар фазои Авруосиё муттаҳид мекунад, ба минбари муҳимми таҳкими равобити иқтисодӣ, таҳияи тарҳҳои муштарак ва боло бурдани сатҳи ҳамгироии минтақавӣ табдил меёбад. Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2001-ум узви комилҳуқуқи Созмони ҳамкории Шанхай ба шумор меравад ва ин созмони бонуфузи ҷаҳониро дар таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва ҳамзамон, васеъшавии равобити иқтисодии хориҷӣ шарикӣ стратегӣ худ медонад. Муҳиммияти мавзӯро зарурати таҳлили ҳамаҷонибаи вазъи кунунӣ ва дурнамои ҳамкориҳои тиҷоративу иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои узви СХШ, аз қабилӣ Ҷумҳурии Халқии Хитой, Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Ислонии Эрон, Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Узбекистон, Ҷумҳурии Ҳиндустон, Ҷумҳурии Ислонии Покистон, Ҷумҳурии Қирғизистон, Ҷумҳурии Беларусия муайян мекунад. Дар пасманзари

тағйироти геополитикӣ, табдили масирҳои логистикӣ, инчунин, талошҳо барои коҳиш додани вобастагӣ аз шарикони анъанавии иқтисодӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон барои таҳкими содирот, ҷалби сармоягузорӣ ва иштирок дар ташаббусҳои инфрасохтори минтақавӣ имкониятҳои нав боз мегардад. Гузашта аз ин, дар шароити маҳдуд будани захираҳои дохилӣ вусъати муносибатҳои иқтисодӣ дар доираи СҶШ яке аз самтҳои асосии сиёсати берунии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон мегардад. Аз ин дидгоҳ омӯзиши ҳамкориҳои тижоратию иқтисодии Тоҷикистон ва кишварҳои узви СҶШ на танҳо дорои аҳаммияти илмӣ, балки аҳаммияти амалӣ буда, ба таҳкими фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисоди миллӣ мусоидат мекунад.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Масъалаҳои ҳамкориҳои тижоратию иқтисодӣ дар доираи Созмони ҳамкории Шанхай мавриди таҳлилҳои фаъоли илмӣ ва коршиносӣ қарор гирифтаанд. Дар қорҳои илмӣ ҷанбаҳои мухталифи ҳамкориҳои кишварҳои узви СҶШ баррасӣ шудаанд: аз ҳамгироии иқтисодӣ ва тижорати мутақобила то ҳамкориҳо дар самтҳои энергетика, сармоягузорӣ ва логистикаи нақлиёт. Масъалаҳои назариявии ташаккули ҳамкориҳои тижоратию иқтисодӣ дар шароити ҳамгироии иқтисодии минтақавӣ аз ҷониби олимони классикӣ ва неоклассикӣ, аз қабли Адам Смит [136], Д. Рикардо [122], Хекшер-Охлин [163], П.А. Самуэлсон [130], Р.А. Манделл [2], В. Леонтьев [75], Ҷ. Тинберген [4] ва Б.А. Баласса [1], баррасӣ гардидаанд. Ҳамзамон, аз ҷониби олимони дигар, аз қабли В.Л. Селтсовский [134], Е.И. Павлова [110], Н.С. Самусев [110], Ҷ. Сакс [129], Е.А. Чириканова [174], С.И. Долгов [53], М.А. Алиев [161,162], С.В. Михневич [1710], А. Мигранян [85], А.И. Быков [27], О.Ю. Мичурина [91], В.В. Макарова [81], Т.Т. Гусейнов [35], ва В.Э. Мецлер [84], баъзе масъалаҳои мавзӯи мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Ҷанбаҳои дигари мавзӯро олимони тоҷик, аз қабли Н. Қайюмов [64], Л.Ҷ. Саидмуродов [125], Ҳ.А. Одинаев [103], Ш. Раҳимзода [115,117,118], Н.Р. Авазов [6], Д.О. Қандиёрова [61], С.Дж. Комилов [69,70], Р.М. Мирбобоев [86,87], А.А. Солиев [145], М.Т. Каримова [62,63], Р.К. Алимов [13], М.С.

Содиқов [137,138,139,143], Б.Г. Сафаров [131], У.С. Асрорзода [15], М.И. Садриддинов [124], Б.М. Джумъев [51], У.М. Гулаков [32,33], С.Б. Шарипов [176,177], М.Х. Данаева [37], С.С. Зиёев [60], П.С. Раҳимов [119], ва дигарон мавриди баррасӣ қарор додаанд.

Дар баробари ин, иштироки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар равандҳои тиҷоратӣ ва иқтисодӣ дар доираи СҲШ ба қадри кофӣ омӯхта нашудааст. Аксари нашрияҳои илмӣ Тоҷикистонро бидуни таҳлили муфасссали равобити дуҷониба ва бисёрҷонибаи он бо кишварҳои дигари узви ин созмон танҳо як ҷузъи минтақаи Осиёи Марказӣ медонанд. Хусусиятҳои сохтори тиҷорати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои СҲШ, мизони ҷалби сармоягузорӣ ё ширкат дар ташаббусҳои бузурги зерсохторӣ амалан ифшо нашудааст. Ҳамчунин, ба мушкилоте, ки Тоҷикистон ҳангоми иҷрои тарҳҳои иқтисодӣ дар ин формат рӯ ба рӯ мешавад, таваҷҷуҳи кам зоҳир шудааст. Ҳамин тариқ, сарфи назар аз мавҷудияти заминаи умумии назариявӣ, масъалаи ҷойгоҳ ва нақши Тоҷикистон дар низоми ҳамкории тиҷоратӣ ва иқтисодии СҲШ мавриди омӯзиши пурра қарор нагирифтаанд, ки аҳаммияти илмӣ амалии ин мавзӯ ва зарурати таҳқиқи минбаъдаи мақсаднокро тасдиқ мекунад.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ. Натиҷаҳои асосии таҳқиқот, пеш аз ҳама, бо Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти савдои хориҷӣ», Барномаи давлатии рушди содироти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2026-2030 (аз 26 ноябри соли 2025, №652); Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ барои солҳои 2026 -2030 (аз 29 декабри соли 2025, № 707); маҷмуи барномаҳо ва стратегияҳои соҳавӣ ба таври мустақим алоқамандӣ дорад. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар доираи таъбиқи нақшаи корҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи иқтисоди ҷаҳони Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон иҷро гардидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Таҳқиқоти мазкур ба тақмили ҳамкориҳои тижоратӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои узви Созмони ҳамкории Шанхай бахшида шудааст. Дар шароити имрӯзаи ҷаҳонишавӣ ва афзоиши вобастагии иқтисодиёти миллии рушди муносибатҳои иқтисодии хориҷӣ яке аз омилҳои муҳимтарини таъмини рушди устувори иқтисодӣ мегардад. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дар назардошти мавқеи ҷуғрофӣ, дастрасии маҳдуд ба роҳҳои тижорати баҳрии ҷаҳонӣ ва зарурати диверсификатсияи минбаъдаи иқтисодиёти миллии он, рушди тижорати байналмилалӣ дар доираи ҳамгироии иқтисодии минтақавӣ аҳаммияти хосса дорад. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон иштирок дар Созмони ҳамкории Шанхай имкониятҳои иловагиро барои густариши муносибатҳои иқтисодии хориҷӣ, ҷалби сармоягузорӣ, рушди инфрасохтори нақлиёт, васеъ кардани бозори фурӯш ва тақвияти ҳамкории иқтисодӣ бо давлатҳои минтақа фароҳам меорад.

Мақсади таҳқиқоти мазкур асосноккунии равишҳои назариявӣ методологӣ ва таҳлили ҳамаҷонибаи вазъи кунунии ҳамкориҳои тижоратӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои узви Созмони ҳамкории Шанхай, инчунин, муайян намудани дурнамо ва самтҳои рушди минбаъдаи он мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқоти мазкур аз инҳо ба шумор мераванд:

- омузиш ва тадқиқи асосҳои назариявӣ ва методологӣ ташаккули ҳамкориҳои тижоратӣ-иқтисодӣ дар шароити ҳамгироии иқтисодии минтақавӣ, муайяннамоии нақш ва таъсири иттиҳодияҳои ҳамгироии иқтисодии минтақавӣ ба сиёсати иқтисодии давлатҳо;

- таҳлили тамоюлҳои гардиши савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мамлакатҳои узви СҲШ, ҳамзамон, таҳлили таъсири омилҳои асосӣ ба ҳамкориҳои тижоратӣ-иқтисодӣ ва раванди ҳамгироии кишварҳои СҲШ;

- таҳлили ҳамкориҳои сармоягузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои узви СҲШ - мушкилот ва тамоюлҳои он;

- муайянсозии самтҳои асосӣ ва дурнамои ҳамкориҳои тичоративу иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои узви СҲШ, инчунин, ҳимояи манфиатҳои стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи ҳамкориҳои иқтисодӣ бо кишварҳои СҲШ.

Объекти таҳқиқот ин муносибатҳои тичоративу иқтисодии Тоҷикистон бо мамлакатҳои узви СҲШ ба шумор меравад.

Мавзӯи (предмети) таҳқиқот равандҳо ва дурнамои рушди ҳамкориҳои тичоративу иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои узви СҲШ мебошад.

Фарзияи таҳқиқоти диссертатсиониро тақмили механизмҳои ҳамкориҳои тичоративу иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназардошти ҷолишҳои иқтисодии ҷаҳонӣ ташкил медиҳад. Ҳамзамон, амиқтар шудани ҳамкориҳои тичоративу иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва кишварҳои узви СҲШ метавонад тавассути васеъшавии робитаҳои тичоративу хориҷӣ, ҷалби сармоягузорӣ, таҷдиди инфрасохтор ва афзоиши ҳамгироӣ ба равандҳои иқтисодии минтақавӣ ба рушди иқтисодии кишвар саҳми назаррас гузорад. Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сиёсати ҳадафмандонаи давлатӣ ва рафъи монеаҳои институтсионалӣ ва логистикӣ метавонад аз имконоти СҲШ барои амалӣ сохтани манофеи иқтисодии миллии худ самараноктар истифода барад.

Асосҳои назариявии таҳқиқотро осори классикони назарияҳои иқтисодӣ, фармонҳо, дастурамалҳо, қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба масъалаи ҳамкориҳои тичоративу иқтисодӣ дар равандҳои ҳамгироии иқтисодӣ ташкил медиҳанд.

Асосҳои методологии таҳқиқот принципҳои мантиқии диалектикӣ ва равиши системавӣ сохториро ташкил медиҳанд. Дар ҷараёни таҳқиқот усулҳои маъмули таҳлилу синтез, қиёскунӣ, баҳогузориҳо ва усулҳои махсуси иқтисодӣ-риёзӣ, мантиқӣ, пешгӯикунӣ, омӯрӣ ва дигар усулҳои илмӣ истифода гардидаанд.

Сарчашмаи маълумотро санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳисоботҳо ва маълумотҳои оморӣ Агентии оморӣ назди

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати рушди иқтисод ва савдои ҚТ, Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Бонки миллии Тоҷикистон ва маводҳои лоиҳаҳои таҳқиқотиву ҷорабиниҳои илмӣ (конфронсу семинарҳо) бахшида ба масъалаҳои ҳамкориҳои тичоратию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо узви СҲШ ташкил медиҳанд.

Пойгоҳи таҳқиқот. Рисолаи илмӣ дар заминаи кафедраи иқтисодиёти ҷаҳони Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон дар давраи солҳои 2023-2026 анҷом дода шудааст.

Навгонии илмӣ таҳқиқот. Натиҷаҳои мушаххас ва назарраси рисолаи илмӣ, ки навгонии илмӣ ва мазмуну мундариҷаи рисоларо ошкор месозанд, инҳо мебошанд:

- асосҳои назариявӣ ва методологии ташаккули ҳамкориҳои тичоратию иқтисодӣ дар доираи ҳамгироии иқтисодии минтақавӣ бо таваҷҷуҳ ба хусусиятҳои давлатҳои хурд ва рӯ ба тараққӣ таҳқиқ ва мушаххас карда шуданд ва ин имкон дод, ки хусусиятҳои иштироки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар равандҳои ҳамгирӣ амиқтар ошкор карда шавад;

- иттиҳодияҳои ҳамгироии иқтисодии минтақавӣ ва нақши онҳо аз ҷумла (Созмони ҳамкориҳои Шанхай) дар рушд ва тадбиқи сиёсати хориҷии кишварҳои узв бо назардошти ҷаҳонишавии муосир ва ҷолишҳои геоиқтисодӣ машаххас карда шуд;

- дар асоси маълумотҳои макроиқтисодӣ ва омӯри вазъият ва динамикаи савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои узви СҲШ таҳлил шуда, тамоюлҳои устувор, номутаносибӣ ва векторҳои тағйирёбии муносибатҳои иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шуд. Ҳамзамон, ҳамкориҳои сармоягузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои СҲШ арзёбӣ гардида, омилҳои асосии монеаи воридшавии сармоя, инчунин, имкониятҳои густариши ҳамкориҳои сармоягузорӣ дар бахшҳои афзалиятноки иқтисодиёт муайян карда шуд;

- самтҳои асосии ҳамкориҳои тичоратӣ иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва кишварҳои СХШ муайян ва ба низом дароварда шуда, роҳҳои ғимоявии манфиатҳои стратегӣ ҷумҳурӣ дар ҷаҳорҷӯби ин ҳамкорӣ муайян карда шуданд. Инчунин, дурнамои рушди ҳамкориҳои тичоратӣ иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мамлакатҳои узви ин созмон дар давраи миёнамуҳлат аниқ гардида, тавсияҳои амалӣ таҳия карда шуданд.

Нуктаҳои ғимояшавандаи диссертатсия:

- асосҳои назариявӣ ва методологии ташаккули ҳамкориҳои тичоратӣ иқтисодӣ дар доираи ҳамгироии иқтисодии минтақавӣ муайян гардида, дар ин ҳошия тавсифи Созмони ҳамкории Шанхай ҳамчун муҳити ҳамгироии иқтисодии минтақавӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ баррасӣ гардидааст;

- тамоюлҳои савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои узви Созмони ҳамкории Шанхай, таъсири омилҳои асосӣ ба ҳамкориҳои тичоратӣ иқтисодӣ ва раванди ҳамгироии кишварҳои СХШ пешниҳод шуда, инчунин, мушкилот ва тамоюлҳои ҳамкориҳои сармоягузори Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои узви СХШ муайян карда шуд;

- самтҳои асосии ҳамкориҳои тичоративу иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои узви СХШ ва роҳҳои ғимояи манфиатҳои стратегӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи ҳамкориҳои иқтисодӣ бо кишварҳои СХШ пешниҳод гардидаанд;

- дурнамои рушди ҳамкориҳои тичоратӣ иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои узви СХШ таҳия шудааст.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқоти диссертатсионӣ.

Аҳамияти назариявии таҳқиқот дар умум, ба низом даровардани равишҳои илмӣ омӯзиши ҳамкориҳои тичоратӣ иқтисодӣ дар доираи иттиҳодияҳои ҳамгироии минтақавӣ, инчунин, равшан намудани мавқеи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар низоми ҳамкориҳои иқтисодии Созмони ҳамкории Шанхай мебошад. Натиҷаҳои бадастомада бо дарки амиқи илмӣ механизмҳои ғаболияти ҳамгироии иқтисодии минтақавӣ мусоидат намуда, ба мо имкон медиҳанд, ки СХШ - ро ҳамчун воситаи муҳимми ғимояи манфиатҳои миллӣ

дар низоми байналмилалии иқтисодӣ баррасӣ намоем. Ҳамзамон, хулоса ва тавсияҳои овардашуда метавонанд ҳангоми таҳияи санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзимкунандаи бахши савдои беруна ва соҳаҳои мушаххаси фаъолияти иқтисодӣ истифода бурда шаванд.

Аҳаммияти амалии таҳқиқот дар таҳияи пешниҳоду тавсияҳои мушаххас оид ба баланд бардоштани самаранокии иштироки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар лоиҳаҳо ва ташаббусҳои тижоратию иқтисодии СҲШ мебошад. Хулоса ва пешниҳодҳои, ки дар рафти кор баён шудаанд, метавонанд дар фаъолияти амалии Вазорати рушди иқтисод ва савдои ҚТ, Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии содироти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин, дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии кишвар ҳангоми омӯзиши фанҳои «Иқтисодиёти ҷаҳонӣ», «Ҳамгироии иқтисодии минтақавӣ» ва ғайра мавриди истифода қарор дода шаванд. Натиҷаи ниҳой ва тавсияҳои таҳқиқоти диссертатсионии мазкур дар раванди таълим дар Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон истифода мегардад (маълумотнома №1074/04 аз 25.11.2025с.). Ҳамзамон, баъзе натиҷаҳо дар Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди истифода қарор гирифтаанд (санади татбиқ №05-01 аз 03.03.2026с.)

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот бо қорбасти усулҳои махсуси илмию назариявии дар рафти иҷрои таҳқиқот истифодагардида, дақиқии маълумотҳо, кифоягии ҳаҷми маводи таҳқиқгардида, қорқарди илмӣ-оморӣ, назариявӣ, риёзӣ ва абстрактии натиҷаҳои таҳқиқот ва интишорот тасдиқ мегардад. Хулоса ва тавсияҳои муаллиф дар асоси омӯзиши илмӣ ва натиҷаи таҳқиқоти назариявӣ ва амалӣ пешниҳод гардидаанд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯи диссертатсия ба бандҳои зерини Шиносномаи ихтисосҳои Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи ихтисоси 6D051300 – Иқтисодиёти ҷаҳонӣ мутобиқ мебошад. III.5. – Равандҳои ҳамгироӣ дар минтақаҳои рушдёфта ва рӯ ба рушдниҳодаи хоҷагии ҷаҳонӣ,

конуниятҳои рушди ин равандҳо, баҳои ояндаи ҳамгироии иттиҳодияҳои гуногуни тичоратию иқтисодӣ, аз ҷумла ҳамгироии иқтисодии Авруосиё; III.11. – Механизмҳои танзими тичорати байналмилалӣ; III.18. Стратегияҳои муосири бозорӣ ва нақши онҳо дар инкишофи мубодилаи байналмилалӣ, ҷанбаҳои методии рақобатпазирии байналмилалӣ; III.25 – Иқтисоди миллии кишварҳои алоҳида дар низоми робитаҳои хоҷагии ҷаҳонӣ: проблемаҳои муносибсозии ҳамкорӣ ва таъмини манфиатҳои иқтисоди миллий. Тазодҳои байналмилалии иқтисодӣ, сабабҳо ва равишҳои ҳалли онҳо.

Саҳми шахсии докталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Дар асоснок намудани ҷанбаҳои назариявӣю методологии ташаккули ҳамкорӣҳои тичоратию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназардошти ҷолишҳои иқтисодии ҷаҳонӣ, таҳлил ва арзёбии ҳамаҷонибаи ҳамкорӣҳои тичоратию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо узуи СҲШ, пешниҳоди механизмҳо, самтҳои асосӣ ва дурнамои рушди ҳамкорӣҳои тичоратию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо узуи СҲШ мебошад. Муаллиф ҳамкорӣҳои тичоратию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо кишварҳои узуи СҲШ таҳқиқ намуда, дар асоси таҳлил пешниҳодҳои мушаххаси илмӣ намудааст.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Натиҷаи таҳқиқоти рисолаи илмӣ дар конференсияҳои илмию амалии байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ дар Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2023-2026 ироа гардидаанд.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Вобаста ба мавзӯи диссертатсия 6 мақолаи илмӣ, аз ҷумла 4 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи КОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нашр гардидаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, 8 зербоб, хулоса, рӯйхати адабиёти истифодашуда, ки 181 номгӯйро дар бар мегирад, 11 расм, 14 ҷадвал ва 10 диаграмма иборат аст. Кори диссертатсионӣ дар маҷмӯъ 183 саҳифаи ҷопи компютери ро фаро гирифтааст.

БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ҲАМКОРИҲОИ ТИҶОРАТИЮ ИҚТИСОДӢ ДАР ШАРОИТИ ҲАМГИРОИИ ИҚТИСОДИИ МИНТАҚАВӢ

1.1. Ҷанбаҳои назариявии ташаккули ҳамкорихои тиҷоратию иқтисодӣ дар шароити ҳамгироии иқтисодии минтақавӣ

Дар шароити ҷаҳонишавӣ, иқтисоди ҷаҳонӣ дар маҷмуъ тағйироти назаррасро аз сар мегузаронад ва дар он ҳамгироии иқтисодии минтақавӣ воситаи муҳимме мегардад, ки давлатҳо тавассути он кӯшиш мекунанд, ки мавқеи худро дар арсаи байналмилалӣ мустаҳкам намоянд. Аз ин рӯ, дарки назариявии механизмҳои ташаккули ҳамкории тиҷоратию иқтисодӣ дар доираи чунин иттиҳодияҳо аҳамияти махсус дорад. Дар ин ҳошия таҷрибаи байналмилалӣ исбот намудааст, ки тиҷорати байналмилалӣ дар таърих ҳамчун муҳаррики рушди иқтисодӣ ва воситаи амиқтар кардани робитаҳои байналмилалӣ ба ҳисоб меравад.

Ба андешаи мо, дар шароити равандҳои босуръат рушдбандии ҷаҳонишавӣ ҳамкории тиҷоратию иқтисодии кишварҳо аҳамияти хосса пайдо мекунад. Иқтисодиёти давлатҳо торафт бештар бо ҳам алоқаманд шуда истодаанд, ки ин ба вусъати савдои байналмилалӣ, сармоягузориҳои наздисарҳадӣ, инкишофи занҷирҳои таъминоти логистикӣ ва пешрафти технологӣ вобаста аст. Дар баробари ин, рақобат шиддат гирифта, вобастагӣ аз омилҳои иқтисодии берунӣ афзоиш ёфта, масъалаҳои амнияти иқтисодӣ ва рушди устувор тезутунд мегарданд. Мушкилоти муосир, аз қабилӣ сиёсати таҳримҳо, ҷангҳои тиҷоратӣ, пандемия, муноқишаҳои минтақавӣ ва таҳдидҳои экологӣ аз нав дида баромадани формати ҳамкорихои байналмилалиро тақозо мекунанд. Аз ин рӯ, омӯзиши муносибатҳои тиҷоратию иқтисодӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ ҳам барои дарки равандҳои кунунии иқтисоди ҷаҳонӣ ва ҳам барои таҳияи стратегияҳои рушди устувор дар сатҳи миллӣ ва байналмилалӣ аҳамияти калон дорад. Азбаски зербанди мазкур ҳам ҷанбаҳои назариявии савдо ва ё тиҷорати байналмилалӣ, яъне ҳамкорихои тиҷоратию иқтисодӣ ва ҳамзамон, ҳамгироии иқтисодии минтақавиро дар бар мегирад, зарур

мешуморем, ки ба таври ҳамаҷониба ин ду объектро аз ҷиҳати назариявӣ таҳлил намоем. Бояд тазаққур дод, ки дар нисбати ин мафҳумҳо чи олимони ватанӣ ва чи олимони хориҷӣ андешаҳои хешро баён намудаанд, нигаред ба ҷадвали 1.1.1.

Ҷадвали 1.1.1. - Шарҳи истилоҳҳои «тиҷорати байналмилалӣ» ва «ҳамгироии иқтисодии минтақавӣ»

Муаллиф	Мафҳум
1. Тиҷорати байналмилалӣ	
Хасбулатов, Р. И.	«...тиҷорати байналмилалӣ, ба маънои васеъ, он қисми молҳо ва хизматрасониҳои мебошад, ки аз ҷониби иқтисодиёти миллӣ истеҳсол мешаванд ва аз марзҳои миллӣ убур мекунад ва ба тиҷорат дар бозорҳои ҷаҳонӣ табдил меёбанд. Он инчунин сегментҳои гуногуни ҷараёни сармоя, қувваи корӣ, моликияти зеҳнӣ, муҳожирати меҳнатӣ ва дигар дороиҳои моддӣ ва ғайримоддиро дар бар мегирад, ки ба мавзӯи муомилоти тиҷоратӣ дар ин бозорҳо табдил меёбанд» [162, с. 16].
Г. В. Кузнецова, Г. В. Подбиралова	«... тиҷорати байналмилалӣ шакли асосии муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ мебошад. Ин истилоҳ шаклҳои гуногуни муносибатҳоеро дар бар мегирад, ки дар раванд ва дар робита бо фаъолияти иқтисоди ҷаҳонӣ, ҳам дар маҷмӯъ ва ҳам дар дохили ҷузъҳои алоҳидаи он, аз ҷумла рушди таҳассуси байналмилалӣ, ҳамкориҳои истеҳсоли ва ҳамкориҳои илмӣ-техникӣ, ба вуҷуд меоянд» [74, с.15].
Фролова Н.С.	«... дар марҳилаи кунунӣ, рушди тиҷорати байналмилалӣ бояд дар заминаи нав, яъне ҷаҳонишавӣ, ки моҳияти онро тағйир медиҳад, баррасӣ карда шавад - он дигар на танҳо мафҳуми "хариду фурӯш", балки таъсири мутақобилаи сифатии ҳамаи унсурҳо - сатҳҳои микро ва макро - аз таъминкунадагон ва истеъмолкунадагон то созмонҳои байналмилалӣ мебошад» [158, с.3].
Рзаев, Мирза Ага-Рза Оғлы	«... тиҷорати байналмилалӣ ҳамчун воситае хизмат мекунад, ки тавассути он кишварҳо метавонанд бо рушди таҳассуси худ ҳосилнокии захираҳои мавҷудаи худро афзоиш диҳанд ва бо ин васила ҳаҷми мол ва хизматрасониҳои истеҳсолшударо афзоиш диҳанд ва неқӯаҳволии аҳолии худро беҳтар гардонанд» [121, с.50,51].
Джанибекова И.А., Текеева Х.Э.	«... тиҷорати байналмилалӣ барномаи мубодила байни ташкилотҳои мутааллиқ ба низомҳои гуногуни иқтисодии миллӣ мебошад» [50, с.597].
Усмонов Д.У.	«... тиҷорати байналхалқӣ ин ҷузъи асосии муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ мебошад, ки пайваста аз ҷиҳати миқдорӣ ва сифатӣ дар ҳоли тағйирёбӣ мебошад» [153, с.259].
Иброҳимзода А.М. ақидаи муаллиф	тиҷорати байналмилалӣ ин як низоми муташакили институтсионалии мубодилаи фаромарзии молҳо, инчунин хизматҳо ва захираҳои иқтисодӣ ба шумор меравад, ки ба воситаи он иқтисодиёти миллӣ манфиатҳои ба ҳам алоқамандро амалӣ мегардонад ва ҳамгироиро ба фазои иқтисодии ҷаҳон таъмин менамояд.

Идомаи ҷадвали 1.1.1.	
2. Ҳамгирии иқтисодии минтақавӣ	
Сафаров, Б.Г.	«...ҳамгирии минтақавӣ на танҳо воситаи ҳифзи бозори миллии кишварҳои аъзо аз рақобати ҷаҳонӣ, балки роҳи таъмини рушди мустақили ҳар як кишвар мебошад» [131, с.198].
Юнусзода, Х.К.	«...интегратсияи иқтисодии минтақавӣ ин ҷараёни ҳамкориҳои иқтисодии тарафайни давлатҳо мебошад, ки ба ҳамназдиқшавии механизмҳои хоҷагидорӣ оварда мерасонад ва шакли созишномаи байнидавлатро мегирад, инчунин мутобиқи розигии тарафайни мақомоти маҳаллӣ ва байнидаллати танзим карда мешаванд» [180, с.17].
Фадеева И.А.	«...ҳамгирии иқтисодии минтақавӣ аз минтақаҳои тиҷорати озод оғоз мешавад, ки баъдан гузариши бефосилаи кишварҳои иштирокчӣ ба иттиҳодияҳои гумрукӣ, сипас ташаққули бозори муштараки сармоя, қувваи корӣ, мол ва хизматрасонӣ ва сипас гузариши бефосилаи кишварҳои иштирокчӣ ба иттиҳодияҳои иқтисодӣ ва пулӣ сурат мегирад фаҳмида мешавад» [155, с.183].
Полякова А.Г., Герасимова В.В.	«...ҳамгирии иқтисодии минтақавиро бояд ҳамчун раванди бисёрсатҳа баррасӣ кард, ки робитаҳо ва муносибатҳои гуногуни иҷтимоию иқтисодиро дар бар мегирад, инчунин дар як субъекти иқтисодӣ - минтақаи кишвар ба вучуд меоянд ва дар сатҳҳои минтақавӣ, байниминтақавӣ ва байнидавлатӣ амалӣ карда мешаванд» [112, с.55].
Хочаев Х.А.	«...ҳамгирии иқтисодӣ бо ҳамкориҳои байни иқтисодиёти кишварҳои иштирокчӣ; қисман ё пурра бартараф кардани монеаҳо дар роҳи ҳаракати захираҳои гуногуни иқтисодӣ; ҳамгирии бозорҳо дар кишварҳои гуногун ва таъсири бозори ягона; баробарии шарикон ва набудани таъбиз» тавсиф мешавад» [165, с.68].
Кудряшов В.С.	«...ҳамгирии иқтисодии байналмилалӣ раванди муттаҳидсозии иқтисодӣ ва сиёсии кишварҳо дар асоси рушди муносибатҳои мустақам ва устувор ва тақсимои меҳнат байни иқтисодиёти миллӣ ва таъсири мутақобилаи иқтисодиёт дар шаклҳо ва сатҳҳои гуногун мебошад» [73, с.79].
Зиёев С.С.	«... ҳамгирӣ раванди бисёрсатҳа буда, дар ҳар сатҳ муттаҳид намудани соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ ва дар оянда ҳам соҳаҳои идоракунии давлатиро таъмин менамояд» [60, с.131].
Иброҳимзода А.М. ақидаи муаллиф	ҳамгирӣ иқтисодии минтақавӣ — ин ҷараёни табдили муносибатҳои иқтисодии байнидавлатӣ мебошад, ки тадриҷан ба фаъолияти ҳамоҳангшудаи фазои иқтисодии умумии минтақавӣ табдил меёбад.

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти омӯхташуда

Тавре, ки аз чадвал маълум мегарадад ақидаҳои олимони ҳам дар масоили тичорати байналмилалӣ ва ҳам ҳамгироии иқтисодии минтақавӣ гуногун ба назар мерасанд. Бо вучуди олимони дар чадвал пешниҳодгардида боз муҳаққиқон ва олимони дигар низ оиди масъалаи мазкур нуктаҳои назариявии худро ибраз доштаанд, ки онҳоро ба таври муфассал дида мебароем. Масалан, чуноне, ки яке аз муҳаққиқон қайд менамояд, «... дар ҷаҳони муосир яке аз неруҳои асосии пешбарандаи рушди иқтисодиёт савдои байналмилалӣ мебошад, ки соҳаи муносибатҳои байналмилалии иқтисодӣ буда, маҷмуи савдои хориҷии молҳо, хизматрасонӣ ва маҳсулоти меҳнати зеҳнии тамоми давлатҳои ҷаҳонро ифода мекунад. Савдои байналмилалӣ хусусияти хоси мавҷудияти бозори ҷаҳонӣ ва муносибатҳои молию пулии байни мамлакатҳо буда, ба тақсими байналмилалии меҳнат ва дигар омилҳои истеҳсолот асос ёфтааст» [171, с.108]. Муҳаққиқон дуруст баён менамоянд, ки ин соҳаи муносибатҳои байналмилалии иқтисодӣ буда, маҷмуи савдои хориҷии молҳо, хизматрасонӣ ва маҳсулоти меҳнати зеҳнии тамоми давлатҳои ҷаҳонро ифода мекунад.

Ҳамзамон, дар ин ҳошия В.Л. Селтсовский дуруст қайд менамояд, ки « ... савдои байналхалқӣ аз ҷиҳати таърих шакли аввалини тараққикарда ва паҳншудаи муносибатҳои байналхалқии иқтисодӣ мебошад. Таъсири он ба иқтисодиёти кишварҳо назаррас ва миқёсан хеле зиёд аст. Дар айни замон иштироки ғайриқонунии мамлакатҳо дар савдои ҷаҳонӣ бо хеле баланд шудани самарайи иқтисодиёти онҳо алоқаманд аст: вай имкон медиҳад, ки захираҳои дар мамлакатбуда самараноктар истифода шуда, тавассути қомеъҳои ҷаҳонии илм ва техника дар муҳлати кӯтоҳтар азнавсозии сохтори иқтисодиёташон ба амал бароварда шаванд, инчунин, талаботи аҳолии пурратар қонеъ гардонда шаванд. Савдои байналмилалӣ дар айни замон дар зери таъсири тамоюли пешбари иқтисодиёти ҷаҳон – ҷаҳонишавӣ инкишоф меёбад. Ин тамоюл рушди онро дар асри XXI муайян хоҳад кард. Гузашта аз ин, савдои байналмилалӣ яке аз самтҳои асосии ҷаҳонишавии ғайриқонунии иқтисодӣ

мебошад, ки на танҳо ба ҳаёти иқтисодӣ таъсири калон мерасонад, балки оқибатҳои фарогири сиёсӣ ва иҷтимоӣ низ дорад» [134, с.3, 4].

Дар ин равиш Е.И. Павлова ва Н.С. Самусев низ бо ин олим ҳамфикр буда, қайд менамоянд, ки «...савдои байналмилалӣ нисбат ба дигар намудҳои муносибатҳои байналхалқӣ пештар ба вуҷуд омада, дар айни замон шакли аз ҳама инкишофёфта ва паҳншудаи муносибатҳои иқтисодии байни кишварҳо мебошад. Мамлакатҳо дар савдои байналмилалӣ фаъолона иштирок мекунанд, зеро он ғолибӣ зиёд меорад ва барои фаъолияти пурсамари хоҷагии халқ, босалоҳият тақсим ва истифода бурдани захираҳои мавҷуда, қорӣ намудани қомеъҳои пешқадами илм ва техника имконият медиҳад» [110, с.16].

Ҳамзамон, иқтисодшиносон қайд менамоянд, ки «... тиҷорати байналмилалӣ ба сифати яке аз қувваҳои ҳаракатдиҳандаи рушди иқтисодӣ дар замони муосир баромад мекунад. Барои дилхоҳ мамлакат мавқеи тиҷорати байналмилалиро баҳо додан мушкул аст» [82, с.112].

Ба андешаи мо, воқеан, тиҷорати байналмилалӣ яке аз қувваҳои ҳаракатдиҳандаи рушди устувори иқтисодӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ баромад мекунад. Дар ин ҳошия Ҷ. Сакс чунин ақида дорад, ки «... пешрафти иқтисодии дилхоҳ мамлақати ҷаҳон ба тиҷорати берунаи ӯ асос меёбад. То ҳол ба ягон давлате муяссар нашудааст, ки ҷудогона аз низоми иқтисоди ҷаҳонӣ иқтисодиёти солим сохта бошад. Тиҷорати байналмилалӣ яке аз шаклҳои рушдёфтаи муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ (МИБ) ба ҳисоб меравад. Мувофиқи баъзе маълумотҳо қариб 80%-и МИБ-ро тиҷорат ташкил мекунад» [129].

Дар ин равиш профессорон Н.Р. Авазов ва Н.М. Маҳмудов қайд менамоянд, ки «... савдои байналмилалӣ ин тарзи хариди мол, бастанӣ шартнома бо як қатор миёнаравҳо оид ба маҳсулоти мушаххас ё мизочон аз давлатҳои гуногун бо муҳлати пешакии пешниҳод ва миёнаравҳо барои ташкилкунандагони савдо мувофиқ мебошад, фаҳмида мешавад» [6, с. 316].

Вобаста ба ин ҳамкориҳои тиҷоратӣ иқтисодӣ ин муносибатҳои ҳамҷониби кишварҳоро дар бар мегирад, ки ба рушди робитаҳои

мутақобилан судманди иқтисодӣ, табодули молҳо, хизматрасониҳо, сармоягузорӣ ва технологияҳо нигаронида шудааст. Ҳадафҳои асосии чунин ҳамкорӣ васеъ намудани бозорҳо, баланд бардоштани самаранокии иқтисодӣ ва таҳкими шарикӣ мебошанд.

Мусаллам аст, ки дар шароити ҳамгироии иқтисодӣ савдо ё ин ки тиҷорат нақши асосӣ дошта, барои васеъ намудани бозорҳо, кам кардани монеаҳо ва инкишоф додани вобастагии байни иштирокчиёни раванди ҳамгирӣ замина ба вуҷуд меорад. Чанбаҳои назариявии савдо ва ҳамгироии иқтисодӣ чанбаҳои гуногунро дар бар мегиранд, аз ҷумла таъсири ҳамгирӣ ба тиҷорат, нақши сиёсати савдо, таъсири ҳамгирӣ ба сохтор ва динамикаи савдои ҷаҳонӣ ва ғайра. Тиҷорати байналмилалӣ яке аз чанбаҳои муҳимтарини иқтисоди ҷаҳонӣ мебошад. Дар илми иқтисодиёт якчанд назарияҳои калидӣ мавҷуданд, ки онҳоро ба классикӣ ва муосир ҷудо кардан мумкин аст (расми 1.1.1).

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси адабиётҳои омӯхташуда

Бояд тазаккур дод, ки пеш аз ҳама, барои дарки муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ назарияҳои калассикии савдои байналмилалӣ асос гузаштанд ва дар шароити имрӯза низ муҳимияти худро гум накардаанд. Яке аз ин назарияҳо ин назарияи бартарии мутлақ мебошад, ки онро иқтисодшиноси машҳур Адам Смит соли 1776 пешниҳод кардааст. Ба андешаи мо, моҳияти ин назария дар он аст, ки ҳар як давлат бояд ба истехсоли он молҳои тахассус ёбад, ки онҳоро нисбат ба дигар давлатҳо бо хароҷоти камтар ва самаранокии бештар истеҳсол карда метавонад. Ин қараён, пеш аз ҳама, ба рушди иқтисодӣ ва густариши ҳамкориҳои байналмилалӣ мусоидат менамояд. Бо вучуди ин, назарияи бартарии мутлақ маҳдудиятҳо низ дорад, зеро он ҳолатҳоро ба назар намегирад, ки як кишвар тамоми молҳои самараноктар истеҳсол мекунад.

Дар ин радиф, боз ҳам В.Л. Селтсовский дар мақолаи худ қайд менамояд, ки «...камбудии асосии назарияи А. Смит дар он аст, ки вай ҳолати хеле маъмулро, ки бартарии мутлақ дар истеҳсоли ҳамаи молҳо дар як кишвар ё шумораи ками кишварҳо мутамарказ шудаанд, ба назар намегирад. Ҳамин тариқ, вай ба саволи он ҷавоб дода наметавонад, ки оё мамлакатҳое, ки дар истеҳсоли мол ягон афзалияти мутлақ надоранд, дар савдои байналмилалӣ иштирок карданашон мумкин аст» [134, с.4].

Вале бояд қайд намуд, ки масъалаи мазкур дар назарияи афзалияти муқоисавӣ ва ё нисбии иқтисодшиноси варзида Д. Рикардо ҳалл гардидааст. Ин иқтисодшиноси варзида исбот намуд, ки ҳатто агар як мамлакат дар истеҳсоли тамоми молҳо беҳтар бошад ҳам вай ба ҳар ҳол аз тичорат фоида ба даст меорад. Ин ғоя ба як пояи назарияи тичорати байналмилалӣ табдил ёфтааст ва онро мефаҳмонад, ки чаро кишварҳои дорои сатҳҳои рушд ва захираҳои гуногун бо ҳамдигар савдои фаъол доранд. Баъдтар, дар ибтидои асри XX назарияи савдои байналмилалӣ бо назарияи модели Хекшер-Олин пурра карда шуд. Ин назария бар он маъруф аст, ки шакли савдо бо фаровонии нисбии омилҳои истеҳсолӣ дар дохили кишварҳо муайян карда мешавад. Ин назария гуногунии захираҳо ва сохти иқтисодии мамлакатҳоро пурратар ба назар мегирад.

Муҳаққиқон дуруст қайд менамоянд, ки «... П. Самуэлсон дар инкишоф ва такмили назарияи (моделӣ) Хекшер-Олин сахми зиёд гузоштааст, бинобар ин, онро баъзан теоремаи “Хекшер-Олин-Самуэлсон” меноманд. П. Самуэлсон исбот кард, ки дар ҷараёни савдои байналмилалӣ нархҳои омилҳои истеҳсоли баробар карда мешаванд. Ин раванди баробарсозӣ чунин аст: дар аввал, нархи омилҳои истеҳсолие, ки дар кишвар зиёданд, барои он омилҳое, ки камомад доранд, нисбатан паст ва баланд хоҳад буд» [134, с.6]. Бояд гуфт, ки баробаршавии нархҳои омилҳои дар теоремаи Хекшер-Олин-Самуэлсон нишондодашуда асосан на дар натиҷаи ҳаракати захираҳои истеҳсолот, балки дар натиҷаи савдои байналмилалӣ, ки ин баробаркуниро амалӣ менамояд, ба амал меояд.

Чунин ҳолатро муҳаққиқ Р.А. Манделл чунин шарҳ додааст: «...савдои байналмилалӣ ба нархҳои омилҳо, ҳамчун ҳаракати воқеии омилҳои истеҳсоли дар байни давлатҳои алоҳида, маҳз ҳамон гуна таъсир мерасонад ва ба ин маънӣ ҳамчун ҷойгузини ҳаракати байналхалқии захираҳои истеҳсоли амал мекунад»[2].

Ҳамзамон, зикр намудан ба маврид аст, ки дар нимаи аввали асри XX иқтисодшиноси дигар - В. Леонтьев маълумотҳои савдои байналмилалӣ ИМА-ро омӯхта, боварӣ ҳосил кард, ки назарияи Хекшер-Олин воқеан қор намекунад. Тибқи ин назария, ИМА ҳамчун яке аз сарватмандтарин кишварҳои ҷаҳон, ки дорои сармояи зиёд аст, бояд молҳои сармояталабро содир кунад. Аммо В. Леонтьев дар натиҷаи таҳқиқоти худ маълум кард, ки сармояи ҳамаи воридот нисбат ба сармояи содирот 30% зиёд аст. Аз ин чунин хулоса баровард, ки ИМА мамлакати меҳнатталаб аст, на мамлакати сармояталаб. Ин ба назарияи иқтисодчиёни Шведсария, яъне Хекшер ва Олин мувофиқ набуд. Натиҷаҳои, ки В. Леонтьев ба даст овард, ғайриҷашмдошт буданд ва ақидаҳои дар бораи ҷиҳатҳои илмӣ савдои байналмилалӣ тағйир дод. Онҳо ба илмҳои иқтисодӣ ҳамчун "парадокси В. Леонтьев" ворид шуданд.

Дар баробари ин, маълум гардид, ки назарияҳо ва ё моделҳои классикӣ на ҳамеша хусусиятҳои тижорати муоассирро шарҳ дода метавонанд аз ин сабаб

дар нимаи дуҷуми асри XX назарияҳои муосири савдои байналмилалӣ ба миён омаданд. Масалан, назарияи тафовути технологӣ ва навовариҳо ҷойи муҳимро ишғол менамояд. Дар шароити ҳозира муваффақият дар савдо аксар вақт на танҳо аз рӯйи захираҳо, балки бо дараҷаи тараққиёти технологӣ, потенциали навоварона ва сифати маҳсулот низ муайян карда мешавад. Аз ин рӯ, кишварҳое, ки ба илму техника сармоягузорӣ мекунанд, дар бозори ҷаҳонӣ бартарии рақобатӣ ба даст меоранд.

Фаҳмидани ин назарияҳо ба таҳлили равандҳои иқтисодии ҷаҳонӣ ва қабули қарорҳои оқилона ҳам дар сатҳи ҳукумат ва ҳам дар сатҳи тичорат кумак мекунад. Тичорати байналмилалӣ, ҳамчунон, муҳаррики рушди иқтисодӣ боқӣ мемонад ва назарияҳое, ки принсипҳои онро шарҳ медиҳанд, дар баробари тағйирот дар иқтисоди ҷаҳонӣ, ба таври эволюсионӣ рушд меёбанд.

Назарияҳои муосири савдои байналмилалӣ таърихи бой дошта, меркантилистҳо аввалин шуда, ин масъалаҳоро аз ҷиҳати назариявӣ дарк ва пешниҳодҳои худро намудаанд. Меркантилизм яке аз аввалин назарияҳои иқтисодӣ мебошад, ки дар заминаи сармоядорӣ ташаккулёбанда ва ташаккули давлатҳои миллӣ дар Аврупо дар асрҳои 16-18 ба вуҷуд омадааст. Дар маркази таваҷҷуҳи тоҷирон савдои байналмилалӣ буд, ки онҳо ба воситаи он иқтисодӣ ва сиёсии давлатро мустаҳкам мекарданд. Идеяи асосии меркантилистҳо аз он иборат буд, ки сарвати як миллат аз рӯйи захираи металлҳои қиматбаҳо муайян карда мешавад ва савдои байналмилалӣ ҳамчун воситаи асосии ҷамъкунии онҳо арзёбӣ мегардад. Асосан меркантилистҳо тарафдори даҳлати фаъоли давлат ба муносибатҳои тичоратӣ бо дигар кишварҳо буданд. Мақсади асосӣ ба даст овардани мувозинати мусбати тичорат доништа мешуд: давлат бояд нисбат ба воридоташ бештар молҳо содирот кунад, то воридшавии тилло ва нукра таъмин карда шавад.

Сарфи назар аз муваффақияти худ дар ҳавасмандгардонии рушди саноат ва ташаккули давлатҳои қавӣ, меркантилистҳо аз ҷониби иқтисодчиёни муосир танқид карда шуданд. Адам Смит дар «Сарвати миллатҳо» (1776)

таъкид кардааст, ки сарват на танҳо аз ҳисоби чамъ кардани тилло, балки ба воситаи истеҳсолот ва меҳнат низ ба вучуд меояд. Бо вучуди ин, таъсири меркантилистҳо имрӯз ҳам эҳсос мегардад. Дар шароити имрӯза бисёр кишварҳо аз чораҳои протекционистӣ, ҳифзи бозорҳои дохилӣ ва дастгирии истеҳсолкунандагони миллӣ, бахусус дар замони бӯҳрон ё бархурди геополитикӣ истифода мебаранд. Дар маҷмӯъ, меркантилизм дар рушди савдои байналмилалӣ ҳамчун яке аз воситаҳои муҳимми сиёсати давлатӣ нақши муҳим бозид.

Ҳамин тариқ, дар асоси таҳқиқи назариявии савдои байналмилалӣ ба чунин хулоса омадем, ки савдои байналмилалӣ ин ҳамкориҳои динамикӣ ва ба ҳамдигар ғоидабахши иқтисодӣ мамлакатҳои гуногун мебошад. Ин на танҳо мубодилаи тиҷоратӣ, балки як раванди мураккабест, ки робитаҳои ҷаҳонии иқтисодиро ташкил медиҳад ва ба ҷанбаҳои сиёсӣ ва иҷтимоии ҷаҳони муосир таъсир мерасонад.

Чуноне ки дар боло қайд намудем, паҳлуи дигари зербоби мазкур ин ҷанбаҳои назариявии ҳамгироии иқтисодии минтақавӣ ба шумор меравад, ки онро муфассал дида мебароем. Ба андешаи мо, яке аз муҳаррикҳои асосии савдо ё тиҷотари байналмилалӣ дар ҷаҳони имрӯза ин ҳамгироии иқтисодӣ ба шумор меравад. Ҳамзамон, тавре ки солҳои охир мушоҳида мегардад, ҳамгироии иқтисодӣ ин як раванди ба ҳам овардани кишварҳо мебошад ва барои таҳкими робитаҳои ҳам тиҷоратӣ ва ҳам истеҳсолӣ аҳамияти махсус пайдо кардааст. Гузашта аз ин, аз таҷрибаи ҷаҳонӣ мушоҳида кардан мумкин аст, ки рушди устувори давлатҳо пеш аз ҳама дар замина ё натиҷаи ҳамгироии худӣ онҳо бо якдигар ва дар маҷмӯъ бо иқтисодиёти ҷаҳон, албата бо назардошти манфиатҳои миллӣ ба миён меояд. Тавре ки дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 қайд мегардад, «...фаъолсозии ҳамгироии минтақавии иқтисодӣ ва ташаккулдиҳии инфрасохтори муосири байналмилалии транзитӣ метавонад таъсири паёмадҳои дурдастии ҷуғрофии Тоҷикистонро осон кунад ва имконияти баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодиёти миллӣ ва ҷалби

сармоягузори фароҳам оварад» [147, с.37]. Ҳамзамон, дар заминаи тағйироти доимии бозорҳои ҷаҳонӣ, аз ҷумла бухронҳои иқтисодӣ, ташаннуҷи сиёсӣ ва навовариҳои технологӣ дарки ҳамгироӣ имкон медиҳад, ки кишварҳо чӣ тавр самаранок ҳамкорӣ карда, ба шароити нав мутобиқ шудаанд ва аз имкониятҳо барои рушд истифода бурдаанд. Дар ин замина олими ватанӣ дар мақолаи худ дуруст қайд менамояд, ки «...ҳамгироии байналмилалӣ иқтисодӣ ин раванди муттаҳидшавии иқтисодиёти милли тавассути савдо, сармоягузорӣ, мубодилаи технологӣ ва дигар шаклҳои ҳамкорӣ мебошад» [32, с.118].

Ҳамгироии иқтисодии минтақавӣ ин, пеш аз ҳама, яке аз унсурҳои асосии иқтисодиёти ҷаҳон ба шумор рафта хоҳиши мамлакатҳоро барои амиқтар гардидани муносибатҳо инчунин ҳамоҳангсозии онҳо дар фазои мӯйяни ҷуғрофӣ инъикос мекунад. Фаҳмиши назариявии ин раванд ба миёнаҳои асри XX рост меояд ва мавзӯи муҳимми тадқиқоти иқтисодӣ байналмилалӣ боқӣ мемонад. Яке аз назариячиёни бунёдии ҳамгироии минтақавӣ Якоб Вайнер мебошад. Тибқи назарияи ӯ, ҳамгироии иқтисодӣ метавонад ҳам ба баланд шудани самаранокии тақсимои захираҳо тавассути рафъи монеаҳо байни кишварҳо мусоидат кунад ва ҳам боиси тақсимои камсамар ба фоидаи истеҳсолкунандагони дохилии блок, вале рақобатпазир бошад. Назарияи дигари муҳим ин назарияи Бела Баласса мебошад, ки марҳилаҳои асосии ҳамгироии иқтисодиро муайян кардааст: (ниг. ба расми 1.1.2).

Расми 1.1.2. Марҳилаҳои ҳамгироии иқтисодӣ
Таҳияи муаллиф дар асоси адабиётҳои омӯхташуда

Қобили тазаккур аст, ки модели ӯ мураккабии равандҳои ҳамгирӣ, инчунин, зарурати наздикшавии институтсионалии кишварҳоро дар ҳар марҳила таъкид мекунад. Модели Бела Баласса барои таҳлили чунин иттиҳодияҳо, ба монанди Иттиҳоди Аврупо, ки қариб ҳамаи марҳилаҳо, аз ҷумла ҳамгироии қисман сиёсиро аз сар гузаронидаанд, асос гузошт. Ба ақидаи Б. Баласса, «...механизми ҳамгироии байналмилалӣ иқтисодӣ бояд ду равиши ҳамдигарро пурракунанд - ҳам танзими давлатӣ ва ҳам низоми бозаргониро дар бар гирад. Асоси ҳамгирӣ, ба ақидаи ин олим, тиҷорат буд ва худ ҳамгирӣ, ҳамзамон, аз байн бурдани протексионизм дар тиҷорати мутақобилаи кишварҳои узв баррасӣ мешуд» [1]. Дар ин ҳошия бояд қайд кард, ки яке аз олимони машҳури ҳолландӣ ва барандаи Ҷоизаи Нобел Ҷ. Тинберген ҳамгироии иқтисодиро ҳамчун « ...раванди ба вуҷуд омадани сохтори беҳтарини иқтисоди ҷаҳонӣ бо дар як замон ҷорӣ намудани унсурҳои ҳамроҳсозӣ ва муттаҳидшавӣ дар дохили он, инчунин, барҳам додани монеаҳои сунӣ дар фаъолияти он муайян кардааст»[4].

Мавриди зикр аст, ки арзёбии ташаккул ва рушди иттиҳодияҳои ҳамгироии минтақавӣ барои рушди бозорҳои минтақавӣ, фаъл гардонидани фаъолияти сармоягузорӣ, таҳияи лоиҳаҳои муштаракӣ инноватсионӣ сармоягузорӣ ва фаълсозии фаъолияти инноватсионӣ имкониятҳои наф фароҳам меорад. Дар ин ҳошия С.Ҷ. Комилов қайд менамояд, ки «... ҳамгироии иқтисодӣ дар асоси савдои байниҳамдигарӣ, мубодилаи фарҳангӣ, якҷоя ва самараноктар истифода бурдани захираҳои иқтисодӣ, махсусгардонӣ ва кооператсия ба вуҷуд овардани ҳаракати мақсадноки мол, сармоя, қувваи коргарӣ ва дигар объектҳои муносибатҳои иқтисодии байни мамлакатҳо, ба ҳам наздик шудани хоҷагии халқро мефаҳмонад» [70, с.85].

Вобаста ба ин, олими дигари ватанӣ Д.О. Қандиёрова чунин андешаронӣ менамояд. Ҳамгироии минтақавӣ, ки ҳамчун категорияи иқтисодӣ ба ҳисоб меравад, «...мачмуи муносибатҳои иқтисодие мебошад, ки дар ҷараёни наздикшавӣ, мутобиқшавӣ ва муттаҳидшавии иқтисодиёти миллии кишварҳое, ки дар як минтақаи иқтисодиёти ҷуғрофӣ ҷаҳон ҷойгиранд, бо

сатҳҳои якхелаи рушди иқтисод ва дараҷаи камолоти бозорӣ, ҷомеаи таърихӣ фарҳангӣ ва манфиатдор ба истифодаи муштарак захираҳои табиӣ аз таҳдидҳои глобалии минтақа ба вуҷуд меоянд» [61, с.31-32].

Дар ин ҳошия, Ҳ.А. Одинаев ва У.М. Гулаков қайд менамоянд, ки аз нигоҳи иқтисодӣ «... ҳамгирӣ муҳимтарин омили ташаккул ва рушди иттиҳодияҳои тичоратӣ, иқтисодӣ, нақлиётӣ, логистикӣ ва ғайра мебошад, ки ба таъмини афзоиши рақобатпазирии иқтисодиёти миллӣ бо роҳи кам кардани хароҷот ва зиёд кардани фоида нигаронида шудааст. Гузашта аз ин, ҳамгироии иқтисодӣ раванди рафъи маҳдудиятҳо ва монеаҳои миллӣ дар ҳаракати сармоя, маҳсулот, хизматрасонӣ ва қувваи корӣ мебошад» [103, с.108].

Олими дигар М.С. Содиков бошад қайд менамояд, ки «...яке аз самтҳои афзалиятноки тараққиёти иқтисодиёти миллӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ инкишофи равандҳои ҳамгироии иқтисодӣ мебошад. Воридшавии бомуваффақият ба иқтисодиёти ҷаҳонӣ ва иштироки фаъолона дар тақсими байналмилалӣ меҳнат як самти муҳими фаъолияти кишвар мебошад, ки асоси татбиқи ҳадафҳои стратегии кишвар ба ҳисоб меравад. Субот бидуни рушди муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ ва таҳкими муносибатҳои созанда ва судманд бо кишварҳои хориҷи дуру наздик, бахусус, бо кишварҳои шарикӣ рушд ба даст овардани афзалиятҳои муосир барои кишвар имконнопазир мегардад» [137, с.49]. Воқеан инкишофи равандҳои ҳамгироии иқтисодӣ ба кишварҳо имконият медиҳанд, ки захираҳои муттаҳид намоянд, бозорҳои васеъ кунанд, инчунин устувории иқтисодиро афзоиш диҳанд ва мушкилоти ҷаҳониро, аз қабилӣ тағйирёбии иқлим, муҳочират ва бехатарии озӯқаворӣ дар якҷоягӣ ҳал кунанд. Имрӯзҳо бошад ҳамгирӣ пеш аз ҳама робитаҳои байналхалқиро боз ҳам тақвият медиҳад ва барои рушди устувори иқтисодӣ шароит фароҳам меорад. Аммо бояд қайд кард, ки равандҳои ҳамгирӣ дар баробари афзалият нуқсонҳои худро низ доранд. Профессор Р.М.Мирбобоев дар таҳқиқоти худ қайд менамояд, ки «...раванди ҳамгироии иқтисодӣ афзалиятҳо ва нуқсонҳои худро низ дорад. Он, аз як тараф, метавонад ба афзоиши ҳаҷми савдо тавассути коҳиш додани монеаҳои тарифӣ

ва ғайритарифӣ, беҳтарсозии дастрасӣ ба бозорҳои нав имкон фароҳам оварад, ки истеъмолкунандагон молро бо нархҳои арзон дастрас кунанд. Ба интиқоли технология ва таҷриба дар байни кишварҳо мусоидат кунад, ки ин метавонад рушди инноватсия ва модернизатсияи иқтисодро суръат бахшад, рақобатпазирии кишварро баланд бардорад ва ба кишварҳо имкон диҳад, ки аз афзалиятҳои муқоисавии худ самаранок истифода баранд, ба афзоиши даромади онҳо такон бахшад. Аз ҷониби дигар, ҳамгирӣ метавонад як қатор мушкилот ба миён орад, ба монанди аз даст додани як қисми истиқлоли миллӣ, алаҳқусус, дар масъалаҳои сиёсати савдо, номутавозинӣ дар тақсими ғоидаҳо байни иштирокчиён, таҳдид ба истеҳсолоти маҳаллӣ дар шакли аз даст додани ҷойҳои корӣ, хусусан, агар он дар бозори ҷаҳонӣ рақобатпазир набошанд, хавфҳои ноустувории молиявӣ, мушкилоти ҳамоҳангсозӣ дар раванди татбиқи ин созишҳо ва бартариятҳои иқтисодӣ байни иштирокчиён ва ғайра»[87, с. 30,31].

Бо вучуди ин ташаккули ҳамкорӣҳои тиҷоративу иқтисодӣ дар ҷаҳорҷӯби иттиҳодияҳои ҳамгирӣ коҳишҳои монеаҳои тарифӣ ва ғайритарифиро аз байн бурда, ба ҳамоҳангсозии стандартҳои тиҷорат, рушди долонҳои нақлиётию логистикӣ ва татбиқи лоиҳаҳои муштаракӣ сармоягузорӣ мусоидат менамояд. Чунин тадбирҳо барои сода кардани амалиёти тиҷоратӣ ва баланд бардоштани самаранокии мубодилаи байналмилалӣ шароит фароҳам меоранд. Профессор Л.Ҳ. Саидмуродов қайд мекунад, ки «...ҳамгирӣҳои иқтисодӣ миллиро ба иқтисоди ҷаҳонӣ метавон ҳамчун раванди институтсионалӣ, ҳаракат аз шаклҳои сода ба мураккабтари институтсионалӣ, муаррифӣ кард» [125, с.197].

Р.М. Мирбобоев дуруст қайд менамояд, ки «...дар марҳилаи имрӯза ҳамгирӣ падидаи таърихӣ мураккаб, гуногунҷабҳа ва худинкишофёбанда ба ҳисоб меравад, ки ибтидо дар минтақаҳои мутараққӣ ҷаҳон ба вучуд меояд ва баробари расидан ба зинаи баландтари тараққиёт минтақаҳои дигар низ ба он ҳамроҳ мешаванд»[87, с. 29]. Дар шароити ҳозира ҳамгирӣҳои иқтисодӣ ба ҳаракати асосии инкишофи муносибатҳои дохилихоҷагӣ ва байнииқтисодии

минтақаҳо табдил ёфтааст. Академик Н. Қаюмов бо омӯзиши захираҳои нави ҳамгирӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд мекунад, ки «...ҷолишҳо ва таҳдидҳои нав муносибатҳои қомилан навро барои таҳким ва амиксозии равандҳои ҳамгироии минтақавӣ тақозо меkunанд» [64, с.72]. Дар ин ҳошия, олими дигар М.И. Садриддинов қайд менамояд, ки «... равандҳои ҳамгирӣ бояд, пеш аз ҳама, дар байни минтақаҳои ҷумҳурӣ ва баъдан - байни давлатҳои алоҳида ва ҳамзамон, бо давлатҳои мутараққӣ амалӣ ва пурқувват карда шаванд» [124, с.75]. Дар асоси таҳлили ҷанбаҳои назариявӣ мо модели рушди тиҷорати байналмилалӣ дар ҳошияи ҳамгироии иқтисодӣ пешниҳод намудем (ниг. ба расми 1.1.3).

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Чуноне, ки маълум гардид, ташаккули ҳамкориҳои тичоратӣ иқтисодӣ дар доираи ҳамгироии минтақавӣ ба як қатор концепсияҳои назариявӣ асос ёфтааст. Илова бар ин, назарияи блокҳои иқтисодӣ механизмҳои баланд бардоштани самаранокии иттиҳодияҳои минтақавӣ, аз қабili минтақаҳои савдои озод, иттиҳодияҳои гумрукӣ ва бозорҳои умумиро ошкор мекунад. Гузашта аз ин, шаклҳои ҳамгирӣ пеш аз ҳама барои рушди ҳамкориҳои тичоратӣ ва сармоягузорӣ шароит фароҳам меоранд. Муносибати институтсионалӣ зарурати эҷоди механизмҳои муассир барои ҳамохангсозӣ ва танзими равандҳои ҳамгирӣ, аз ҷумла ҳамохангсозии заминаи ҳуқуқӣ, ягонакунии расмиёт ва таъмини ҳифзи ҳуқуқи иштирокчиёро таъкид мекунад. Ниҳоят, ҳамгироии минтақавӣ ҳамчун воситаи рушди минтақавие баррасӣ мешавад, ки ба коҳиш додани нобаробарии иҷтимоӣ иқтисодӣ, ҷалби сармоягузорӣ, рушди инфрасохтор ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ мусоидат мекунад. Ҳамин тавр, ҷанбаҳои назариявии ҳамгироии иқтисодии минтақавӣ ба мо имкон медиҳанд, ки на танҳо механизмҳои муттаҳидшавии кишварҳоро фаҳмем, балки самаранокии онҳоро аз нуқтаи назари рушди иқтисодӣ, устуворӣ ва рақобатпазирии ҷаҳонӣ арзёбӣ кунем. Дар асоси омӯзиши концепсияҳои назариявӣ оид ба ҳамгироии иқтисодии минтақавӣ ба чунин хулосаи умумие омадем, ки ҳамгироии иқтисодии минтақавӣ – ин чараёни табдили муносибатҳои иқтисодии байнидавлатӣ мебошад, ки тадриҷан ба фаъолияти ҳамохангшудаи фазои иқтисодии умумии минтақавӣ табдил меёбад. Ҳамзамон тичорати байналмилалӣ ин як низоми муташакили институтсионалии мубодилаи фаромарзии молҳо, инчунин хидматҳо ва захираҳои иқтисодӣ ба шумор меравад, ки ба воситаи он иқтисодиёти миллии манфиатҳои ба ҳам алоқамандро амалӣ мегардонад ва ҳамгироиро ба фазои иқтисодии ҷаҳон таъмин менамояд.

1.2. Нақши иттиҳодияҳои ҳамгироии иқтисодии минтақавӣ дар рушди иқтисодиёти кишварҳои узви онҳо

Иттиҳодияҳои ҳамгироии иқтисодии минтақавӣ дар ташаккул ва рушди иқтисодиёти кишварҳои узви онҳо нақши асосӣ мебозанд. Тавассути сохторҳои ҳамгирӣ давлатҳо мавқеъҳои худро дар арсаи байналмилалӣ мустаҳкам намуда, стратегияи ворид шуданро ба бозорҳои нав ва баланд бардоштани рақобатпазиро якҷоя таҳия мекунанд. Илова бар ин, иттиҳодияҳои ҳамгирӣ ба коҳиш додани монеаҳои тиҷоратӣ ва ҳамоҳангсозии стандартҳои иқтисодӣ, ки ба ҳамкории мутақобилаи иқтисодҳои миллӣ оварда мерасонанд, мусоидат мекунанд. Аз ин дидгоҳ иштирок дар чунин иттиҳодияҳо, пеш аз ҳама ба рушди устувори иқтисодӣ ва мустаҳкам гардидани робитаҳои иқтисодии байни кишварҳо мусоидат менамояд.

Вобаста ба ин Е.А. Чириканова қайд менамояд, ки «...дар ҷаҳони муосир ҳамгироии байналмилалӣ иқтисодӣ ба яке аз омилҳо ва ё воситаҳои рушди босуръати иқтисодиёти минтақавӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирӣ дар бозори ҷаҳонии кишварҳои аъзои иттиҳодияҳои ҳамгирӣ табдил ёфтааст. Яке аз ҷанбаҳои муҳимми раванди ҳамгирӣ ин иқтисодиёт аст, зеро ангезаи асосии чунин иттиҳодияҳо манфиатҳои иқтисодӣ мебошад. Чунин муттаҳидшавӣ боиси ба ҳам наздик шудани механизмҳои хоҷагидорӣ гардида, шакли шартномаҳои байнидавлатиро мегирад ва аз ҷониби мақомоти миллӣ ё байнидавлатӣ танзим карда мешавад ва дар маҷмӯъ, барои рушди иқтисодиёти мамлакатҳои узви он нақши калидиро иҷро менамояд» [174, с.31].

Дар баробари ин, низоми муосири муносибатҳои байналмилалӣ иқтисодӣ бо дараҷаи баланди вобастагӣ ва муттаҳидшавии иқтисодиёти миллӣ хос аст. Зикр намудан ба маврид аст, ки нақши онҳо на танҳо ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирӣ ширкаткунандагон, балки фароҳам овардани шароити устувортар ва пешбинишавандаи ҳамкориҳои байналмилалӣ мебошад.

Дар ин ҳошия аксари коршиносон бар он ақидаанд, ки «...ҳамгирии иқтисодӣ дар бозори ҷаҳонӣ бартарӣ пайдо карда истодааст ва метавонад боиси он гардад, ки гурӯҳҳои ҳамгирии минтақавӣ нақши бозингарони асосиро дар муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ ба уҳда гиранд. Айни замон қариб ҳамаи кишварҳои дорои иқтисоди бозорӣ узви ин ё он гурӯҳи минтақавӣ буда, давлатҳоро тавассути намудҳои гуногуни созишномаҳои иқтисодӣ муттаҳид мекунанд» [152, с.967].

Мавриди зикр аст, ки дар даҳсолаҳои охир шумора ва гуногунии иттиҳодияҳои ҳамгирии минтақавӣ ба таври қобили мулоҳиза афзудааст, ки бо зарурати мутобиксозии иқтисодиёти миллӣ ба ҷолишҳои нав ва таҳдидҳои иқтисоди ҷаҳонӣ алоқаманд аст. Равандҳои ҳамгирӣ ба коҳиши монеаҳои тиҷоратӣ, ҷамоҳангсозии меъёрҳои танзим, беҳбуди фазои сармоягузорӣ ва таъмини дастрасӣ ба бозорҳои нав мусоидат мекунанд, ки бевосита ба стратегияи иқтисодии хориҷии кишварҳои ширкаткунанда таъсир мерасонад.

Дар ин радиёф олимони ватанӣ У.М. Гулаков ва Ф.Ҷ. Бобоев қайд менамоянд, ки «... муҳимтарин самти рушди иқтисодиёти минтақавӣ ва ҷаҳонӣ густариши робитаҳои тиҷоратӣю иқтисодии кишварҳо ва минтақаҳо мебошад. Ин ба ноил шудан ба рушди устувори кишварҳо, таҳкими иқтисодии тиҷоратӣю иқтисодии онҳо ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии ин кишварҳо нигаронида шудааст. Дар ҳалли ин масъала тавсеа ва амиқтар шудани ҳамгирии иқтисодии минтақавию байналмилалӣ ва ташаккули иттиҳодияҳои интегратсионӣ нақши муҳим мебозад. Равандҳои ҳамгирии байналмилалӣ маҷмуи тадбирҳоест, ки ба муттаҳид кардани кишварҳо барои ноил шудан ба ҳадафҳои умумии иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ нигаронида шудаанд. Онҳо метавонанд дар шаклҳои гуногун, аз қабili иттиҳодияҳои иқтисодӣ (масалан, Иттиҳоди Аврупо), иттиҳодияҳои сиёсӣ (масалан, СММ) ва иттифоқҳои фарҳангӣ зоҳир шаванд. Ин равандҳо ба эҷоди бозорҳои умумии молу хизматрасонӣ, коҳиш додани монеаҳои тиҷоратӣ ва ҷамоҳангсозии қонунгузорӣ мусоидат мекунанд, ки дар навбати худ, боиси рушди иқтисодӣ ва беҳтар шудани шароити зиндагии мардум мегардад. Аммо ҳамгирӣ,

инчунин, метавонад боиси мушкилот, аз ҷумла афзоиши нобаробарӣ ва бархӯрди манфиатҳо байни иштирокчиён гардад. Ҷанбаи муҳим ин таносуби байни соҳибхитиёрии миллӣ ва манфиатҳои дастаҷамъӣ мебошад, ки ҳамоҳангсозии дақиқ ва ҳамкориҳои дарозмуддатро тақозо мекунад» [33, с.100].

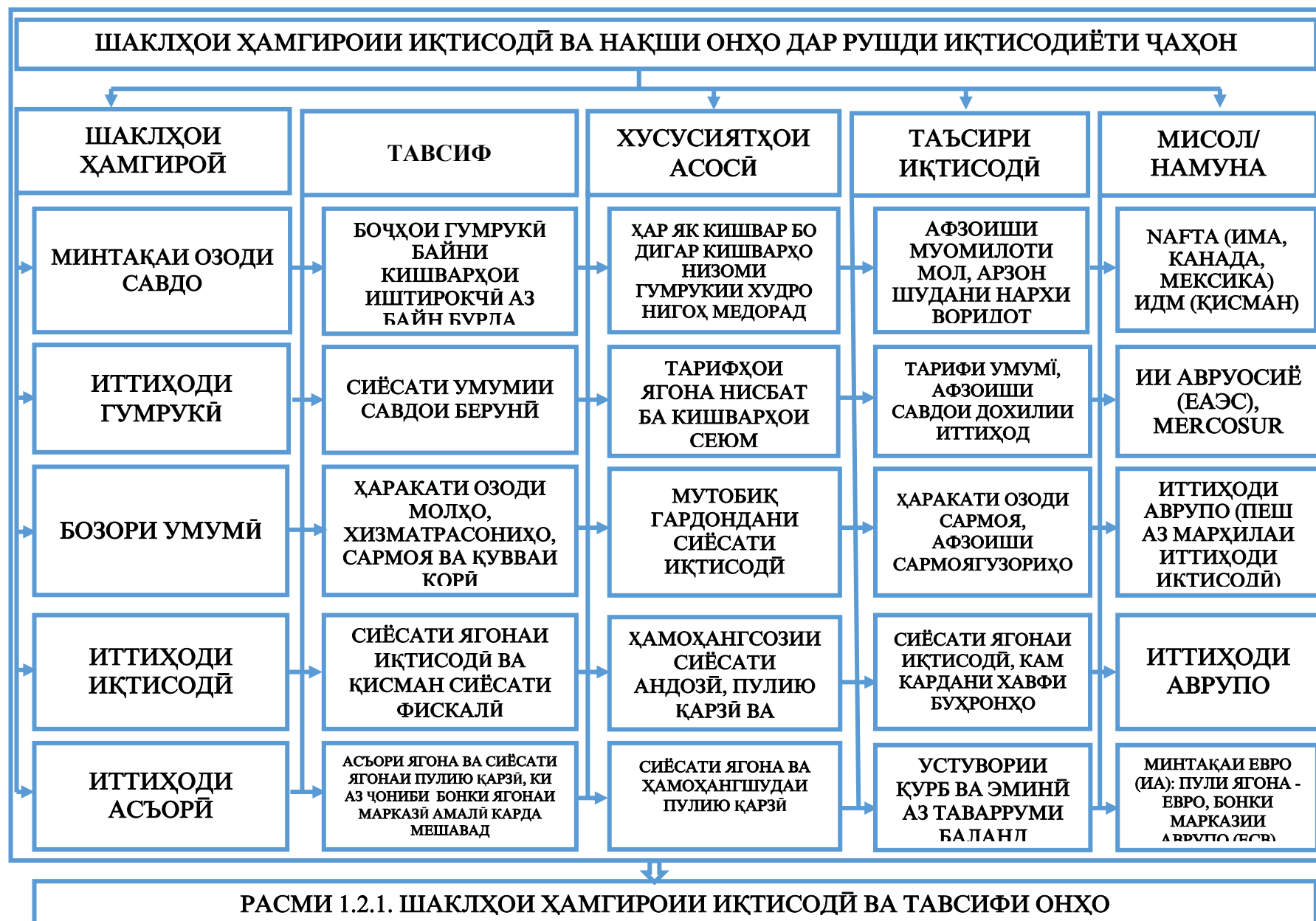
Илова бар ин, «...иттиҳодияҳои иқтисодии минтақавӣ ба омили муҳимми суботи сиёсӣ ва иқтисодӣ дар минтақаҳо табдил меёбанд, ки ба давлатҳо имкон медиҳад, ки сиёсати хориҷӣ ва ҳимояи манфиатҳои иқтисодии худро самараноктар амалӣ созанд»[177]. Дар шароити низоми бисёрқутбӣ, афзоиши протекционизм ва ноустувории бозорҳои молиявии ҷаҳонӣ нақши ҷунин иттиҳодияҳо дар ташаккули сиёсати мутавозин ва устувори иқтисодии хориҷӣ меафзояд. Омӯзиши хусусиятҳои фаъолият ва таъсири иттиҳодияҳои ҳамгироии минтақавӣ ба сиёсати хориҷии иқтисодии давлатҳо ҳам аз нуктаи назари назариявӣ ва ҳам аз нуктаи назари амалӣ талаб карда мешавад. Он имкон «...медиҳад, ки механизмҳо ва воситаҳоеро, ки ба мутобиксозии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ мусоидат меkunанд, муайян карда, самтҳои рушди минбаъдаи равандҳои ҳамгирӣ аниқ шаванд, ки барои ташаккули сиёсати самарабахши давлатӣ дар шароити ба таври динамикӣ тағйирёбандаи иқтисоди ҷаҳонӣ муҳим аст»[100]. Дар ин ҳошия ҷуноне ки О.Ю. Мичурин қайд менамояд, «...ташаккул ва рушди сохторҳои бузурги ҳамгироишуда яке аз тамоюлҳои муҳимми дигаргунсозии иқтисодиёти муосир ба шумор меравад. Ба маънои умумӣ ҳамгирӣ ба инкишофи бозорҳои нав, ба вучуд овардани корхонаҳои муштарак, афзоиши устувори иқтисодиёти миллӣ, муттаҳид намудани таъминкунандагон ва истеъмолкунандагон, истеҳсол ва фуруши маҳсулот мусоидат мекунад» [91, с. 7]. Ҳамзамон, ӯ қайд менамояд, ки «... марҳилаи навбатии фаъолияти иқтисодӣ ин ҷаҳонишавии иқтисоди ҷаҳонӣ мебошад, ки асоси онро ҳамгироии иқтисодӣ ташкил медиҳад ва рушди минбаъда дар самти ташаккули бозори ягонаи аксарияти ширкатҳои фаромиллӣ мебошад, ки барои фаъолияти онҳо бешатари минтақаҳо кушода аст. Дар баробари ин, дар шароити имрӯза ягон кишвар наметавонад стратегияи рушди иқтисодиро бидуни дарназардошти меъёрҳои

байналмилалии рафтор ва афзалиятҳои рушди иштирокчиёни асосии фаъолияти иқтисодии ҷаҳонӣ таҳия ва амалӣ намояд. Ҷаҳонишавии муосир, ки ба ҳамгироии объективии иқтисодӣ асос ёфтааст, инчунин, як намунаи объективӣ буда, раванди муайяни табиӣ таърихӣ афзояндаи вобастагии мутақобилаи субъектҳои иқтисоди ҷаҳониро дар натиҷаи тавсеаи гардиши молӣ байни кишварҳо, такмили технологияҳои иттилоотӣ, васеъшавии ҳаҷм ва номгӯи молу хизматрасониҳо ифода мекунад» [91, с.7].

Дар ин замина зикр бояд намуд, ки мақсад ва ё ҳадафи ҳамгироии иқтисодии минтақавӣ ин пеш аз ҳама таҳкими вобастагии мутақобилаи иқтисодӣ ва зиёд кардани рақобатпазирии мамлакатҳои иштироккунанда мебошад. Моҳияти ҳамгирӣ дар гузаштан аз иқтисодиёти алоҳидаи миллӣ ба фазои ягонаи минтақавӣ бо сиёсати иқтисодии қисман ё пурра ҳамоҳангшуда иборат аст. Дар умум, ҳамгироии иқтисодии минтақавӣ дар шароити имрӯза як муҳаррики тавоноии рушди устувори иқтисодӣ ва ҳамзамон таҳкими мавқеи мамлакатҳо да арсаи ҷаҳонӣ мебошад. Гузашта аз ин, ҳоло равандҳои ҳамгирӣ ба яке аз омилҳои асосии ба рушди иқтисодиёти миллӣ ва муносибатҳои байналмилалӣ таъсиркунанда табдил меёбанд.

Илова бар ин, иттиҳодияҳои ҳамгирӣ ҳамоҳангсозии сиёсати иқтисодии кишварҳои ширкаткунандаро таъмин мекунанд. Ин ҳамоҳангсозии сиёсати андоз, асбоб, сармоягузорӣ ва саноатро дар бар мегирад, ки номуайянии иқтисодиро коҳиш медиҳад ва барои пешбурди соҳибкорӣ шароити муътадил фароҳам меорад. Ҳамгирӣ, инчунин, ба рушди инфрасохтор, технология ва сармояи инсонӣ мусоидат мекунад, ки дар давраи дарозмуддат рушди устувори иқтисодиро ҳавасманд месозад. Ҳамзамон, тавре олими хориҷӣ В.В. Макарова қайд менамояд, «.. равандҳои ҳамгирӣ бо таъмини таъсири синергетикӣ дар ҳалли мушкилоти умумии кишварҳои узви СММ на танҳо ба механизми ҳамкорӣ иқтисодӣ дар заминаи рушди устувор, балки ба шартӣ зарурии ноил шудан ба он табдил меёбанд» [81, с.52]. Муҳаққиқи ватанӣ бошад дар ин замина қайд менамояд, ки «...иттиҳодияҳои ҳамгирӣ на танҳо иттиҳоди кишварҳо, балки механизмҳои мураккаби

иқтисодие мебошанд, ки ба баланд бардоштани самаранокӣ ва устувории иқтисодиёти миллӣ тавассути амалҳои муштарак ва дастгирии ҳамдигарнигаронида шудаанд. Аз байни бузургтарин сохторҳои иқтисодии ҳамгироии минтақавии байналмилалӣ инҳоро метавон чунин кард: ИА (Иттиҳоди Аврупо); NAFTA (Созишномаи тиҷорати озоди Амрикои Шимолӣ); АСЕАН (Ассотсиатсияи кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ); СХШ (Созмони ҳамкории Шанхай); ИДМ (Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил); МЕРКОСУР (Иттифоқи қасабаи мамлакатҳои Амрикои Ҷанубӣ); ИИАО (Иттиҳоди иқтисодии Авруосиё)»[177]. Мақсади асосии таъсиси ҳамаи иттиҳодияҳои байналмилалӣ иқтисодӣ рушди иқтисодиёти давлатҳои аъзои онҳо тавассути ягонагии шаклҳои танзими муносибатҳои иқтисодӣ мебошад. Барои ба низом даровардани гуногунии шаклҳои иттиҳодияҳои ҳамгироӣ, аз рӯйи дараҷаи ҳамгироии иқтисодӣ, хусусияти ҳамкории байни давлатҳо ва ҳадафҳои иттиҳодия якчанд таснифот истифода мешаванд. Таснифи маъмултарин панҷ дараҷаи асосии ҳамгироиро муайян мекунад, ки ҳар кадоми онҳо бо мазмуни иқтисодӣ ва амиқи ҳамкориҳои худ хосанд, ки онҳоро таҳқиқ ва таҳлил менамоем. (ниг. ба расми 1.2.1).

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Дар расми 1.2.1, мо панҷ шакли асосии ҳамгирии иқтисодӣ, тавсиф, хусусиятҳои асосии ин панҷ шакл ва таъсири иқтисодии онҳоро ба иқтисоди ҷаҳонӣ пешниҳод намудем ва зарур мешуморем, ки ҳар яки онро ба таври алоҳидагӣ таҳлил намуда, нақши онҳоро арзёбӣ намоем.

Мавриди зикр аст, ки дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодиёт ҳамкориҳои байналмилалӣ байни мамлакатҳо аҳамияти торафт калон пайдо мекунад. Яке аз шаклҳои ҳамгирии иқтисодӣ, ки ба рушди муносибатҳои мутақобилан судманди байни давлатҳо мусоидат мекунад, ин минтақаи озоди савдо мебошад. Ин як механизми муҳимест, ки ба коҳиш додани монеаҳои тиҷоратӣ, ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ ва таҳкими робитаҳои байни кишварҳои иштирокчӣ мусоидат мекунад.

Ҳамчуноне ки дар ин ҳошия олимони хориҷӣ, аз қабили Яо Цзяхуэй ва Н.В. Юрова қайд менамоянд, «... иқтисодиёти муосири ҷаҳонӣ дар шароити тағйири ҷиддии танзими муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ инкишоф меёбад. Озодии тиҷорат ва эҷоди низоми имтиёзноки сармоягузорӣ самтҳои асосии танзими фаъолияти иқтисодии хориҷӣ дар аксари кишварҳои ҷаҳон ба ҳисоб мераванд. Аз ин дидгоҳ, минтақаи савдои озод ҳамчун механизми асосии эҷоди муносибатҳои мутақобилан судманди иқтисодӣ бо кишварҳои шарик тавассути фаъолгардонии гардиши савдои мутақобила ва ҳаракати сармоягузорӣ ба назар мерасад» [181, с.298].

Минтақаи озоди савдо иттиҳодияи ду ё зиёда давлатҳо мебошад, ки бекор кардан ё ба таври назаррас коҳиш додани бочҳои гумрукӣ ва дигар маҳдудиятҳои савдои байни иштирокчиёни минтақаро пешбинӣ мекунад. Дар ин ҳошия муҳаққиқон дуруст иброз медоранд, ки «...баръакси шаклҳои амиқи ҳамгирӣ, ба монанди иттиҳоди гумрукӣ ё бозори умумӣ, дар минтақаи савдои озод ҳар як кишвар низоми тарифии худро нисбат ба кишварҳои сеюм нигоҳ медорад» [87]. Ҳадафи асосии МОС фароҳам овардани шароити мусоид барои тиҷорати мутақобила мебошад, ки ба афзоиши ҳаҷми содирот ва воридот дар дохили иттиҳод мусоидат мекунад.

Хусусияти асосии минтақаи озоди савдо ин озодии интиқоли молҳо байни кишварҳои иштирокчӣ бидуни истифодаи боҷи гумрукӣ мебошад. Аммо иштирокчиён дар ташаккули сиёсати савдои берунии худ нисбат ба тамоми ҷаҳон мустақилиятро нигоҳ медоранд. Унсuri муҳимми фаъолияти МОС аз байн бурдани маҳдудиятҳои миқдорӣ, квотаҳо, иҷозатномаҳо ва дигар монеаҳои мебошад, ки гардиши савдoро маҳдуд меkunанд.

Дар баробари ин, бояд қайд кард, ки минтақаи озоди савдо ба кишварҳои иштирокчӣ манфиатҳои хеле назаррас меорад. Якум, аз ҳисоби бекор кардани тарифҳо хароҷоти воридотӣ кам карда мешавад, ки ин ба коҳиши нархҳо барои истеъмолкунандагони ниҳой ва баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулот таъсири мусбат мерасонад. Дуюм, кушодани бозорҳо ба тавсеаи имкониятҳои тиҷорат, ҳавасмандгардонии инноватсия ва сармоягузорӣ мусоидат мекунад.

Гузашта аз ин, чуноне ки У.М. Гулаков ва Ҳ.А. Одинаев қайд менамоянд, «...дар солҳои охир созишномаҳои васеъшудаи «минтақаи савдои озод +» маъмул шудаанд, ки на танҳо савдои мол, балки хизматрасониҳо низ таъмин меkunанд. Баъзе созишномаҳо ҳифзи моликияти зеҳнӣ, сиёсати рақобат, дастрасӣ ба бозори хариди давлатӣ, танзими соҳаҳои техникӣ, санитарияи фитосанитарӣ ва дигар соҳаҳо низ дар бар мегиранд» [32, с.120].

Дар ин радиф С.И. Долгов қайд менамояд, ки «... ин навъи ҳамгирӣ аз шаклҳои дигар фарқ мекунад, ки чунинанд, аввал, ҳаракат аз минтақаи савдои озод ба сатҳи баландтари ҳамгирӣ бидуни таъсиси мақомоти фаромиллӣ ва танзими байналмилалӣ сурат мегирад ва дуюм, стратегияи ҳамгирӣ, пеш аз ҳама, ҳамчун раванди ҳамгироии бисёрҷанбай бо ҳадафи бунёди шабакаҳои васеъ ва бисёрҷониба амалӣ карда мешавад» [53, с.4]. Ғайр аз ин, МОС ба инкишофи махсусгардонӣ ва самараноктар истифода бурдани захираҳои мусоидат мекунад. Кишварҳо метавонанд ба истеҳсоли молҳо ва хизматрасонии таваҷҷуҳ кунанд, ки онҳо афзалиятҳои муқоисавӣ доранд ва ин боиси баланд шудани некуаҳволии умумии иқтисодии иштирокчиён мегардад. Суботи иқтисодиву сиёсӣ низ тавассути густариши робита ва ҳамкориҳои зич мустаҳкам мегардад.

Вале дар барбари ин муҳаққиқон дар таҳқиқотҳои худ қайд менамоянд, ки «...сарфи назар аз бартариҳои ошкоро, минтақаҳои савдои озод низ маҳдудиятҳои муайян доранд. Мушкилии асосӣ тафсути сиёсати савдои берунӣ мебошад. Азбаски ҳар як кишвар тарифи худро нисбат ба кишварҳои сеюм нигоҳ медорад, хатари «тарифи» тиҷорат ва рушди нобаробар вучуд дорад» [35]. Илова бар ин, зарурати ҳимояи истеҳсолкунандагони ватанӣ, ки на ҳамеша омодаи рақобат бо ширкатҳои хориҷӣ ҳастанд, метавонанд ба миён оянд. Ҳамгирой дар ҷаҳорҷӯби МОС кӯшишҳои зиёдро барои ҷамоҳангсозии меъёрҳо, қоидаҳо ва тартибот талаб мекунад ва метавонад боиси ташаннуҷи иҷтимоӣ ва иқтисодӣ гардад, агар ғоидаҳо дар дохили кишварҳои иштирокӣ нобаробар тақсим карда шаванд. Мисоли равшани минтақаи савдои озод ин Созишномаи тиҷорати озоди Амрикои Шимолӣ (NAFTA) мебошад, ки Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, Канада ва Мексикаро муттаҳид кардааст. Ин минтақа савдо ва сармоягузори байни кишварҳоро ба таври назаррас афзоиш додааст. Масалан, пеш аз он ки Мексика ба NAFTA дар соли 1993 ҳамроҳ шавад, тиҷорати дучониба бо Иёлоти Муттаҳидаи Амрико тақрибан 80 миллиард доллари ИМА-ро ташкил медод. То соли 2015 ин рақам аллакай ба 530 миллиард доллари ИМА расид ва дар гули 20 сол шаш баробар афзоиш ёфт. Ин ба тӯфайли барҳам додани тарифҳо ва аксарияти монеаҳои савдо имконпазир гардид. Минтақаҳои савдои озод дар доираи Ассотсиатсияи тиҷорати озоди Аврупо (EFTA) ва созишномаҳои сершумори дучониба низ муҳиманд. Дар шароити ҷолишҳои муосир, яъне ҷангҳои тиҷоратӣ, протекционизм ва бӯҳронҳои иқтисодӣ минтақаҳои савдои озод як василаи муассири нигоҳдории бозорҳои кушод ва рушди мутақобила боқӣ мемонанд.

Гузашта аз ин сарфи назар аз мушкилот ва маҳдудиятҳои муайян, минтақаи савдои озод дар рушди иқтисоди ҷаҳонӣ, ҳавасмандгардони маҳсусгардонӣ, сармоягузорӣ ва инноватсия нақши муҳим дорад. Барои давлатҳо ин имкони баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва беҳтар кардани сифати зиндагии аҳоли тавассути тавсеаи тиҷорати байналмилалӣ мебошад.

Шакли дигари ҳамгирой ин иттиҳоди гумрукӣ мебошад. Бояд қайд кард, ки ҷаҳони муосир бо суръат тағйир меёбад ва дар баробари он, муносибатҳо ба ҳамкориҳои иқтисодии кишварҳо низ тағйир меёбанд. Дар шароити ҷаҳонишавии афзоянда давлатҳо дигар наметавонанд дар танҳоии комил вучуд дошта бошанд - онҳо маҷбуранд шаклҳои муттаҳидшавиро ҷустуҷӯ кунанд ва ин ба онҳо имкон медиҳад, ки дар бозори ҷаҳонӣ самараноктар рақобат кунанд. Қобили тазаккур аст, ки иттиҳоди гумрукӣ шакли дигари ҳамгирой ба шумор меравад ва ин пеш аз ҳама на танҳо шартномаи тиҷоратист, балки қадами хеле муҳим барои ба миён овардани муҳити ягонаи иқтисодӣ мебошад.

Тавре Р.В. Федоренко дар мақолаи худ қайд менамояд, «...иттиҳоди гумрукӣ ин як созишномаи тиҷоратист, ки тавассути он як гурӯҳи кишварҳо маҷмуи умумии тарифҳоро ба боқимондаи ҷаҳон татбиқ ва ҳамзамон, принципҳои тиҷорати озодро байни худ амалӣ мекунанд»[156, с.17].

Дар тақвияти ин андешаҳо олими дигар чунин мешуморад, ки «...иттиҳоди гумрукӣ ин иттиҳоди давлатҳое мебошад, ки бекор кардани бочҳои гумрукӣ ва монеаҳои тиҷоратии байни иштирокчиёни он, инчунин, муқаррар намудани тарифи умумии берунӣ нисбат ба мамлакатҳои сеюмро дар бар мегирад. Ин маънои онро дорад, ки кишварҳои узв бо ҳамдигар озод савдо мекунанд, вале дар айни замон воридоти ҷаҳони беруниро яксон танзим мекунанд. Баръакси минтақаи савдои озод, ки дар он ҳар як кишвар сиёсати тиҷорати хориҷии худро пеш мебарад, дар иттиҳоди гумрукӣ ҳамаи иштирокчиён ҳамчун субъекти ягона дар бозори хориҷӣ амал мекунанд»[35]. Ёътимоди мутақобила, омодагӣ ба созиш ва ҳадафи ягонаи рушди устувор - ҳамаи ин заминаи бомуваффақияти фаъолияти иттиҳоди гумрукӣ мегардад.

Мисоли татбиқи ин ғоя Иттиҳоди гумрукӣ дар доираи Иттиҳоди иқтисодии АвруОсиё аст, ки Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Беларусия, Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Арманистон ва Ҷумҳурии Қирғизистонро дар бар мегирад. Аз замони таъсиси он дар соли 2010 бисёре аз расмиятҳои гумрукӣ нест шуда, расмиёти интиқоли мол сода карда шуд ва гардиши мол

миёни кишварҳо ба таври қобили мулоҳиза афзоиш ёфтааст. Ба шарофати ин иттиҳоди иқтисодӣ корхонаҳои бузурги Ҷумҳурии Қазоқистон ба бозори бузурги Федератсияи Россия дастрасӣ пайдо карданд ва истехсолкунандагони Ҷумҳурии Белорусия бошад, тавонистанд содиротро бидуни гузаштани расмиёти мураккаб ва пардохти бочҳо афзоиш диҳанд.

Аммо, ба назари мо, ҳар як раванди ҳамгирӣ на танҳо бартарӣ, балки душвориҳои худро ҳам дорад. Иттиҳоди гӯмрукӣ аз иштироккунандагони худ талаб мекунад, ки дар масъалаҳои сиёсати савдо қисман аз соҳибхитиёрии миллий даст кашанд. Ин, бешубҳа, як масъалаи ҳассос аст, бахусус барои давлатҳое, ки мехоҳанд назорати иқтисоди худро нигоҳ доранд. Ғайр аз ин, дар дохили иттиҳод нобаробарии тақсими фоидаҳо ба амал омада, имкон медиҳад, ки иқтисодиёти пурқувват бартариҳои бештар ба даст орад, дар ҳоле ки мамлакатҳои заиф ҳавфи дар зерӣ соя монданро доранд. Аммо, сарфи назар аз ин мушкилот, иттиҳодияҳои гӯмрукӣ инкишоф доранд, зеро манфиатҳои ҳамгирӣ иқтисодӣ аксаран аз нуқсонҳои эҳтимолӣ зиёдтаранд. Ҳамин тариқ, иттиҳоди гӯмрукӣ на танҳо шартномаи иқтисодӣ, балки воситаи ба ҳам наздик шудани мамлакатҳо мебошад. Он ба афзоиши савдо мусоидат ва устувории иқтисодию мавқеъҳои коллективиро дар арсаи ҷаҳон мустаҳкам менамояд. Дар шароити ноустувории иқтисоди ҷаҳонӣ ва афзоиши протекционизм ин шакли ҳамгирӣ метавонад дар роҳи ташаккули тартиботи одилона ва мутаваззини ҷаҳонӣ як қадами муҳим бошад.

Ҳамгирӣ иқтисодӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ, вақте ки иқтисодиётҳои миллий ба ҳам зич алоқаманданд ва бо мушкилоти умумӣ рӯ ба рӯ мешаванд, аҳамияти бештар пайдо мекунад. Дар роҳи ҳамкорӣҳои амиқи байни кишварҳо - аз минтақаи савдои озод то иттиҳоди иқтисодӣ ва пулӣ якҷанд марҳилаҳои ҳамгирӣ мавҷуданд. Яке аз шаклҳои хеле тараққикарда ва мураккаби ҳамгирӣ ин бозори умумӣ мебошад. Бозори умумӣ зинаи навбатии ҳамгирӣ пас аз иттиҳоди гӯмрукӣ мебошад. Дар доираи бозори умумӣ давлатҳо на танҳо монеаҳои дохилии савдиро барҳам дода, тарифи ягонаи беруниро муқаррар меkunанд, балки ҳаракати озоди омилҳои истехсолот,

одамон, сармоя, хизматрасониҳоро низ таъмин мекунанд. Ин маънои онро дорад, ки шахрвандони кишварҳои узв метавонанд бидуни маҳдудият дар кишварҳои дигари иттиҳод озода кор, сармоягузорӣ ва хизматрасонӣ кунанд. Аз дидгоҳи мо, моҳияти бозори умумӣ хоҳиши ба бозори дохилии як давлат ҳарчи бештар наздик сохтани фазои ягонаи иқтисодӣ мебошад. «...ин ба кишварҳо имкон медиҳад, ки на танҳо аз тичорат баҳра баранд, балки устувории иқтисодиро таҳким бахшанд, рақобатпазириро афзоиш диҳанд ва захираҳоро самараноктар истифода баранд»[176].

Мисоли равшани бозори умумӣ Иттиҳоди Аврупо мебошад, ки вай бо ташкил ёфтани Иттиҳоди иқтисодии Аврупо дар соли 1957 ба вуҷуд омад. Аллакай соли 1993 бозори ягонаи дохилӣ расман ташкил карда шуда буд, ки ҳаракати озоди молҳо, хизматрасониҳо, сармоя ва қувваи кориро таъмин менамояд.

Бартариҳои бозори умумӣ равшан аст. Якум, вай ба тақсимои самарабахши захираҳо мусоидат мекунад, яъне сармоя ба он ҷое меравад, ки боздеҳи бештар меорад ва қувваи корӣ метавонад ба минтақаҳои нарасидани кадрҳо ҳаракат кунад. Баъдан, бозори ягона рақобатро ҳавасманд мегардонад, ки ин боиси баланд шудани сифати молу хизмат ва паст шудани нарх мегардад. Сеюм, ширкатҳо ба бозори васеи фурӯш дастрасӣ пайдо мекунанд, ки ин барои тичорати хурду миёна махсусан муҳим аст.

Вале ин марҳилаи ҳамгирӣ дараҷаи баланди мутобиқкунии сиёсати иқтисодию иҷтимоиро талаб мекунад. Мушкилот бо ҳамохангсозии қонунгузорӣ, андозҳо, стандартҳои сифат ва эътирофи тахассусҳо ба миён меоянд. Ғайр аз ин, тафовути дараҷаи тараққиёти иқтисодии мамлакатҳо метавонад боиси муҳочирати меҳнатӣ шуда, дар дохили мамлакатҳои мутараққӣ сабаби шиддат гирифтани вазъият гардад.

Бо вуҷуди ин, сарфи назар аз мушкилот, бозори умумӣ ҳамчун воситаи муҳимми амиқтар кардани ҳамкориҳои иқтисодӣ боқӣ мемонад. Вай ба мамлакатҳо имкон медиҳад, ки муаммоҳои сохториро якҷоя ҳал кунанд, вобастагӣ ва боварии ҳамдигарро мустаҳкам ва ба ҳамзистии осоишта ва

инкишофи якчоя мусоидат кунанд. Хулоса, бозори умумӣ на танҳо созишномаи тиҷоратӣ, балки модели ояндаи муштарак дар асоси арзишҳо ва ҳадафҳои муштарак мебошад. Он аз иштирокчиён сатҳи баланди созиш ва иродаи сиёсиро талаб мекунад, аммо дар иваз манфиатҳои бузурги иқтисодӣ ва иҷтимоӣ медиҳад. Дар ин ҳошия бояд қайд намоем, ки дар шароити амиқтар шудани ҷаҳонишавӣ кишварҳои ҷаҳон барои ноил шудан ба устувории иқтисодӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии худ бештар ба шаклҳои гуногуни ҳамгирӣ муроҷиат мекунанд. Яке аз шаклҳои хеле тараққикардаи он ин иттиҳодияи иқтисодӣ мебошад. Ин шакли ҳамгирӣ дараҷаи баланди ҳамоҳангсозии байни давлатҳоро дар назар дорад, ки на танҳо савдо, балки сиёсати умумии иқтисодӣ, танзими бозор ва дар баъзе мавридҳо соҳаи асборро низ дар бар мегирад.

Тавре, ки муҳаққиқон қайд менамоянд «... иттиҳоди иқтисодӣ аз шаклҳои одитари ҳамгирӣ, аз қабili минтақаи савдои озод ё иттиҳоди гумрукӣ бо умқи ҳамкорӣ фарқ мекунад. Агар минтақаи савдои озод танҳо монеаҳои тарифии байни давлатҳоро бартараф намояд ва иттиҳоди гумрукӣ тарифи ягонаи беруниро ба вуҷуд оварад, пас иттиҳоди иқтисодӣ бозори умумиро ба вуҷуд меорад. Ин маънои ҳаракати озоди на танҳо молҳо, балки хизматрасониҳо, сармоя ва қувваи кориро байни кишварҳои узв дорад»[5]. Ғайр аз ин, кишварҳо ба мутобиқ кардани сиёсати макроиқтисодӣ, фискалӣ ва пулиро қарзӣ дар сатҳи байнидавлатӣ қўшиш менамоянд. Яке аз мисолҳои маъмултарин иттиҳоди иқтисодӣ Иттиҳоди Аврупо (ИА) мебошад. Он аз ҳамкориҳои иқтисодии байни якчанд кишварҳо пас аз Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ оғоз ёфт ва дар тули даҳсолаҳо ба як иттиҳодияи беназири фаромиллӣ бо бозори ягонаи дохилӣ ва пули умумӣ - евро (барои баъзе кишварҳо) табдил ёфт. Иттиҳоди Аврупо нишон медиҳад, ки чӣ гуна иттиҳоди иқтисодӣ метавонад ба платформаи наздикшавии сиёсӣ ва иҷтимоии байни кишварҳо табдил ёбад, дар ҳоле ки самаранокии иқтисодӣ ва устувориро нигоҳ медорад.

Дар баробари ин, бояд таъakkур дод, ки мисоли дигар ин пеш аз ҳама Иттиҳоди иқтисодии АвруОсиё ба шумор меравад, ки панҷ давлати дунё яъне

Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Арманистон ва Ҷумҳурии Қирғизистонро дар бар мегирад. Ҳарчанд ин иттиҳод дар муқоиса бо Иттиҳоди Аврупо дар сатҳи камтари ҳамгироӣ қарор дорад, аммо зарфиятҳои иттиҳодияҳои иқтисодии кишварҳои пасошуравиро нишон медиҳад. Аз ин рӯ, бояд қайд намуд, ки иттиҳоди иқтисодӣ ҳамчун шакли ҳамгироӣ як қатор афзалиятҳо дорад. Якум, он ба мамлакатҳо имкон медиҳад, ки мавқеи худро дар иқтисодиёти ҷаҳон мустаҳкам кунанд. Дуюм, он ба суботи сиёсати иқтисодӣ мусоидат мекунад, ки ин ба муҳити инвеститсионӣ таъсири мусбат мерасонад. Сеюм, он дастгирии ҳамдигар ва баробар кардани сатҳи тараққиётро дар байни мамлакатҳои иштироккунанда таъмин мекунад. Вале ташкил ва фаъолияти иттиҳоди иқтисодӣ бо душвориҳои муайян низ алоқаманд аст. Яке аз онҳо зарурати ба сохторҳои болоӣ додани як қисми соҳибхитиёрӣ мебошад, ки онро дар ҷамъиятҳои миллий на ҳамеша ба таври мусбат қабул мекунанд. Ғайр аз ин, тафовут дар сатҳи тараққиёти иқтисодӣ, низомҳои сиёсӣ ва манфиатҳои сиёсати берунӣ қабули қарорҳои якҷояро душвор гардонда метавонад. Дар маҷмӯъ ин шакли ҳамгироӣ яъне иттиҳоди иқтисодӣ хеле мураккаб аст. Муваффақияти ин шакли муттаҳидшавӣ бештар ба тайёр будани давлатҳо ба созиш, ба нақшагирии дарозмуддат ва мустаҳкам намудани боварии ҳамдигар вобаста аст. Дар шароити рақобати ҷаҳонӣ иштирок дар иттиҳодияҳои ҳамгироӣ ба давлатҳо имкон медиҳад, ки манфиатҳои иқтисодии худро самараноктар ҳифз намуда, устувории рушди дохилиро таъмин намоянд.

Шакли мураккабтарини ҳамгироии иқтисодии байни давлатҳо ин иттиҳоди асҷорӣ мебошад. Он на танҳо ҷамоҳангсозии сиёсати молиявӣ ва пулиро қарзӣ, балки ташкили низоми умумии асҷорро дар асоси қоидаҳо ва институтҳои мувофиқшуда дар бар мегирад. Ин шакли ҳамгироӣ дар таъмини устувории равандҳои макроиқтисодӣ ва таҳкими вобастагии иқтисодии байни кишварҳо нақши калидӣ мебозад. Ҳамгироии асҷорӣ метавонад аз якҷанд марҳила гузарад. Дар марҳилаи аввал қурбҳои устувор ё мувофиқашуда байни асҷорҳои миллий муқаррар карда мешаванд, ки ин тағйиротро коҳиш медиҳад

ва ба пешгӯии шароити иқтисодӣ мусоидат мекунад. Марҳалаи оянда метавонад Ҳамоҳангсозии сиёсати бонкҳои марказӣ, ташкили иттиҳоди пулӣ ва баъд қорӣ намудани асъори ягонро дар бар гирад. Намунаи машхуртарини он евро дар дохили Иттиҳоди Аврупо мебошад. Минтақаи евро натиҷаи раванди тулонӣ ва тадриҷии ҳамгироии пулӣ мебошад. Қорӣ шудани евро на танҳо як қадами иқтисодӣ, балки рамзи муҳимми сиёсии ягонагии Аврупо низ буд. Дар ин ҳолат ҳамгироии пулӣ шаффофияти нархҳо, кам кардани хароҷоти муомилот, афзоиши рақобат ва афзоиши савдои дохилии кишварҳои ҳавзаи евроро таъмин кард. Аммо ҳамгироии асъорӣ на танҳо дорои бартариятҳо, балки хатарҳои муайян низ мебошад. Душвории асосӣ аз он иборат аст, ки мамлакатҳои иштироккунанда қобилияти ба амал баровардани сиёсати мустақили пулиро қарзиро гум мекунад. Ин хосатан дар замони бӯҳронҳои иқтисодӣ муҳим буда, барои ҳавасмандгардонии содирот истифода бурдани девалвацияро ғайриимкон мекунад. Душвориҳо вақте ба миён меоянд, ки нишондиҳандаҳои иқтисодӣ дар кишварҳои мухталифи иттиҳод ба таври шадид фарқ кунанд, чунон ки дар минтақаи евро дар давраи бӯҳрони қарз дар Юнон ва дигар кишварҳои Аврупои ҷанубӣ буд.

Вале бояд қайд кард, ки маҷмуъан ҳамгироии асъорӣ яке аз шаклҳои олитарини наздикшавии иқтисоди буда, аз кишварҳо устувории низоми молиявиро тақозо менамояд.

Дар сурати дуруст ба амал баровардани он метавонад самараи иқтисодиро хеле зиёд кунад, муносибатҳои асъориро муътадил гардонад ва мавқеи иттиҳодро дар арсаи байналҳалқӣ мустаҳкам намояд. Аммо бидуни Ҳамоҳангсозии амиқи сиёсати бучетӣ ва фискалӣ ҳамгироии асъорӣ метавонад боиси нофаҳмиҳо гардад. Иттиҳодияҳои ҳамгироии минтақавӣ ва байналмилалӣ дар ҷаҳон дар ҷадвали 1.2.1 ба таври возеҳ оварда шудаанд.

Чадвали 1.2.1. - Иттиҳодияҳои ҳамгироии минтақавӣ ва байналмилалӣ дар ҷаҳон

НОМИ ТАШКИЛОТ	СОЛИ ТАЪСИС	ИШТИРОКЧИЁ Н	САТҲИ ҲАМГИРОЙ	ҲАДАФҲОИ АСОСӢ
ИТТИҲОДИ АВРУПО (ИА)	1993 (Шартнома и Маастрихт)	27-Давлати Аврупо	Бозори умумӣ, иттиҳоди асъорӣ, иттиҳоди сиёсӣ ва иқтисодӣ	Ҳамгироии иқтисодӣ, асъори ягона (евро), ҳаракати озоди молҳо, хизматрасониҳо, сармоя ва одамон
USMCA (собик NAFTA)	2020 (NAFTA - 1994)	ИМА, Канада, Мексика	Минтақаи савдои озод	Бартараф кардани монеаҳои тиҷоратӣ, хифзи сармоягузорӣ, ҳавасмандгардони и рушди иқтисодӣ
Ассотсиатсия и кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ (АСЕАН)	1967	10 кишвари Осиёи Ҷанубу Шарқӣ	Минтақаи савдои озод + барномаи бозори умумӣ	Мустаҳкам намудани алоқаҳои иқтисодӣ, ташкили Иттиҳоди ягонаи иқтисодӣ
МЕРКОСУР	1991	Аргентина, Бразилия, Парагвай, Уругвай, Боливия	Иттиҳоди гумрукӣ (қисман)	Муомилоти озоди мол, мутобик намудани сиёсати савдои берунӣ
Созишномаи тиҷорати континенталӣ дар Африқо (AfCFTA)	2018	54 мамлакати Африқо	Минтақаи савдои озод	Таъсиси бозори ягонаи континенталӣ барои мол ва хизматрасонӣ
БРИКС	2009	Бразилия, Россия, Ҳиндустон, Хитой, Африқои Ҷанубӣ, Эрон, АМА, Миср, Эфиопия	Ҳамкорихои иқтисодӣ ва шарикии стратегии байниминтақавӣ	Таҳкими робитаҳои молиявӣ, тиҷоратӣ ва иқтисодӣ
Созмони ҳамкориҳои Шанхай (СХШ)	2001	Хитой, Россия, Ҳиндустон, Эрон, Қазоқистон, Ўзбекистон, Белоруссия, Тоҷикистон, Қирғизистон, Покистон	Амният + ҳамкорихои иқтисодӣ	Ҳамкорӣ дар соҳаҳои энергетика, нақлиёт ва савдои хориҷӣ

<i>идомаи ҷадвали 1.2.1</i>				
мИДМ (Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил)	1991	Россия, Белоруссия, Қазоқистон, Арманистон, Ўзбекистон, Озарбойҷон, Тоҷикистон, Қирғизистон, Молдова, Туркменистон	Минтақаи савдои озод	Кам кардани монеаҳо дар савдои байниҳамдигарӣ, ҳамкорӣ дар ҳамаи соҳаҳо, аз ҷумла соҳаи иқтисодиёт
Иттиҳоди иқтисодии АвруОсиё (ЕАЭС)	2015	Россия, Белоруссия, Қазоқистон, Арманистон, Қирғизистон	Иттиҳоди гумрукӣ + Бозори умумӣ	Ҳаракати озоди молҳо, хизматрасониҳо, сармоя ва қувваи корӣ; ҳамоҳангсозии сиёсати иқтисодӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Тавре ки аз ҷадвали 1.2.1 маълум мегардад, қариб тамоми иттиҳодияҳои ҳамгирӣ, чи минтақавӣ ва чи байналмилалӣ дар ҷаҳон бештар хусусияти иқтисодӣ доранд, яъне барои рушди иқтисодиёти иштирокчиён ва дар маҷмӯъ, барои рушди устувори иқтисодии ҷаҳон таъсис дода мешаванд. Гузашта аз ин, иттиҳодияҳои ҳамгирӣ, ба монанди Иттиҳоди Аврупо, Иттиҳоди иқтисодии АвруОсиё, МЕРКОСУР, АСЕАН, ИДМ, БРИКС ва СҲШ дар арсаи ҷаҳонӣ нақши ҳалкунанда дошта, қоидаҳои иқтисодиро муайян мекунанд, ҳамчун бозингарони муҳимми иқтисодӣ дар гуфтушунидҳои байналмилалӣ баромад карда, тамоюлҳои ҷаҳониро ташаккул медиҳанд. Аз ин дидгоҳ, ба андешаи мо, нақши онҳо дар татбиқи Ҳадафҳои рушди устувор хеле муассир аст.

Дар маҷмӯъ, иттиҳодияҳои иқтисодии минтақавӣ ва байналмилалӣ дар ташаккули иқтисоди муосири ҷаҳонӣ нақши калидӣ мебозанд. Хулоса карда, метавон гуфт, ки иттиҳодияҳои иқтисодии минтақавӣ ва байналмилалӣ ба муҳимтарин ниҳодҳои меъмории иқтисоди ҷаҳонӣ табдил ёфтаанд. Нақши онҳо дар таҳкими робитаҳои иқтисодӣ, ба вучуд овардани рушди устувор ва дастгирии ҳамдигарии мамлакатҳо хеле назаррас аст. Бо вучуди ин, муваффақияти фаъолияти онҳо аз таносуби манфиатҳо, шаффофияти қабули қарорҳо ва қобилияти мутобик шудан ба шароити тағйирёбандаи ҷаҳонӣ вобаста аст.

1.3. Созмони ҳамкории Шанхай - ҳамчун ниҳоди ҳамгироии иқтисодии минтақавӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ

Ҷаҳонишавӣ дар асри XXI, пеш аз ҳама, манзараи муносибатҳои байналхалқиро ба таври хеле назаррас тағйир дода, вобастагии иқтисодии мамлакатҳоро афзуд ва ин раванд ҳоло низ идома дорад. Дар чунин шароит созмонҳое, ки ҳам хусусияти байналмилалӣ ва ҳам минтақавӣ доранд, дар рушди устувори мамлакатҳои аъзоҳояшон аҳаммияти хосса пайдо мекунамд. Яке аз чунин иттиҳодияҳо Созмони ҳамкории Шанхай (СХШ) мебошад, ки аз соли 2001 то инҷониб тадриҷан аз як форуми амниятӣ ба як муҳити муҳимми ҳамкориҳои иқтисодӣ ва ҳамгироии кишварҳои Авруосиё табдил ёфтааст. Гузашта аз ин, тавре ки олимони қайд менамоянд, «... дар солҳои охир афзоиши назарраси нақш ва нуфузи Созмони ҳамкории Шанхай ҳам дар сатҳи минтақавӣ ва ҳам дар сатҳи ҷаҳонӣ ба назар мерасад, ки 5-7 сол пеш он қадар аён набуд. Ин ба шарофати дастовардҳои дипломатии кишварҳои СХШ, пешрафти иқтисодии иштирокчиёни асосии он ва ба тартиб даровардани сохторҳои институтсионалӣ имконпазир гардид» [148, с.8,9].

Ҳадаф аз таҳлили фаъолияти Созмони ҳамкории Шанхай ҳамчун механизми ҳамгироии иқтисодӣ баррасии сохтори он, самтҳои асосии ҳамкории иқтисодӣ, натиҷаҳои бадастомада ва мушкилоте, ки ин созмон дар раванди ҷаҳонишавии муосир ба он рӯ ба рӯ аст, ба шумор меравад. Бояд қайд кард, ки нақши Созмони ҳамкории Шанхай дар шароити нави геополитикӣ меафзояд. Ҳамзамон, ин созмон ба гурӯҳбандии равобити иқтисодии кишварҳои узв мусоидат мекунад. Дар ин радиё муҳаққиқ А.В. Бабина, қайд менамояд, ки «... то соли 2035, ҳадаф баланд бардоштани рақобатпазирии ҷаҳонӣ ва таъмини табдили рақамии иқтисодиёти миллии кишварҳои узви СХШ тавассути татбиқи технологияҳои рақамӣ ва фароҳам овардани шароити мусоид барои татбиқи тадриҷии ҳаракати озоди молҳо, сармоя, хизматрасонӣ ва технология, ки дар Оинномаи СХШ пешбинӣ шудааст, мебошад. Барои ин, кишварҳои узв машваратҳои заруриро барои таҳияи пешниҳодҳои мушаххас

ва татбиқи тадриҷии чораҳои мувофиқашуда барои ноил шудан ба ҳадафҳои дарозмуддат дар доираи СХШ анҷом медиҳанд»[17, с.42,43].

Аз ин дидгоҳ, ба андешаи мо, Созмони ҳамкории Шанхай дар ҳоли ҳозир як майдони беназир барои рушди робитаҳои иқтисодӣ дар фазои Авруосиё мебошад. Дар ин замина чуноне ки мутахассисон қайд менамоянд, «...СХШ дар ҳамгироии иқтисодии кишварҳо нақши муҳим мебозад ва рушди минбаъдаи ҳамкории он боиси афзоиши тиҷорат, беҳтар шудани шароити иқтимоию иқтисодӣ ва афзоиши ҳуди нуфузи СХШ мегардад»[84, с.373].

Мавриди зикр аст, ки сарфи назар аз мавҷудияти ҳамгироии расмӣ иқтисодӣ дар шакли иттиҳоди гумрукӣ, СХШ ба рушди тиҷорат, сармоягузорӣ ва инфрасохтори байни кишварҳои узв таъсири назаррас мерасонад. Дар шароити ҷаҳонишавӣ, ноустуворӣ ва номуайянии ҷаҳон нақши созмон ҳамчун механизми мутобиқшавӣ ва ҳамкории иқтисодӣ пайваста меафзояд.

Созмони ҳамкории Шанхай (СХШ) яке аз бузургтарин созмонҳои байналмилалиест, ки давлатҳои чун Ҷумҳурии Халқии Хитой, Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Ҳиндустон, Ҷумҳурии Ислонд Эрон, Ҷумҳурии Ислонд Покистон, Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Қирғизистон, Ҷумҳурии Узбекистон, Ҷумҳурии Беларусия, Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар давлатҳои нозирро бо ҳам муттаҳид мекунад. Бо дарназардошти ҷаҳонишавӣ ва рушди муносибатҳои тиҷоратии байналмилалӣ, аҳаммияти таъсиси роҳҳои нави тиҷоратӣ ва иттиҳодияҳои иқтисодӣ, ба мисли СХШ торафт бештар аён мегардад.

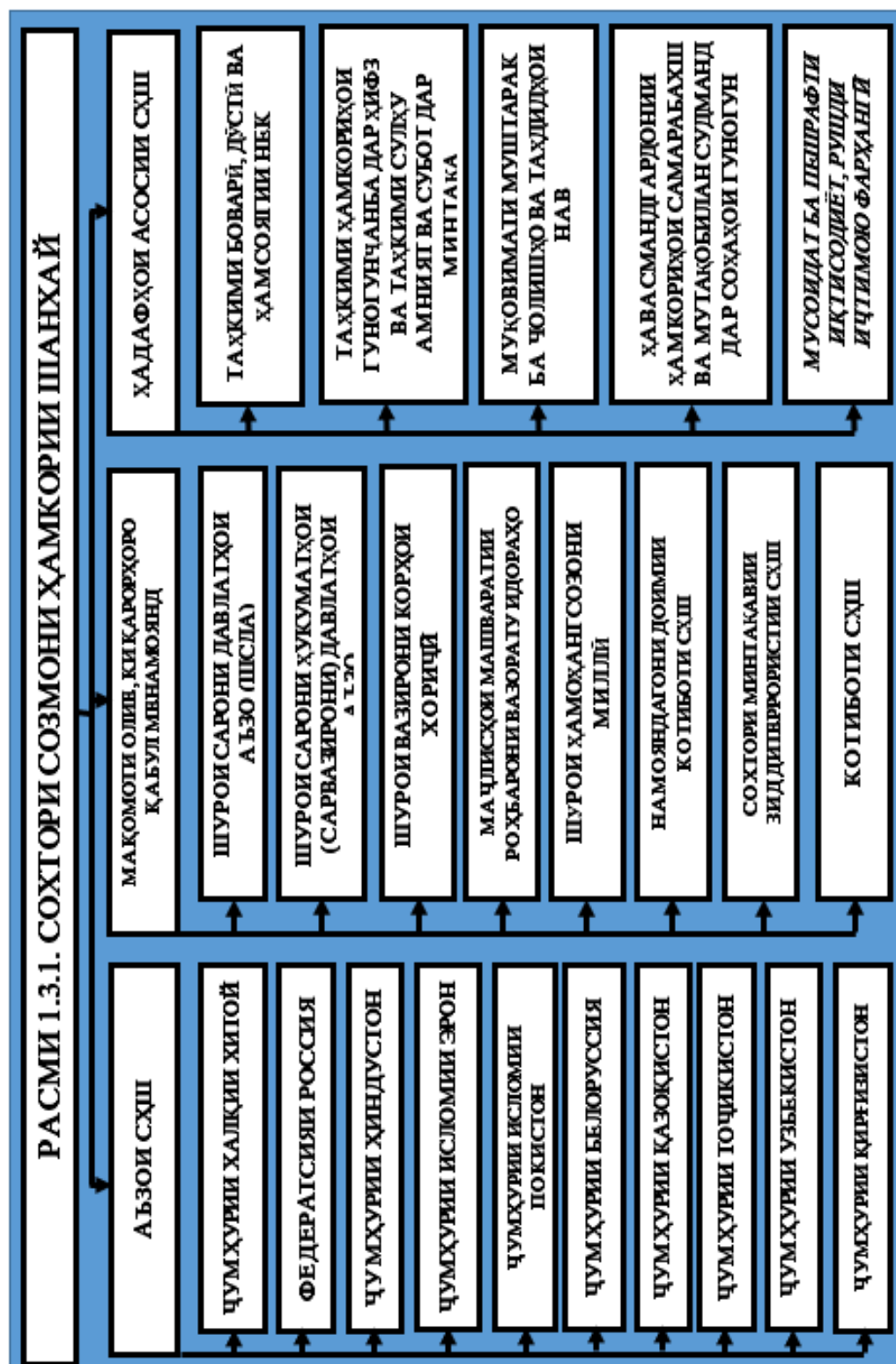
Ҳамзамон, Созмони ҳамкории Шанхай (СХШ), пеш аз ҳама, бо мақсади таҳкими ҳамкорӣ ва ҳамдигарфаҳмӣ байни кишварҳои Осиёи Марказӣ, Осиёи Шарқӣ ва дигар минтақаҳои ҳамсоя, инчунин, таъмини амнияти минтақавӣ ва рушди робитаҳои тиҷоратӣ иқтисодӣ таъсис дода шудааст. Таърихи СХШ аз ташаккули чанд созишнома ва ташаббусҳои муҳим оғоз мегардад, ки баъдан боиси таъсиси ҳуди ин созмон шуданд. Мавриди зикр аст, ки ғояи таъсиси СХШ ҳанӯз дар солҳои 1990-ум ба миён омада буд. Дар пайи пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ ва дар Осиёи Марказӣ ба вучуд омадани давлатҳои

соҳибистиклоли тозабунёд зарурати таҳкими амнияти минтақавӣ ва рушди робитаҳои тичоратию иқтисодӣ ба миён омад. Аз ин лиҳоз, ташаккули Созмони ҳамкории Шанхай бо имзои Созишномаи соли 1996 – «Панҷгонаи Шанхай» ки ба таҳкими эътимод дар соҳаи низомӣ ва беҳбуди амният дар манотиқи марзии Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Қирғизистон, Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Халқии Хитой дахл дошт, оғоз гардид. Ин созишнома дар оянда асоси ҳамкории васеътар гардид. Бо дарназардошти рушди муваффақонаи ҳамкориҳо соли 2001 ба панҷгонаи Шанхай Ҷумҳурии Узбекистон ворид гардид. Аз ин рӯ, созмон васеъ шуда, ба номи нав - Созмони ҳамкории Шанхай (СХШ) табдил дода шуд. Дар ибтидои солҳои 2000-ум СХШ ба рушди фаъоли сохторҳои худ ва густариши ҳамкориҳо дар соҳаҳои гуногун шуруъ кард. Аз ҷумла, созмон ба ташкили минтақаҳои савдои озод, татбиқи лоиҳаҳои зерсохторӣ ва таҳкими ҳамкорӣ дар соҳаҳои энергетика, нақлиёт ва илм фаъолияти васеи худро оғоз намуд. Ҳоло Созмони ҳамкории Шанхай 10 кишвари узвро бо ҳудуди 36 миллион километри мураббаъ муттаҳид мекунад. Ҳиссаи Созмони ҳамкории Шанхай дар ММД-и ҷаҳонӣ бошад, тақрибан 25 % ва дар савдои байналмилалӣ зиёда аз 15 % зиёд мебошад. Ҳамзамон «...мамлакатҳои аъзои СХШ муносибати дарозмуддати неки ҳамсоягӣ, дӯстӣ ва ҳамкориро дар соҳаҳои ба манфиати тарафайн мувофиқ дар таъки ба принципҳо ва меъёрҳои аз ҷониби умум эътирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ инкишоф медиҳанд»[90].

Имрӯзҳо СХШ тақвияти ҳамкориҳои иқтисодӣ ва густариши табодули фарҳангии кишварҳои узвро идома медиҳад. Созмон дар заминаи ҷолишҳои глобалӣ, аз қабili тағйирёбии иқлим, тичорати байналмилалӣ, амнияти киберӣ ва идоракунии об ҳарчи бештар нақши худро иҷро мекунад. Дар ин ҳошия олимон дуруст қайд менамоянд, ки «... дар айни замон, Созмони ҳамкории Шанхай (СХШ) ба як сохтори байналмилалии бонуфуз ва ҷолиб табдил меёбад. Дар муддати кӯтоҳи понздаҳ сол СХШ мақомро ба даст овард, ки ба он имкон медиҳад ҳам дар сиёсати минтақавӣ ва ҳам ҷаҳонӣ нақши назаррас бозад. Муҳим он аст, ки СХШ ҳамчун намунаи мусбати бунёди

моделӣ нави ҳамкориҳои иқтисодии минтақавӣ ва муносибатҳои байнидавлатӣ ҳам дар сатҳи дастаҷамъӣ ва ҳам дучониба хизмат мекунад» [13, с.8].

Сохтори Созмони ҳамкориҳои Шанхай дар расми 1.3.1, ба таври возеҳ оварда шудааст.

Сарчашма: коркарди муаллиф

Чуноне ки аз расм мушохида мегардад, пеш аз ҳама мақоми олии СХШ ин Шурои сарони давлатҳо ба шумор меравад. Тавре мутахассисон иброз медоранд «... Шурои сарони давлатҳо (минбаъд Шӯрои сарони давлатҳои аъзои СХШ) мақоми олии СХШ мебошад, ки афзалиятҳоро муайян ва самтҳои асосии фаъолияти созмонро таҳия мекунад, масъалаҳои асосии сохтори дохилӣ ва фаъолияти он, ҳамкорӣ бо дигар давлатҳо ва созмонҳои байналмилалиро ҳал мекунад ва масъалаҳои муҳимтарини байналмилалиро баррасӣ менамояд»[17, с.37].

Шурои вазирони қорҳои хориҷӣ масъалаҳои фаъолияти Созмон, омодагии ҷаласаи Шурои сарони давлатҳо ва гузаронидани машваратҳоро оид ба масъалаҳои байналмилалӣ дар доираи Созмон баррасӣ мекунад. Шуро метавонад дар ҳолати зарурӣ аз номи СХШ изҳорот диҳад.

Дар ин замина, бояд қайд намоем, ки Созмони ҳамкории Шанхай (СХШ) аз давраи таъсисёбиаш марҳилаҳои гуногуни рушди ҳамкориҳои иқтисодиро аз сар гузаронидааст. Яъне Созмон аз замони таъсисаш дар соли 2001 аз шакле, ки асосан ба масъалаҳои амният нигаронида шудааст, то платформаи бисёрсатҳии ҳамкориҳои иқтисодии минтақавӣ роҳи тулониро тай кардааст. Ин раванд ба институтсионалишавии тадриҷии рӯзномаи иқтисодӣ, кӯшиши ҷамоҳангсозии стратегияҳои миллӣ ва хоҳиши фароҳам овардани фазои устувори рушди мутақобилан судманд асос ёфтааст. Таҳлили марҳилаҳои ҳамгироии иқтисодӣ дар доираи СХШ ба мо имкон медиҳад, ки чӣ гуна инкишоф ёфтани созмонро фаҳмем.

Марҳилаи якум (2001-2004): Созмони ҳамкории Шанхай (СХШ) дар ибтидо ҳамчун созмоне таъсис ёфта буд, ки ба таъмини амният ва субот дар минтақа нигаронида шудааст. Аммо таҳкурсии ҳамкории иқтисодӣ ҳанӯз дар солҳои аввали мавҷудияти он гузошта шуда буд. Соли 2003 Ёддошти тафохум оид ба самтҳои асосии ҳамкориҳои иқтисодии минтақавӣ ба имзо расид, ки дар он бори аввал ҳадафҳои ҳавасмандгардонии робитаҳои тичоратию иқтисодӣ, фаъолияти сармоягузорӣ ва рушди муштаракӣ инфрасохтор ба таври возеҳ

баён шудаанд. Ҳамкориҳои иқтисодӣ ҳамчун идомаи мантиқии талошҳо барои таъмини суботи сиёсӣ, баҳусус дар Осиёи Марказӣ арзёбӣ шуд.

Марҳилаи дуюм: Институтикунонии иқтисодиёт (2004-2008): Ба марҳалаи навбатӣ гузаштан аз ниятҳои декларативӣ ба ташкили механизмҳои ҳамкориҳои иқтисодӣ хос буд. Дар ин замина соли 2006 Шурои соҳибкорони СҶШ ва Ассотсиатсияи байнибонкии СҶШ таъсис дода шуданд - сохторҳое, ки барои рушди робитаҳои тиҷоратӣ ва лоиҳаҳои муштарак пешбинӣ шудаанд. Кӯшишҳои аввалини инкишоф додани ташаббусҳои калон, монанди ташкили бонки умумии тараққиёт низ оғоз ёфтанд. Аммо ба далели тафовут дар мановфеи иқтисодӣ ва мизони рушди кишварҳои узв дар ин масоил тафовук ҳосил нашуд. Бо вучуди ин, дар ин давра пояҳои шарикӣ дарозмуддат дар соҳаҳои тиҷорат, сармоягузорӣ, энергетика ва нақлиёт гузошта шуданд.

Марҳилаи сеюм: Ташаббусҳои минтақавӣ ва мутобиқшавӣ ба бухрон (2009-2016): Бухрони молиявии ҷаҳонии соли 2008 як катализатор барои аз нав дида баромадани нақши созмонҳои минтақавӣ дар таъмини суботи иқтисодӣ гардид. Таваҷҷуҳи махсус ба долонҳои нақлиётӣ, ки Ҷумҳурии Халкии Хитойро бо Осиёи Марказӣ, Федератсияи Россия ва баъдан Аврупо мепайвандад, зоҳир гардид. Маҳз дар ҳамин вақт ташаббуси “Як камарбанд – як роҳ”-и Ҷумҳурии Халкии Хитой тадриҷан бо манфиатҳои дигар иштирокчиён, баҳусус Федератсияи Россия ва кишварҳои Иттиҳоди Аврупо муттаҳид шуданро оғоз кард. Аммо маҳдудиятҳои институтионалӣ ва эҳтиёткориҳои сиёсӣ пешрафти воқеии лоиҳаҳоро суст карданд.

Марҳилаи чаҳорум: Зиёд шудани шумораи аъзоҳо ва таҳкими ҳамкориҳои иқтисодӣ дар СҶШ (2017-2021): Дохил шудани Ҷумҳурии Ҳиндустон ва Ҷумҳурии Исломии Покистон ба СҶШ дар соли 2017 як гардиши муҳим буд. Аз як тараф, васеъшавии ҷуғрофӣ иқтидори ҳамкориҳои иқтисодӣ, афзоиши умумии бозор ва захираҳои сармоягузорино афзун намуд. Аз тарафи дигар, низоъҳо, пеш аз ҳама, хусусияти геополитикӣ ва тиҷоратӣ низ шиддат гирифтанд. Ин аз созмон чандирии бештар ва мувозинати стратегиро талаб мекард. Дар ин марҳила СҶШ ба пешбурди рӯзномаи рушди устувор,

иқтисодиёти рақамӣ ва технологияҳои «сабз» шуруъ кард. Масъалаҳои гузариш ба ҳисоббаробаркуниҳо бо асъори миллӣ, ташкили механизмҳои ягонаи пардохт ва платформаҳои тичорати электронӣ баррасӣ шуданд.

Марҳилаи панҷум: Дастгирии рақамикунонӣ ва устувории рушд (аз соли 2022 – то ҳоло): Марҳилаи кунунии рушди ҳамкориҳои иқтисодӣ дар доираи СХШ бо аҳаммияти рӯзафзуни истиқлолияти технологӣ, татбиқи иқтисоди рақамӣ ва рушди устувор муайян карда мешавад. Дар баробари ин олимони иброз медоранд, ки «...афзоиши фишори таҳримҳо ба як қатор кишварҳои узв, нооромиҳои геоиқтисодӣ, тағйир додани занҷирҳои ҷаҳонии таъминот СХШ-ро водор мекунад, ки на танҳо платформаи муколама, балки маркази ҳамоҳангсозии меъморӣ алтернативӣ иқтисодӣ гардад»[154]. Ташаббусҳои оид ба ташкили долонҳои сабз, иттифоқҳои энергетикӣ инкишоф меёбанд, логистикаи дохилиминтақавӣ мустаҳкам карда мешаванд. Гузариш ба ҳисоббаробаркуниҳо бо пули миллӣ ва рушди низомҳои молиявӣ минтақавӣ, ки метавонанд вобастагиро аз марказҳои иқтисодӣ берунӣ коҳиш диҳад, аҳаммияти хосса дорад.

Ҳамин тавр, дар маҷмӯъ, ҳамкориҳои иқтисодӣ дар доираи СХШ аз ҷаҳмиши концептуалӣ то татбиқи институтсионалӣ бо суръат инкишоф меёбанд. Дар шароити афзояндаи ноустувории ҷаҳонӣ СХШ метавонад дар ташаккули низоми нави бисёрқутбаи иқтисодӣ, ки ба принципҳои баробарӣ, нафъи мутақобила ва худтаъминкунии минтақавӣ асос ёфтааст, нақши калидӣ бозад. Институтҳои Созмони ҳамкории Шанхай, ки дар самти савдо ва иқтисодиёт фаъолият менамоянд, дар расми 1.3.2 оварда шудаанд.

Таҳияи муаллиф

Бояд тазакурр дод, ки Шурои ҳамкории тиҷоратии СҶШ бо вазорату идораҳои блоки иқтисодии ҳукуматҳо, инчунин, бо механизмҳои дахлдори махсуси СҶШ бидуни иваз кардани қори онҳо ҳамкории зич дорад. Бояд қайд кард, ки 16 августи соли 2007 бо мақсади ҳавасманд намудани робитаҳои самарабахши соҳибқорӣ дар доираи СҶШ ва мусоидат намудан ба ноилшавии ҳадафҳои иқтисодӣ, Шурои соҳибқорони СҶШ ва Ассотсиатсияи байнибонкии СҶШ созишномаи ҳамқорӣ ба имзо расониданд. Тавре ки мутахассисон қайд менамоянд, «... иқтисодиёт ин соҳаи калидии ҳамқорихои давлатҳои Созмони ҳамкории Шанхай ба шумор рафта, созмон ба рушди ҳамқорихои иқтисодӣ аҳаммияти аввалиндараҷа медиҳад» [63, с.160]. Дар баробари ин, чуноне ки олими дигари ватанӣ С.Б. Шарипов қайд менамояд, «...Созмони ҳамкории Шанхай яке аз тавонотарин созмонҳои байналмилалии минтақавӣ буда, метавонад дар ташаккули ҷаҳони бисёрқутбӣ саҳми арзанда гузорад ва ба яке аз неруҳои пешбарандаи рушди иқтисоди ҷаҳонӣ табдил ёбад. Имрӯз созмон барои рушди минбаъдаи низоми муносибатҳои байналмилалӣ ва таҳкими ҳамқорихои мутақобилан судманд имконият дорад. СҶШ ҳамчун сохтори минтақавии ҳамқорихои бисёрҷониба ва ҳамчун сохтори ҷамаҷонибаи ҳамгирой муҳимтарин субъекти тиҷоратию иқтисодии минтақавӣ ва байналмилалӣ мебошад. Илова бар ин, дар ҷаҳорҷӯби барномаҳои СҶШ дар оянда метавон як қатор масъалаҳоро аз рушди муносибатҳои тиҷоратию иқтисодӣ, ҳаракати озоди мол, хизматрасонӣ, қувваи қорӣ то ташкили ҷаҳони иқтисодӣ ва қорӣ намудани асҳори ҷаҳона ҳамчун тадбири таҳкими низоми молиявӣ дар ҷаҳони созмон ҳал кард» [176, с.268]. Аз ин рӯ, нақши ин созмон дар рушди устувори иқтисодиёти ҷаҳонӣ назаррас мебошад. Чуноне ки М.А. Алиев қайд менамояд, «...аввалин санади муҳим дар соҳаи ҳамқорихои иқтисодии берунӣ “Барномаи ҳамқорихои бисёрҷонибаи тиҷоратию иқтисодӣ мебошад”, ки 23 сентябри соли 2003 дар Шурои сарони ҳукуматҳои СҶШ қабул шуда, самтҳои шарикиро муайян кард: яъне мол, сармоя, хизматрасонӣ ва технология» [10, с.19].

Мавриди зикр аст, ки Созмони ҳамкории Шанхай (СХШ) ба иқтисоди ҷаҳонӣ, бахусус тавассути саҳми худ дар ММД ва тиҷорати ҷаҳонӣ таъсири назаррас дорад. Ин созмон кишварҳои дорои шумораи зиёди аҳоли ва саҳми назарраси истеҳсоли ҷаҳониро муттаҳид намуда, онро ба як платформаи муҳим дар арсаи иқтисодии ҷаҳонӣ табдил медиҳад. Масалан, дар соли 2023 иқтисодҳои кишварҳои СХШ тақрибан 24%-и ММД-и ҷаҳонро ташкил медоданд, ки аз рӯйи қудрати иқтисодӣ онҳоро бо қудратҳои пешрафтаи ҷаҳон муқоиса кардан мумкин аст. Ҳамзамон, кишварҳои СХШ робитаҳои тиҷоратӣ иқтисодиро бо ҳамдигар фаъолон инкишоф медиҳанд. Дар маҷмӯъ, СХШ омили муҳимми иқтисоди ҷаҳонӣ буда, ба афзоиши гардиши мол, рушди инфрасохтор ва амнияти энергетикӣ, инчунин, ба ташаккули низоми нави иқтисодии ҷаҳонӣ таъсир мерасонад.

Сарфи назар аз набудани фазои ягонаи иқтисодии комилҳуқуқ, ба мисли Иттиҳодияи Аврупо, дар доираи СХШ барои таҳкими ҳамкорӣҳои мутақобилан тиҷоратӣ, сармоягузорӣ, энергетика ва рушди инфрасохтор як қатор ташаббусҳо амалӣ карда мешаванд. Масалан, лоиҳаҳо дар соҳаи долонҳои нақлиётӣ, аз ҷумла ташаббуси «Камарбанд ва роҳ»-и Ҷумҳурии Халқии Хитой, ки бо фазои СХШ зич алоқаманд аст, фаъолон инкишоф меёбанд. Ҳамоҳангсозӣ дар соҳаи энергетика, хусусан дар соҳаи таъминоти нафту газ ва энергияи электрикӣ боз васеътар мешаванд. Гузашта аз ин, барои ташкили минтақаҳои савдои озод ва ҳамоҳангсозии стандартҳои савдо байни иштирокчиён шароит фароҳам оварда мешавад. Ба андешаи мо, Созмони ҳамкории Шанхай ба як блоки муҳимми иқтисодӣ дар системаи ҷаҳонии бисёрқутбӣ табдил меёбад. Таъсири он на танҳо дар доираи Аврусиё, балки дар сатҳи ҷаҳонӣ тавассути лоиҳаҳои энергетикӣ, тиҷоратӣ, инфрасохторӣ ва ҳамкорӣҳои стратегӣ кишварҳои узв зоҳир мегардад. Дар шароити равандҳои ҳамгироии ҷаҳонӣ СХШ модели алтернативии ҳамкориро намоиш медиҳад, ки метавонад дар ташаккули низоми нави иқтисодии ҷаҳон нақши муҳим бозад. Иқтисодии СХШ на танҳо дар афзоиши миқдори нишондиҳандаҳо, балки дар тағйироти сифатии хусусияти созмон низ зоҳир мегардад. Имрӯз

СҲШ қодир аст як қутби тавонои иқтисодии Авруосиё шавад, кишварҳоро бо моделҳои гуногуни иқтисодӣ, вале манфиатҳои якхела: устуворӣ, соҳибхитӣ, бисёрқутбӣ муттаҳид созад. Муҳим аст, ки афзоиши созмон бо навсозии институтсионалӣ: таҳкими механизмҳои иқтисодӣ, ҳамохангсозии стратегияҳо ва татбиқи механизмҳои ҳамкории амалӣ ҳамроҳ мешавад. Танҳо дар он сурат иқтидори иқтисодии густариш пурра амалӣ мегардад, ки СҲШ ба ядроии иқтисодии Авруосиёи Бузург табдил ёбад (ниг.ба қадвали 1.3.1.).

Чадвали 1.3.1. Чойгоҳи Созмони ҳамкории Шанхай (СХШ) дар иқтисоди ҷаҳонӣ		
Нишондиҳанда / Доираи таъсир	Тавсифи таъсири СХШ ба иқтисоди ҷаҳон	Мисолҳо / Фактҳо
Мачмуи маҳсулоти дохилӣ (ММД)	СХШ иқтисодҳои асосии рӯ ба тараққӣ, аз ҷумла Ҷумҳурии Халқии Хитой, Ҷумҳурии Ҳиндустон ва Федератсияи Россияро муттаҳид мекунад ва онро ба як блоки тавоноии иқтисодӣ табдил медиҳад.	Мачмуи маҳсулоти дохилии кишварҳои иштирокчӣ (дар соли 2024) беш аз 25 триллион доллари ИМА ё беш аз 25% ММД-и ҷаҳонро ташкил додааст.
Аҳоли	Кишварҳои СХШ қисми зиёди аҳолии ҷаҳонро дороянд ва ин блокро ба бозори муҳимми истеъмоли ва меҳнат табдил медиҳад.	Зиёда аз 3,5 миллиард нафар - тақрибан 45% аҳолии ҷаҳон.
Энергетика	Аъзои СХШ захираҳои зиёди нафту газ ва ангишт доранд. Созмон ба ҳамкориҳои энергетикӣ ва диверсификатсияи таъминот мусоидат мекунад.	Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Қазоқистон ва Ҷумҳурии Ислонд Эрон содиркунандагони асосии нафту газ мебошанд; Ҷумҳурии Халқии Хитой бузургтарин воридкуанда аст. Клуби энергетикӣ СХШ лоиҳаҳои муштаракро баррасӣ мекунад.
Савдо ва сармоягузорӣ	Амиқтар шудани ҳамгирони иқтисодӣ ба афзоиши савдои байни кишварҳои иштирокчӣ ва шарикони беруна мусоидат мекунад.	Тичорати дучонибаи танҳо Ҷумҳурии Халқии Хитой бо дигар кишварҳои узви СХШ дар соли 2023 аз 400 миллиард доллари ИМА зиёд шуда буд
Нақлиёт ва инфрасохтор	Ташаббусҳо дар доираи СХШ (аз ҷумла дастгирии лоиҳаи «Камарбанд ва роҳ»-и Ҷумҳурии Халқии Хитой) робитаи минтақавиро беҳтар мекунанд.	Ташаббуси «Камарбанд ва роҳ»
Ҳамкории молиявӣ	Таъсиси ассотсиатсияи байнибонкии СХШ, афзоиши сармоягузориҳо, пешниҳоди қарзҳои имтиёзнок барои кишварҳои аъзо	Ҳамкории мутақобилаи молиявӣ ва дастгирии рушди институтҳои молиявии аъзои СХШ
Соҳаи кишоварзӣ ва амнияти озуқаворӣ	СХШ кӯшишҳоро дар соҳаи таъмини амнияти озуқаворӣ, бахусус дар шароити бӯхронҳои ҷаҳонӣ ҷамоҳанг месозад.	Лоиҳаҳои муштаракӣ кишоварзӣ, мубодилаи технология, мубориза бо нарасидани озуқа
Таъсири геоиқтисодӣ	СХШ бисёрқутбӣ будани иқтисоди ҷаҳониро таҳким бахшида, занҷирҳои нави таъминот ва ҳамкориҳоро ба вуҷуд меорад.	Васеъшавии СХШ, афзоиши ҳамкориҳо бо кишварҳои БРИКС ва Ҷануби Ҷаҳонӣ
Сарчашма: таҳияи муаллиф		

Чӣ тавре ки аз чадвал бармеояд, Созмони ҳамкории Шанхай (СХШ) аз соли таъсис ёфтаниш аз механизми амнияти минтақавӣ ба яке аз субъектҳои калидии иқтисодӣ дар фазои Авруосиё табдил ёфтааст. Имрӯз нуфузи он аз доираи ҳамкориҳои дохилӣ хеле фаротар гардидааст. Яъне СХШ бузургтарин иқтисодҳои рушдкарда, ба мисли Ҷумҳурии Халқии Хитой, Ҷумҳурии Ҳиндустон ва Федератсияи Россияро муттаҳид намуда, дар ташаккули равандҳои иқтисодии ҷаҳонӣ нақши рӯзафзун дорад. Масалан, яке аз нишондиҳандаҳои асосии афзоиши нуфузи СХШ маҷмуи маҳсулоти дохилии аъзои он мебошад. Дар соли 2024 маҷмуи маҳсулоти дохилии кишварҳои узв беш аз 25 триллион доллари ИМА-ро ташкил медиҳад, ки ба чоряки ММД-и ҷаҳон баробар аст. Ин на танҳо қудрати иқтисодии иттиҳодияро нишон медиҳад, балки онро ба як қудрати стратегӣ дар арсаи ҷаҳонӣ табдил медиҳад. Илова бар ин, аҳолии кишварҳои узв беш аз 3,5 миллиард нафар ва тақрибан нисфи аҳолии ҷаҳонро ташкил медиҳад. Ҳамин тариқ, СХШ на танҳо як маркази муташаққили иқтисодӣ, балки маркази демографӣ низ мебошад.

Дигар самти ҳамкорӣ дар доираи Созмони ҳамкории Шанхай ин энергетика мебошад. Аъзоёни ин созмон, бахусус Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Ислонд ва Ҷумҳурии Тоҷикистон захираҳои фаровони нафту газ ва ангишт доранд, дар ҳоле ки Ҷумҳурии Халқии Хитой ва Ҷумҳурии Ҳиндустон бузургтарин истеъмолкунандагони манобеи энергетикӣ боқӣ мемонанд. Муҳаққиқон чунин мешуморанд, ки «...рушди ҳамкориҳои энергетикӣ ба кишварҳои СХШ имкон медиҳад, ки вобастагии худро аз бозорҳои беруна коҳишу инфрасохторро инкишоф дода, амнияти энергетикӣ минтақаро таъмин намоянд»[5]. Таъсиси Клуби энергетикӣ СХШ ва лоиҳаҳои истихроҷ ва интиқоли муштарак захираҳои хоҳиши устувории дарозмуддатро инъикос мекунанд. Дар баробари энергетика, ҳамкориҳои тиҷоратӣ ва сармоягузорӣ низ густариш меёбанд. Ҷумҳурии Халқии Хитой барои аксари аъзои СХШ шарикӣ калидии тиҷоратӣ боқӣ мемонад ва ҳаҷми умумии тиҷорат дар дохили ин созмон пайваستا

афзоиш меёбад. Масалан, соли 2023 гардиши молии Ҷумҳурии Халқии Хитой бо кишварҳои СҶШ аз 400 миллиард доллари ИМА гузашт. Механизмҳои содагардонии расмиёти гумрукӣ таҳия шуда, монеаҳо коҳиш ёфта, лоиҳаҳои бисёрҷониба ба ҳавасмандгардонии соҳибкории хурду миёна роҳандозӣ мешаванд. Иштироки СҶШ дар ташаббуси “Камарбанд ва роҳ”, ки ба тавсеаи инфрасохтори нақлиётӣ ва беҳбуди робитаҳои логистикӣ байни Осиё ва Аврупо мусоидат мекунад, аҳаммияти бузург дорад. Дар баҳши молия низ тамоюли мустақилият мушоҳида мегардад. Кишварҳои СҶШ дар мавриди таъсиси бонки рушди худ ва гузаштан ба ҳисоббаробаркуниҳо бо пули миллий ғаёлона гуфтушунид доранд. Ин махсусан дар шароити афзояндаи хатарҳои таҳримӣ ва ноустувории низоми ҷаҳонии молиявӣ муҳим аст. Истифодаи юан, рубл ва рупия дар тиҷорати байналмилалӣ дар доираи СҶШ ба алтернативаи воқеӣ дар вобастагии доллар табдил меёбад. Созмони ҳамкории Шанхай (СҶШ) ба баҳши кишоварзӣ, амнияти озуқаворӣ ва рушди устувор низ таъсир мерасонад. Дар шароити тағйирёбии иқлими ҷаҳонӣ ва ҷолишҳои иқтисодӣ кишварҳои ширкаткунанда ҳамкорихоро дар соҳаи кишоварзӣ, табодули ғизо ва технологияҳои кишоварзӣ ғаёлтар мекунанд. Махсусан ин барои кишварҳои Осиёи Марказӣ, ки ба хушксолӣ ва нархи ноустувори маводи ғизоӣ осебпазиранд, муҳим аст. Дар ниҳоят, СҶШ як ҷанбаи муҳимми аҳаммияти геоиқтисодӣ низ мебошад. Дар шароити дигаргунсозии меъморӣ сиёсӣ ва иқтисодии ҷаҳонӣ, созмон як маркази ҷалби неруҳои алтернативӣ мебошад. Тавсеаи ин созмон аз нуфузи афзояндаи он ва майли бисёре аз кишварҳо барои ташкили ҷаҳони чандқутбӣ шаҳодат медиҳад. Ҳамкории СҶШ бо БРИКС, Иттиҳоди иқтисодии Авруосиё ва дигар иттиҳодияҳои минтақавӣ нақши онро дар рушди нимкураи ҷанубӣ ва шарқӣ тақвият мебахшад. Дар баробари ин, мо барои тақмили ҳамгироии иқтисодии минтақавӣ дар доираи СҶШ чунин пешниҳодҳо менамоем, ки дар ҷадвали 1.3.2 оварда шудаанд.

Чадвали 1.3.2. - САМТҲОИ ТАКМИЛИ НИЗОМИ ҲАМКОРИҲОИ ИҚТИСОДИИ МИНТАҚАВӢ ДАР ДОИРАИ СҲШ		
Самти такмил	Тадбирҳо ва ташаббусҳои мушаххас	Самаранокӣ ва натиҷаҳои интизоршаванда
ТАЪСИСИ МУАССИСАҲОИ МОЛИЯВӢ	- таъсиси Бонки рушди СҲШ; - таъсис додани маркази минтақавии ҳисоббаробаркуниҳо бо асъори миллӣ	- таҳкими мустақилияти молиявӣ; - кам кардани хавфҳои асъорӣ ва хароҷоти ҳисоббаробаркунӣ
ТАҲИЯИ СОЗИШНОМАҲОИ БИСЁРҚОНИБА	- қабули созишномаҳои тичоратӣ иқтисодии байни кишварҳо; - ҷамоаҳангсозии стандартҳои гумрукӣ ва техникӣ	- кам кардани монеаҳои тичоратӣ; - содагардонии расмӣ ва афзоиши савдои мутақобила
МУСТАҲКАМ НАМУДАНИ ИНФРАСОҲТОРИ НАҚЛИЁТ	- амалисозии лоиҳаҳои долони нақлиётӣ (масалан, Шимол-Ҷануб, ҚХХ-Осиёи Марказӣ) - модернизатсияи марказҳои логистикӣ	- аз байн бурдани мушкилоти алоқаи минтақавӣ; - тезонидани муомилоти мол ва кам кардани хароҷоти нақлиёт
ДАСТГИРИИ СОҲИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА	- таъсиси бизнес-инкубаторҳо; - рушди платформаҳои тичорати электронӣ дар доираи СҲШ	- вусъат додани фаъолияти соҳибкорӣ; - рушди инноватсия ва таъсиси ҷойҳои корӣ
РУШДИ ҲАМКОРИҲОИ РАҚАМӢ ВА ТЕХНОЛОҒӢ	- татбиқи лоиҳаҳои муштарак дар соҳаи ИТ, киберамният, иқтисодиёти рақамӣ - мубодилаи таҷриба ва технологияҳо	- суръат бахшидан ба рақамикунони иқтисодиёт; - баланд бардоштани рақобатпазирии минтақа
ҶАМОАҲАНГСОЗИИ ЗАМИНАИ МЕЪЁРӢ-ҲУҚУҚӢ	- ҷамоаҳангсозии қонунгузорӣ дар бораи тичорат, сармоягузорӣ ва моликияти зеҳнӣ	- фароҳам овардани шароити пешбинишаванда ва хуб барои тичорат; - баланд бардоштани ҷолибияти сармоягузорӣ.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Мавриди зикр аст, ки дар чадвал самтҳои асосӣ ва тадбирҳои муҳим ва мушаххас, ки ба амиқсозии ҳамгирии иқтисоди дар доираи СҶШ нигаронида шудаанд пешниҳод мегардад. Он ташаббусҳои ҳамаҷонибаро инъикос мекунад, ки соҳаҳои молия, тиҷорат, нақлиёт, рақамикунонӣ ва танзими ҳукукиро фаро мегиранд.

Соҳаи якум ба ташкили муассисаҳои махсуси молиявӣ, аз қабili Бонки рушд ва маркази ҳисоббаробаркунии созмон дахл дорад. Ин тадбирҳо барои баланд бардоштани мустақилияти молиявии аъзоёни СҶШ пешбинӣ шудаанд, ки махсусан дар шароити мушкilotи иқтисодию сиёсии ҷаҳон муҳим аст.

Қисмати дуюми пешниҳодҳо ба таҳияи созишномаҳои бисёрҷонибаи иқтисодӣ ва ҳамоҳангсозии стандартҳо дахл дорад, ки монеаҳои тиҷоратиро аз байн бурда, самаранокии ҳамкориҳои байни кишварҳоро зиёд мекунад. Қабули қоидаҳои ягона ба содагардонии расмиёти гумрукӣ ва ҳавасмандгардонии афзоиши гардиши мол мусоидат мекунад.

Чанбаи сеюм рушди инфрасохтори нақлиётӣ, аз ҷумла татбиқи долонҳои нақлиётӣ ва навсозии марказҳои логистикӣ мебошад. Баланд бардоштани алоқаи минтақа ҳаракати зудтари молҳоро таъмин карда, хароҷотро коҳиш медиҳад, ки барои таъмини рушди иқтисодӣ ва ҳамгирии минтақавӣ муҳим мебошад. Гурӯҳи чоруми тадбирҳо ба дастгирии соҳибкориҳои хурду миёна, инчунин, рушди тиҷорати электронӣ нигаронида шудааст. Таъсиси бизнес-инкубаторҳо ва платформаҳои рақамӣ фаъолияти соҳибкороиро васеъ намуда, инноватсияро ҳавасманд ва ба таъсиси ҷойҳои нави корӣ мусоидат мекунад.

Самти панҷум ба ҳамкориҳои рақамӣ ва технологӣ марбут аст. Татбиқи лоиҳаҳои муштарак дар соҳаи технологияҳои иттилоотӣ ва киберамният табиلىбii иқтисодҳои ширкаткунандагонро суръат бахшида, рақобатпазирии онҳоро дар бозори ҷаҳонӣ афзоиш медиҳад. Дар ин ҳошия, ҷуноне ки С.Ҷ. Комилов кайд менамояд, «... дар шароити паҳншавии босуръати технологияҳои рақамӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон барои тақвияти иштироки худ дар равандҳои ҳамгирии минтақавӣ фаъолона чораҳо андешида, ба чанбаи рақамии ҳамкориҳои иқтисодӣ ва институтсионалӣ диққати

хосса медиҳад, гузашта аз ин, иштироки ҷумҳурӣ дар иттиҳодияҳои минтақавӣ, аз қабилӣ Созмони ҳамкории Шанхай (СХШ) заминаи институтсионалӣ ва инфрасохториро барои пешбурди ташаббусҳои рақамӣ фароҳам меорад» [69, с.19].

Ниҳоят, як унсури муҳимми ҳамгироӣ ҳамоҳангсозии заминаи меъёрӣ мебошад, ки барои соҳибкорӣ ва сармоягузoron муҳити пешбинишаванда ва шаффоф фароҳам оварда, ҳолибияти минтақаро барои сармоягузории дохилӣ ва хориҷӣ афзун менамояд.

Ҳамин тариқ, СХШ аллакай ба иқтисоди ҷаҳонӣ таъсири назаррас дорад ва мавқеи худро мустаҳкам намудааст. Муваффақияти он аз қобилияти бунёди робитаҳои устувори иқтисодӣ, мувозинати манфиатҳои иштирокчиёни он ва мутобиқ шудан ба ҳолиҳои ҷаҳонӣ вобаста аст. СХШ дар шароити ноустувории иқтисоди ҷаҳонӣ намунаи иттиҳодияи минтақавиеро нишон медиҳад, ки ба равандҳои ҷаҳонӣ тавассути ҳамкорӣ, рушди мутақобилан судманд ва хоҳиши устувории иқтисодӣ таъсир расонида метавонад. Дар маҷмӯъ, СХШ ҳамчун як платформаи ояндадори ҳамгироии иқтисодии минтақавӣ амал мекунад, ки қодир аст дар ташаккули тартиботи бисёрқутбии ҷаҳон ва баланд бардоштани суботи иқтисодии аъзои он саҳми арзанда гузорад. Амиқтар шудани ҳамкорӣ ва рушди институтсионалии созмон барои ҳамкории мутавазинтар ва мутақобилан судманди иқтисодӣ дар Авруосиё ва берун аз он замина фароҳам меорад.

ХУЛОСАИ БОБИ ЯКУМ

1. Дар асоси таҳлил ва омӯзиши концепсияҳои назариявӣ ба чунин хулосае омадан мумкин аст, ки ҳамгироии иқтисодии минтақавӣ – ин ҷараёни табдили муносибатҳои иқтисодии байнидавлатӣ мебошад, ки тадриҷан ба фаъолияти ҳамоҳангшудаи фазои иқтисодии умумии минтақавӣ табдил меёбад. Ҳамзамон тиҷорати байналмилалӣ ин як низоми муташакили институтсионалии мубодилаи фаромарзии молҳо, инчунин хидматҳо ва захираҳои иқтисодӣ ба шумор меравад, ки ба воситаи он иқтисодиёти миллӣ

манфиатҳои ба ҳам алоқамандро амалӣ мегардонад ва ҳамгироиро ба фазои иқтисодии ҷаҳон таъмин менамояд.

2. Дар асоси таҳлил ва омӯзиши адабиёти иқтисодӣ метавон гуфт, ки воқеан иттиҳодияҳои иқтисодии минтақавӣ ва байналмилалӣ ба муҳимтарин ниҳодҳои меъмории иқтисоди ҷаҳонӣ табдил ёфтаанд. Нақши онҳоро дар мустаҳкам намудани робитаҳои иқтисодӣ, ба вучуд овардани рушди устувор ва дастгирии ҳамдигарӣ ба мамлакатҳо баҳои баланд додан мумкин аст. Бо вучуди ин, муваффақияти фаъолияти онҳо аз таносуби манфиатҳо, шаффофияти қабули қарорҳо ва қобилияти мутобиқ шудан ба шароити тағйирёбандаи ҷаҳонӣ вобаста аст.

3. Дар умум, Созмони ҳамкории Шанхай аллакай ба иқтисоди ҷаҳонӣ таъсири назаррас дорад ва мавқеи худро мустаҳкам намудааст. Аз ин дидгоҳ нақши он дар рушди устувори ҳам иқтисоди ҷаҳонӣ ва ҳам кишварҳои узви он хеле назаррас ҳисобида мешавад. Ҳамзамон, муваффақияти он аз қобилияти бунёди робитаҳои устувори иқтисодӣ, мувозинати манфиатҳои иштирокчиёни он ва мутобиқ шудан ба ҷолишҳои ҷаҳонӣ вобаста аст. Таҳлили назариявӣ муайян кард, ки СҲШ дар шароити ноустувории иқтисоди ҷаҳонӣ намунаи иттиҳодияи минтақавиеро нишон дод, ки ба равандҳои ҷаҳонӣ тавассути ҳамкорӣ, рушди мутақобилан судманд ва хоҳиши устувории иқтисодӣ таъсир расонида метавонад. Амиқтар шудани ҳамкорӣ ва рушди институтсионалии созмон барои ҳамкории мутавазинтар ва мутақобилан судманди иқтисодӣ дар Авруосиё ва берун аз он замина фароҳам меорад.

БОБИ 2. ВАЗЪИ МУНОСИБАТҲОИ ТИҶОРАТИЮ ИҚТИСОДИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО КИШВАРҲОИ УЗВИ СОЗМОНИ ҲАМКОРИИ ШАНХАЙ

2.1. Таҳлил ва тамоюлҳои савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои узви Созмони ҳамкории Шанхай

Созмони ҳамкории Шанхай (СХШ), ки даҳ узви доимӣ ва теъдоде аз нозирону шариконро муттаҳид мекунад, дар шароити имрӯза на ин ки танҳо дар бахши амният, балки дар бахшҳои иқтисод, сармоягузорӣ, тиҷорат ва умуман рушди инфрасохтор ба як майдони ниҳоят муҳими минтақавӣ ва байналмиллалӣ табдил ёфтааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун яке аз муассисони СХШ дар ташаккули фазои ягонаи иқтисодии ин созмон ва таҳкими равобити дучониба ва бисёрҷонибаи тиҷоративу иқтисодӣ бо кишварҳои узв фаълоне ширкат меварзад. Ҳамкории иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва кишварҳои СХШ дар чанд самти муҳим зухур мекунад. Аввалан, ин афзоиши ҳаҷми савдои байниҳамдигарӣ мебошад. Дар ин замина бояд таъкид дод, ки шарикони асосии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи ин созмони бонуфуз ин Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Халқии Хитой, Ҷумҳурии Қазоқистон, инчунин Ҷумҳурии Ўзбекистон ба шумор мераванд. Гузашта аз ин тавре мутахассисон иброз менамоянд «...ин кишварҳо дар воридоти молҳои саноатӣ, маҳсулоти ғизоӣ, манобеъи энергетикӣ ва содироти ашёи маъданӣ, пахта, алюминий ва дигар молҳо ба Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши асосиро мебозанд»[87] Дуюм, ҳамкории сармоягузорӣ низ дар доираи Созмони ҳамкории Шанхай омили хеле муҳим аст. Бахусус Ҷумҳурии Халқии Хитой ва Федератсияи Россия дар сармоягузорӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъланд. Ҷумҳурии Халқии Хитой лоиҳаҳои инфрасохторӣ дар соҳаҳои энергетика, нақлиёт ва сохтмонро амалӣ мекунад. Федератсияи Россия бошад дар навбати худ шарикони стратегӣ дар арсаи энергетикӣ, муҳоҷирати корӣ ва кумакҳои молӣ боқӣ мемонад. Сеюм, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи СХШ ба барномаҳои мухталифи рушд, форумҳо ва платформаҳои табодули таҷриба дастрасӣ пайдо мекунад. Анҷуманҳои доимии иқтисодӣ барои барқарор кардани робитаҳо байни соҳибкорони кишварҳои ширкаткунанда, пешбурди

содироти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва пайдо кардани шарикони нав мусоидат мекунанд.

Дар маҷмӯъ, ҳамкорӣ бо СХШ барои Тоҷикистон имкониятҳои муҳимро барои рушди иқтисодӣ, ҳамгирӣ ба раванҷҳои минтақавӣ ва рушди устувор боз ҳам мекунад. Самаранок истифода бурдани ин имкониятҳо заминаи боз рушд кардани иқтисодиёт мебошад. Дар ин замина боз ҳам олими ватанӣ Шарипов С.Б., дуруст қайд менамояд, ки «... ҳамкориҳои иқтисодӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва кишварҳои узви СХШ айни замон самти афзалиятноки сиёсати иқтисодии хориҷии давлат ва шартҳои зарурии ҳамгирӣ ба иқтисоди ҷаҳонӣ ба ҳисоб меравад» [177, с.72]. Чуноне, ки маълум аст яке аз ҳадафҳои асосии Созмони ҳамкории Шанхай (СХШ) аз замони таъсиси он ин мусоидат ба ҳамкориҳои иқтисодӣ ва сармоягузориҳои мутақобила мебошад ва дар зербоби мазкур мо ҳамкориҳои тичоративу иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо мамлакатҳои узви ин созмон дида мебароем.

Қобили қайд аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои узви СХШ, аз қабили Ҷумҳурии Халқии Хитой, Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Қирғизистон ва дигар кишварҳо равобитаҳои тичоратиро фаъолон инкишоф медиҳад. Масалан, Ҷумҳурии Халқии Хитой бузургтарин шарикони тичоратии Тоҷикистон дар доираи СХШ аст. Ширкатҳои чинӣ дар бахшҳои мухталифи иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла, энергетика, кишоварзӣ, истихроҷи маъдан, сармоягузорӣ мекунанд. Яке аз самтҳои муҳимми ҳамкорӣ ин рушди соҳаи нақлиёт ва инфрасохтори логистикӣ мебошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар миёни ЧХХ ва Осиёи Марказӣ мавқеи стратегӣ дорад, ки транзитро осон мекунад.

Бо вучуди ин Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ташаббусҳои гуногун, ба мисли Камарбанди иқтисодии Роҳи Абрешим, ки ҷузъи стратегияи СХШ мебошад, фаъолон иштирок мекунад. Ин барои беҳбудии ҳамкориҳои иқтисодӣ дар соҳаҳои тичорат, сармоягузорӣ ва рушди инфрасохтор имкониятҳои нав фароҳам меорад. Ҳамзамон Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамкориҳоро бо дигар кишварҳои узви СХШ дар соҳаи кишоварзӣ ва саноати хӯрокворӣ фаъолон

инкишоф медиҳад. Масалан, Ҷумҳурии Халқии Хитой ва Ҷумҳурии Қазоқистон лоиҳаҳои табодули кишоварзиро дастгирӣ намуда, таҷҳизот ва технологияро барои баланд бардоштани ҳосилнокии зироатҳо ва беҳтар намудани сифати маҳсулот таъмин меkunанд. Ғайр аз ин дар доираи СҲШ инчунин механизмҳои ҳамкории молиявӣ, аз ҷумла беҳтар намудани шароити қарздиҳӣ ва таҳияи лоиҳаҳои муштаракӣ сармоягузорӣ таҳия мешаванд. Ба андешаи мо, пеш аз он, ки ҳамкориҳои тижоративу иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо аъзоёни мамлакатҳои СҲШ таҳлил намоем, зарур мешуморем, ки натиҷаҳои рушди иқтисодиву иҷтимоӣ Ҷумҳурии Тоҷикистонро таҳлил намоем. Таҳлили натиҷаҳои рушди иҷтимоию иқтисодӣ дар соли 2024 нишон медиҳад, ки таъсири омилҳои берунӣ, бахусус бӯҳронҳои ҷаҳонии иқтисоди ва озуқаворӣ ба баъзе соҳаҳои иқтисоди миллий эҳсос мегардад. Вале бояд таъкид дод, ки новобаста аз таъсири омилҳои беруна ва андешидани ҷораҳои зиддибӯҳронӣ дар маҷмӯъ устувории нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ дар кишвар таъмин гардид.(ниг. ба қадвали 2.1.1.).

**Чадвали 2.1.1. – Тамоюли нишинодиҳандаҳои макроиктисодии
Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2017-2024**

Нишондиҳандаҳо	Солҳо								
	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2017/ 2024
Шумораи аҳоли, ҳаз. наф.	8931,2	9126,6	9313,8	9716,8	9886,8	10078,4	10288,3	10508,5	1,7
Шумораи миёнаи машғулин дар иктисодиёт, ҳаз. наф	2407	2426	2463	2506	2534	2545	2625	2748	1,4
Шумораи бекорон дар охири сол, ҳаз. нафар	50	52	51	51	55	55	50	49	0,9
Сатҳи бекорӣ, бо %	2,2	2,1	2,0	2,1	2,1	2,1	1,8	1,8	-
Даромадҳои пулии аҳоли, млн. сомонӣ	37247,5	41083,9	47986,3	65347,0	80508,8	95124,6	120715,1	146496,5	3,9
Харочотҳои пулӣ ва пасандозҳои аҳоли (млн. сомонӣ)	38430,6	42346,4	48857,2	72555,7	91885,0	110606,2	145634,1	152907,2	3,9
Музди меҳнати миёнаи ҳармоҳаи як корманд, сомонӣ	1144,19	1233,82	1335,52	1393,78	1540,84	1760,29	2013,11	2310,21	2,0
ММД, млн. сомонӣ	64434,3	71059,2	79109,8	83958,3	101076,3	118181,7	130791,5	153402,2	2,3
ММД ба ҳар сари аҳоли, бо сомонӣ	7291,4	7870,2	8580,1	8922,2	10312,0	11808,0	12868,8	14752,5	2,0
Маҳсулоти саноатӣ бо нархҳои соли 2024, млн. сомонӣ	23835	26362	29841	32467	39221	43025	46857	53873	2,2
Маҳсулоти кишоварзӣ бо нархҳои соли 2023, млн. сомонӣ	35251,2	36668,9	39276,0	42765,6	45633,1	49272,5	63028,4	73976,6	2,0
Сармоягузориҳо, млн. сомонӣ	11371,6	13361,0	12517,8	11775,5	15124,9	16655,2	20699,8	23042,3	2,0
Ҳаҷми гардиши моли чакана дар соҳаҳои савдо (бо нархҳои с. 2024), млн. сомонӣ	26644,7	28616,4	32050,4	31377,3	35456,4	39498,4	48518,5	55066,5	2,0
Гардиши савдои хориҷӣ, млн. доллари ИМА	3972,9	4224,3	4523,7	4557,8	6359,1	7309,5	8328,9	8955,0	2,2
Содирот, млн. доллари ИМА	1198,0	1073,3	1174,4	1406,9	2149,6	2142,0	2448,8	1947,4	1,6
Воридот, млн. доллари ИМА	2774,9	3151,0	3349,3	3150,9	4209,5	5167,5	5880,1	7007,6	2,5
Даромади буҷети давлатӣ, млн. сомонӣ	23307,3	24097,2	23490,4	25065,0	30053,8	36056,8	43903,4	46613,9	1,9
Ба ҳисоби фоиз нисбат ба ММД	38,1	35,0	30,4	30,4	30,4	31,2	33,6	30,4	-
Харочоти буҷети давлатӣ, млн. сомонӣ	22264,2	24187,4	23806,6	24812,5	29342,7	35338,9	43034,8	45836,1	2,0
Ба ҳисоби фоиз нисбат ба ММД	6,4	35,1	30,8	30,1	29,7	30,5	32,9	29,9	-

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси [104, с.10-15]

Чуноне, ки аз ҷадвали № 2.1.1., мушоҳида мегардад дар маҷмӯъ ҳамаи нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ рӯ ба афзоиш овардаанд. Масалан, агар Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ дар соли 2017 64434,3 млн. сомони ро ташкил дода бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2024 ба 153402,2 млн. сомонӣ омада расидааст ё ин ки 2,3 маротиба дар давраи таҳлили афзоиш ёфтааст. ММД ба ҳар сари аҳоли, бошад аз 7291,4 сомонӣ дар соли 2017 ба 14752,5 сомонӣ дар соли 2024 омада расидааст ё 2,0 маротиба дар зарфи 8 сол афзоиш ёфтааст. Маҷмуи маҳсулоти саноатӣ бошад дар соли 2017, 23835 млн. сомонӣ ва дар соли 2024 бошад 53873 млн. сомони ро ташкил додааст ё ин ки 2,2 маротиба афзоиш ёфтааст. Дигар нишондиҳандаи муҳими макроиқтисодӣ ин маҷмуи маҳсулоти кишоварзӣ мебошад, ки дар соли таҳлили 2017, 35251,2 млн. сомонӣ ва дар соли 2024 ба 73976,6 млн. сомонӣ баробар буд, ё 2,0 маротиба зиёд шудааст. Яке аз нишондиҳандаи муҳими макроиқтисодии дигар ин сармоягузориҳо ба шумор мераванд, ки дар солҳои 2017-2024 рӯ ба афзоиш овардаанд. Масалан агар дар соли 2017 ҳаҷми сармоягузориҳо 11371,6 млн. сомони ро ташкил дода бошад, пас ин рақам дар соли 2024 ба 23042,3 млн. сомонӣ омада расид ё ин ки 2,0 маротиба афзоиш ёфт. Нишондиҳандаи гардиши савдои хориҷӣ низ сол аз сол рӯ ба афзоиш дорад. Агар дар соли 2017 гардиши савдои хориҷӣ 3972,9 млн. доллари ИМА-ро ташкил дода бошад, пас ин рақам дар соли 2024 ба 8955,0 млн. доллари ИМА омада расидааст нисбатан 2,2 маротиба зиёд мебошад. Содирот бошад аз 1198,0 млн. доллари ИМА ба 1947,4 млн. доллари ИМА омада расидааст ва ё 1,6 маротиба афзудааст. Воридот бошад, аз 2774,9 млн. доллари ИМА дар соли 2017 ба 7007,6 млн. доллари ИМА дар соли 2024 омада расидааст ва ё 2,5 маротиба афзоиш ёфтааст. Дигар нишондиҳандаи макроиқтисодӣ даромадҳои буҷети давлатӣ ва хароҷотҳои он низ дар солҳои таҳлиلى рӯ ба афзоиш овардаанд. Ҳамкориҳои иқтисодиву тичоратӣ, махсусан гардиши савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мамлакатҳои ҷаҳонро дар ҷадвали 2.1.2 дидан мумкин аст.

Чадвали 2.1.2. Тамоюли савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон

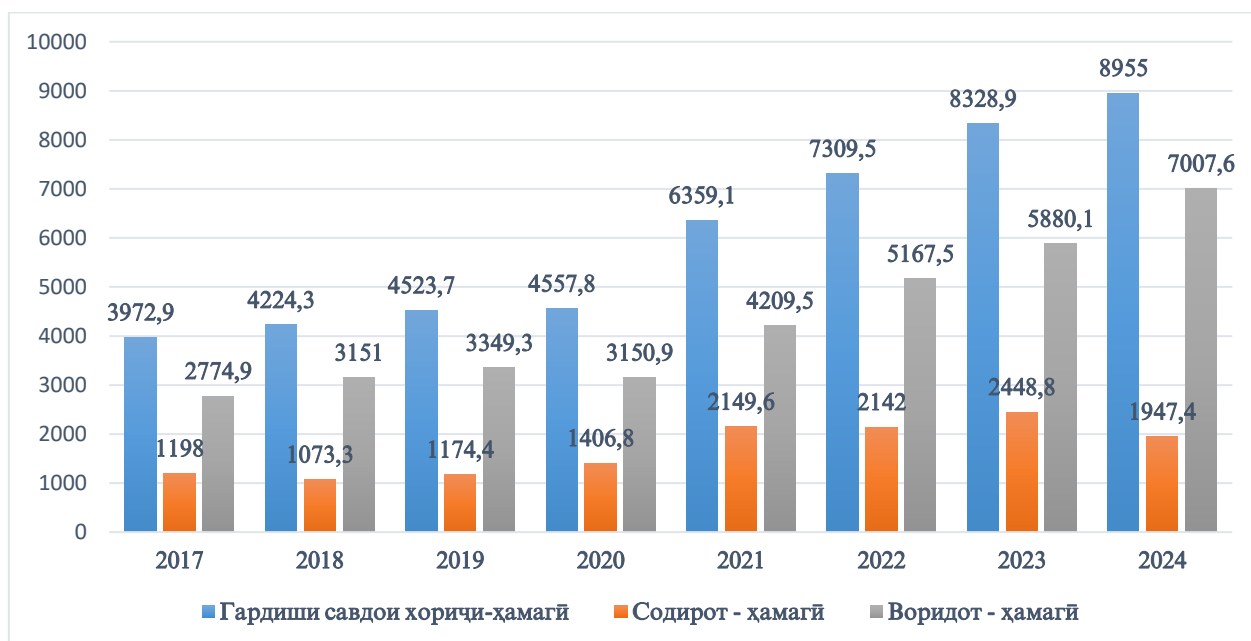
млн. доллар ИМА

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2017/ 2024
Гардиши савдои хориҷи-ҳамагӣ	3972,9	4224,3	4523,7	4557,8	6359,1	7309,5	8328,9	8955,0	2,2
Мамлакатҳои ИДМ	2086,9	2348,3	2521,1	2357,9	3120,1	3870,4	3556,2	4142,2	1,9
дигар мамлакатҳои ҷаҳон	1886,0	1876,0	2002,6	2199,9	3239,0	3439,1	4772,3	4812,2	2,5
Содирот - ҳамагӣ	1198,0	1073,3	1174,4	1406,8	2149,6	2142,0	2448,8	1947,4	1,6
Мамлакатҳои ИДМ	430,7	530,3	449,9	289,4	574,7	761,4	551,4	419,2	-0,9
дигар мамлакатҳои ҷаҳон	767,3	543,0	724,5	117,4	1574,9	1380,6	1897,3	1456,2	1,8
Воридот - ҳамагӣ	2774,9	3151,0	3349,3	3150,9	4209,5	5167,5	5880,1	7007,6	2,5
мамлакатҳои ИДМ	1656,2	1818,0	2071,2	2068,4	2545,4	3109,0	3004,8	3651,7	2,2
дигар мамлакатҳои ҷаҳон	1118,7	1333,0	1278,1	1082,5	1664,1	2058,5	2875,4	3355,9	2,9

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси [104, с.317]

Нишондиҳандаҳои чадвали 2.1.2., инъикосгари онанд, ки савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи таҳлилӣ рӯ ба зиёдшави доранд. Гардиши савдои хориҷӣ агар дар соли 2017, 3972,9 млн.доллари ИМА-ро ташкил дода бошад, пас рақами мазкур дар соли 2024 ба 8955,0 млн. доллари ИМА омада расидааст ё ин ки дар маҷмӯъ 2,2 маротиба афзоиш ёфтааст. Гардиши савдои хориҷӣ бо мамлакатҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ) низ дар солҳои таҳлилӣ рӯ ба афзоиш дорад. Агар он соли 2017, 2086,9 млн. доллари ИМА-ро ташкил дода бошад, пас ин рақам дар соли 2024 ба 4142,2 млн. доллари ИМА баробар шуда 1,9 маротиба афзудааст. Бо мамлактаҳои дигари ҷаҳон низ гардиши савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон мутаносибан аз 1886,0 млн. доллари ИМА то 4812,2 млн. доллари ИМА омада расид ё 2,5 маротиба афзудааст. Содироти Ҷумҳурии Тоҷикистон низ то андозае дар ҳоли афзоиш қарор дорад. Дар соли 2017 содироти мамлакат ба 1198,0 млн. доллари ИМА баробар буд. Ин нишондиҳанда дар соли 2024 ба 1947,4 млн. доллари ИМА баробар шуда 1,6 маротиба афзуд. Содирот бо мамлакатҳои ИДМ бошад, то андозае коҳиш ёфтааст яъне аз 430,7 млн. доллари ИМА ба 419,2 млн. доллари ИМА омада расидааст. Бо дигар мамлакатҳои ҷаҳон бошад баръакс содироти мамлакат дар ҳоли афзоиш қарор дорад. Агар дар соли 2017 содирот бо мамлакатҳои дигар 767,3 млн. доллари

ИМА-ро ташкил дода бошад, пас ин рақам дар соли таҳлилии 2024 ба 1456,2 млн. доллари ИМА омада расид ё ин ки 1,8 маротиба афзоиш ёфт. Воридот низ сол аз сол рӯ ба афзоиш дорад. Дар соли 2017 тибқи маълумотҳои оморӣ воридот ба Ҷумҳурии Тоҷикистон 2774,9 млн. доллари ИМА-ро ташкил дода буд ва ин рақам дар соли 2024 ба 7007,6 млн. доллари ИМА омада расид, ки нисбати соли 2017, 2,5 маротиба зиёд мебошад. Мавриди зикр аст, ки воридот аз мамлакатҳои ИДМ низ дар ин давра аз 1656,2 млн. доллари ИМА то 3651,7 млн. доллари ИМА ё 2,2 маротиба афзоиш ёфтааст. Бо мамлакатҳои дигари ҷаҳон бошад мутаносибан аз 1118,7 млн. доллари ИМА ба 3355,9 млн. доллари ИМА расида 2,9 маротиба афзудааст. (ниг.ба диаграммаи № 2.1.1).

Диаграммаи 2.1.1. Ҳаҷми гардиши савдои хориҷӣ дар солҳои 2017-2024 бо млн.долл.ИМА

Сарчашма:Таҳияи муаллиф дар асоси [104, с.317]

Бояд қайд намоем, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон бо вучуди дурии ҷуғрофӣ ва иқтисоди нисбатан хурди худ дар тичорати байналмилалӣ фаъолона иштирок мекунад. Гардиши савдои берунии кишвар барои рушди иқтисодии он аҳаммияти хеле калон дорад, зеро он воридшавии асъорро таъмин намуда, рушди баъзе соҳаҳои иқтисодиётро ҳавасманд намуда, ба рушди инфрасохтор мусоидат мекунад. Ба андешаи мо, савдои берунии Ҷумҳурии Тоҷикистон доираи васеи молу хизматрасониҳоро дар бар мегирад. Содирот асосан

маҳсулоти кишоварзӣ, маъданҳои фойданок, аз қабилӣ алюминий, инчунин нассочӣ ва маҳсулоти коркардшударо дар бар мегирад. Молҳои воридотӣ аз нафту газ то масолеҳи сохтмонӣ, маҳсулоти хӯрокворӣ ва мошинсозӣ иборат аст. Тиҷорати хориҷӣ ба иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсири назаррас дорад. Гирифтани ашёи хориҷӣ аз содироти маъданҳои фойданок ва маҳсулоти кишоварзӣ омили муҳимест, ки барои маблағгузориҳои барномаҳои иқтисодӣ, рушди зерсохтор ва нигоҳ доштани суботи иқтисоди мусоидат мекунад. Аммо вобастагӣ аз воридоти зиёд ва тағйирёбии нархҳо дар бозорҳои ҷаҳонӣ ба иқтисоди кишвар таъсир мерасонад.

Дурнамо ва мушкилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи савдои хориҷӣ ба як қатор мушкилот дучор шудааст. Масалан яке аз омилҳои асосӣ ин зарурати беҳтар намудани инфрасохтори нақлиётӣ мебошад, ки метавонад ба транзити нисбатан самаранок ва арзонтари мол мусоидат намояд. Тавре зикр гардид тиҷорати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон як ҷанбаи муҳими иқтисодӣ буда, ба рушди иқтисодӣ ва некуаҳволии кишвар таъсири назаррас дорад. Ҳамкориҳои мутақобила бо шарикони беруна ба навсозии инфрасохтор ва рушди бахшҳои алоҳида мусоидат мекунад, аммо кишвар бо як қатор мушкилот, аз қабилӣ вобастагӣ аз манбаъҳои беруни ва зарурати тақмили шабакаи нақлиёт рӯ ба рӯ аст. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар оянда бо дарназардошти тағйироти ҷаҳонӣ ва беҳбуди вазъии иқтисодии дохилӣ тамоми имкониятҳоро дорад, ки нақши худро дар арсаи байналмилалӣ махсусан дар ҳамкориҳои тиҷоратӣ иқтисодии кишварҳои узви Созмони ҳамкориҳои Шанхай (СХШ) густариш диҳад. Бинобар сабабе, ки объекти таҳлили мо ҳамкориҳои тиҷоратӣ иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мамлакатҳои узви Созмони ҳамкориҳои Шанхай мебошад, пас ин ҷанбаро ба пуррагӣ таҳил ва арзёбӣ менамоем. Вобаста ба ин ҳамкориҳои тиҷоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои узви Созмони ҳамкориҳои Шанхай (СХШ) дар сиёсати иқтисодии кишвар нақши муҳим дорад. Созмони ҳамкориҳои Шанхай кишварҳоеро муттаҳид мекунад, ки барои тавсеаи равобити иқтисодӣ, бахусус дар бахшҳои тиҷорат, фаъолона талош мекунанд. (ниг. ба қадвали № 2.1.3.).

**Чадвали 2.1.3. - Гардиши савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мамлакатҳои
узви Созмони ҳамкории Шанхай дар солҳои 2017-2024**

млн. долл ИМА

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2017/ 2024
Гардиши савдои хориҷи-ҳамагӣ	3972,9	4224,3	4523,7	4557,8	6359,1	7309,5	8328,9	8955,0	2,2
Аз он ҷумла бо мамлакатҳои узви СХШ									
Федератсияи Россия	935,9	1023,1	1053,5	973,6	1352,9	1673,9	1715	1981,8	2,1
Ҷумҳурии Халқии Хитой	591,1	651,2	660,9	472,8	839,3	1210,0	1503,2	1956,0	3,3
Ҷумҳурии Ислонии Эрон	91,8	97,3	64,4	57,7	121,0	238,2	254,1	377,7	4,1
Ҷумҳурии Ҳиндустон	23,7	20,5	24,3	39,7	122,6	125,6	76,0	73,7	3,1
Ҷумҳурии Ислонии Покистон	41,3	62,5	56,3	25,8	32,3	32,5	52,7	58,1	1,4
Ҷумҳурии Қазоқистон	838,9	836,5	957,6	909,7	1178,6	1441,2	1148,7	1293,2	1,5
Ҷумҳурии Қирғизистон	48,8	62,3	54,2	36,8	25,8	15,1	11,7	12,2	-0,25
Ҷумҳурии Узбекистон	126,4	288,5	362,2	333,8	447,8	555,4	504,4	586,5	4,6
Ҷумҳурии Беларусия	39,5	38,5	28,5	54,4	41,4	89,4	93,9	172,6	4,3

Сарчашма:Таҳияи муаллиф дар асоси [104, с.318-322]

Чуноне, ки аз нишондиҳандаҳои чадвали 2.1.3. бар меояд гардиши савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мамлакатҳои узви Созмони ҳамкории Шанхай дар солҳои таҳлили (2017-2024) рӯ ба афзоиш дорад. Масалан бо яке аз узвҳои асосии Созмони ҳамкории Шанхай, яъне Федератсияи Россия гардиши савдои хориҷӣ дар соли 2017, 935,9 млн. доллоро ташкил дода бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2024 ба 1981,8 млн. доллари ИМА омада расидааст ё ин ки дар зарфи 8 сол 2,1 маротиба афзоиш ёфтааст. Дар баробари ин ҳамкориҳои тичоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Федератсияи Россия дар доираи СХШ барои ҳарду кишвар аҳамияти стратегӣ дошта, бахшҳои густурда, аз ҷумла тичорати молҳо ва хизматрасонӣ, сармоягузорӣ, муҳоҷирати корӣ ва тарҳҳои муштараки зербиноиро дар бар мегирад. Ҳамин тариқ, Ҷумҳурии Тоҷикистону Федератсияи Россия дар доираи СХШ равобити қавии иқтисодӣ доранд ва ин ҳамкориҳо дар оянда низ инкишоф ёфта, ба ҳарду ҷониб манфиат меорад.

Мавриди зикр аст, ки Федератсияи Россия шарикӣ калидии тиҷоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, ба иқтисоди ин кишвар таъсири назаррас мерасонад. Дар даҳсолаҳои охир Федератсияи Россия ҳамчун узви СҲШ Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар бахшҳои мухталиф: аз таъмини амнияти энергетикӣ то таъмини тиҷорати хориҷӣ ғаёлона дастгирӣ кардааст. Бозори Федератсияи Россия макони аслии содироти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва манбаи муҳими сармоягузорӣ ва кумаки молӣ ба шумор меравад. Маҳсулоти кишоварзӣ, аз қабилӣ меваҳои сабзавот ва пахта бахши умдаи содироти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Федератсияи Россияро ташкил медиҳад. Дар навбати худ Федератсияи Россия ба Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсулоти нафтӣ, мошини таҷҳизот ва молҳои саноатӣ медиҳад. Қобили қайд аст, ки СҲШ ҳамчун механизми амиқтар кардани робитаҳои тиҷоратӣ иқтисодӣ кишварҳои узв баромад менамояд. Созмони ҳамкории Шанхай (СҲШ), ки ҳам Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳам Федератсияи Россияро дар бар мегирад, дар тавсеаи равобити тиҷоратӣ иқтисодӣ дучониба нақши муҳим дорад. Қўшишҳои муштарак дар заминаи бунёди инфрасохтор ва эҷоди масирҳои нави транзитӣ, аз қабилӣ ҚХХ-Қазоқистон-Россия-Тоҷикистон метавонад ҳамлу нақли молҳои ба таври қобили мулоҳиза суръат бахшад ва ба таъдуди молҳои ва хизматрасонӣ зудтар ва арзонтар мусоидат кунад.

Тавре, ки маълум аст ҳамкории энергетикӣ миёни Федератсияи Россия ва Тоҷикистон дар доираи СҲШ мавқеи асосиро ишғол менамоянд. Федератсияи Россия яке аз бузургтарин таълиқдунандагон ва содиркунандагони манобеи энергетикӣ дар ҷаҳон ба Ҷумҳурии Тоҷикистон нафти газ мефурӯшад. Дар навбати худ, Ҷумҳурии Тоҷикистон иқтисоди гидроэнергетикӣ худро ғаёлона рушд медиҳад, ки ин ҳам барои ҳамкорӣ бо Федератсияи Россия дар соҳаи энергетика имкониятҳои боз мекунад. Ҳамзамон Федератсияи Россия метавонад дар навсозии инфрасохтори энергетикӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон боз ҳам мавқеи муҳимро доро бошад, ки ин барои ду кишвар судманд ба шумор меравад. Дар баробари ин Ҷумҳурии Тоҷикистон ба далели мавқеи ҷуғрофӣ ва узвийат дар СҲШ пеш аз ҳама имкони

густариши робитаҳои иқтисодиву тиҷоратиро на танҳо бо ФР, балки бо дигар аъзоёни ин созмони бонуфуз, аз он ҷумла бо Ҷумҳурии Халқии Хитой дорад.

Чуноне, ки У.С. Асрорзода ва У.Ф. Обидзода қайд менамоянд, «...дар солҳои охир муносибатҳои ҳамаҷонибаи иқтисодию тиҷоратӣ ва фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Халқии Хитой торафт бештар тақвият ёфта истодаанд. Ҳаҷми хеле зиёди сармоягузориҳои чинӣ дар рушди соҳаҳои самтҳои афзалиятноки иқтисоди миллӣ ва афзоиши муъдадили ҳаҷми гардиши савдои тарафайн барои таъмини дастрасӣ ба ҳадафҳои миллии стратегӣ ва талаботи рушди устувори кишвар мусоидат карда истодаанд» [15, с.113]. Дар ин замина бояд таъкид кард, ки ҳамкориҳои тиҷоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Халқии Хитой, пеш аз ҳама, дар доираи СҲШ беш аз пеш ғаёлона инкишоф ёфта, дар рушди устувори ҳарду кишвар нақши назаррас доранд.

Ҳамин аст, ки гардиши савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ин шароити стратегӣ дар солҳои таҳлилӣ (2017-2024) рӯ ба зиёдшавӣ овардаанд. Агар дар соли 2017 гардиши савдои хориҷӣ бо Ҷумҳурии Халқии Хитой 591,1 млн долл. ИМА -ро ташкил дода бошад, пас ин рақам дар соли 2024 ба 1956,0 млн доллари ИМА омада расидааст ва ё 3,3 маротиба афзоиш ёфтааст. Гузашта аз ин, Ҷумҳурии Халқии Хитой ба иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон ғаёлона сармоягузорӣ мекунад. Ширкатҳои хитой дар тарҳҳои мухталифи марбут ба рушди инфрасохтор, истихроҷи маъдан ва энергетикӣ ширкат мекунанд. Дар маҷмӯъ, Созмони ҳамкории Шанхай дар густариши рабобити тиҷоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Халқии Хитой нақши муҳим дорад. Ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистону Ҷумҳурии Халқии Хитой дар ҷаҳорҷӯби СҲШ идома ёфта, афзоиши сармоягузорӣ ва тиҷорати мутақобила дар назар аст. Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад ба унвони як кишвари транзити молҳои хитой ба Осиёи Марказӣ ва минтақа нақши муҳим бозад.

Бояд қайд кард, ки гардиши савдои хориҷӣ бо Ҷумҳурии Қазоқистон низ дар доираи СҲШ рӯ ба афзоиш овардааст. Зикр намудан ба маврид аст, ки дар байни мамлакатҳои Осиёи Марказӣ Ҷумҳурии Қазоқистон дар гардиши савдои

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷойи якумро ишғол менамояд. Дар соли 2017 ҳаҷми гардиши савдои хориҷӣ бо ин мамлакат 838,9 млн доллари ИМА-ро ташкил дода бошад, пас ин рақам дар соли таҳлили 2024 ба 1293,2 млн доллари ИМА баробар ё ин ки 1,5 маротиба зиёд шудааст. Дар ин росто, профессор Ш. Раҳимзода қайд менамояд, ки «...Ҷумҳурии Қазоқистон бо дарназардошти наздикии ҷуғрофӣ ва таҷрибаи чандинасраи ҳамкорӣ яке аз шарикони асосии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаҳои тиҷоратӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, илмӣ ва техникӣ ва дигар соҳаҳои ҳамкорӣ ва дорои иқтисодӣ назаррас мебошад. Дар баробари ин, Ҷумҳурии Қазоқистон шарикони асосии тиҷоративу иқтисодии мо дар Осиёи Марказӣ мебошад» [117, с.222].

Мавриди зикр аст, ки яке аз шарикони асосии дигар дар доираи СҶШ ин Ҷумҳурии Ўзбекистон мебошад, ки гардиши савдои хориҷӣ дар солҳои таҳлилӣ бо ин шарикони асосӣ низ зиёд гардидааст. Он мутаносибан аз 126,4 млн доллари ИМА ба 586,5 млн доллари ИМА омада расидааст ё ин ки 4,6 маротиба дар зарфи 8 сол зиёд шудааст. Қобили зикр аст, ки аз соли 2017, ки равободати сиёсӣ ба эътидол омад, ҳаҷми муомилоти мол миёни Ҷумҳурии Тоҷикистону Ҷумҳурии Ўзбекистон ба таври қобили мулоҳиза афзоиш ёфтааст. Дар баробари ин, бояд гуфт, ки сарфи назар аз тамоюлҳои мусбат, ҳаҷми муомилоти мол байни давлатҳо дар муқоиса бо дигар кишварҳои Осиёи Марказӣ, махсусан Ҷумҳурии Қазоқистон то ҳол нисбатан паст боқӣ мемонад. Вале бо вучуди ин бояд қайд кард, ки омили муҳимми афзоиши ҳаҷми тиҷорат беҳбудии инфрасохтори логистикӣ ва оптимизатсияи расмиёти гумрукӣ мебошад, ки монеаҳои тиҷоратиро коҳиш дода, ба суръатбахшии ҳамлу нақли молҳо байни кишварҳо мусоидат мекунад. Гузашта аз ин ин барои васеъ намудани бозори фурӯш, инчунин, барои афзоиши савдо шароити нав фароҳам меоварад. Аз ин дидгоҳ дурнамои рушди робитаҳои иқтисодӣ миёни Тоҷикистону Ўзбекистон албата дар доираи СҶШ назаррас ба шумор мераванд. СҶШ ҳамчун як сохтори муҳимми байналмилалӣ ба рушди иқтисоди кишварҳои узв, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ўзбекистон аз нигоҳи амиқтар қардани ҳамгироии иқтисодӣ, тавсеаи тиҷорат,

таҳкими ҳамкориҳои энергетикӣ ва нақлиётӣ ва таъмини амнияти минтақавӣ таъсир мерасонад. Дар баробари ин, яке аз ҳадафҳои аслии СҲШ фароҳам овардани шароит барои гардиши озоди молҳо ва хизматрасонӣ байни кишварҳои узв мебошад. Ин созмон барои рафъи монеаҳои тиҷоратӣ, тақмили расмиёти гумрукӣ ва ҳамоҳангсозии стандартҳо фаъолият мекунад, ки ин дар навбати худ, ба афзоиши гардиши тиҷорати дучониба мусоидат мекунад. Тавре, ки мутаххасиси ватанӣ қайд менамояд «...ин барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ўзбекистон муҳим аст, зеро ҳарду кишвар иқтисодии худ, аз ҷумла кишоварзӣ, саноат, нассочӣ ва энергетикаро фаъолон инкишоф медиҳанд»[139]. Илова бар ин, СҲШ ба ҳамгироии қавитари иқтисодӣ дар ҷаҳорҷӯби ташаббусҳои минтақавӣ, аз қабili Камарбанди иқтисодии Роҳи Абрешим ва Ташаббуси иқтисодии минтақавии СҲШ мусоидат мекунад. Ин барои тавсеаи додугирифтӣ тиҷоратӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ўзбекистон на танҳо дар ҷаҳорҷӯби ҳамкориҳои дучониба, балки дар заминаи густурдаи минтақавӣ имконоти нав фароҳам меорад.

Ҳамзамон, СҲШ механизми муҳимми ҷалби сармояи хориҷӣ ва баланд бардоштани ҷолибияти молиявии кишварҳои узв низ мебошад. Ин Созмон лоиҳаҳоеро амалӣ менамояд, ки ба беҳтар намудани фазои соҳибкорӣ ва фароҳам овардани шароити мусоид барои сармоягузoron нигаронида шудаанд. Ин барои афзоиши ҳаҷми сармоягузории хориҷӣ ба иқтисоди кишварҳои узви он дурнамо боз мекунад, ки дар навбати худ, метавонад ба рушди тарҳҳои муштаракӣ истеҳсолӣ ва зербиноӣ, аз қабili сохтмони роҳҳо, пулҳо ва иншооти энергетикӣ мусоидат кунад. Ба механизмҳои молиявӣ қарзӣ, ки тавассути Бонки рушди Шанхай амалӣ мегарданд ва ба маблағгузории лоиҳаҳои бузурги инфрасохторӣ ва энергетикӣ мусоидат мекунад, тавачҷуҳи махсус бояд дод. Муҳим он аст, ки дар доираи СҲШ имкони таъсиси корхонаҳои муштарак, бахусус дар бахшҳои энергетика, кишоварзӣ, технологияҳои олий ва саноат вучуд дорад.

Яке аз вазифаҳои асосии СХШ рушди инфрасохтори нақлиётӣ ва логистикӣ барои беҳбуди робитаҳои байни кишварҳои узв мебошад. Барои Ҷумҳуриҳои Тоҷикистону Узбекистон ин аҳаммияти хосса дорад, зеро ҳарду кишвар марказҳои муҳими транзитӣ барои тичорат миёни ҚХХ, Осиёи Марказӣ ва Федератсияи Россия ба шумор мераванд.

Ҳамин тавр, дурнамои равобити тичоратӣ ва иқтисодии кишварҳои узви СХШ як ҷузъи калидии шарикии стратегии онҳо ба шумор меравад. Амиқсозии ҳамгироии иқтисодӣ, рушди зерсохтори нақлиётӣ ва энергетикӣ ва таҳкими ҳамкориҳои башардӯстона метавонад равобити дучонибаро ба таври қобили мулоҳиза беҳтар гардонад ва ба эътидол овардани вазъи иқтисодӣ дар Осиёи Марказӣ мусоидат кунад. Гардиши савдои хориҷӣ бо дигар аъзоёни Созмони ҳамкории Шанхай аз ҷумла бо Ҷумҳурии Ислонии Эрон 4,1 маротиба, Ҷумҳурии Ҳиндустон 3,1 маротиба, Ҷумҳурии Беларуссия 4,3 ва Ҷумҳурии Покистон 4,1 маротиба рӯ ба афзоиш овардааст. Ҳиссаи ҳар як узви Созмони ҳамкории Шанхай (СХШ) дар гардиши саводи хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2024 дар диаграммаи 2.1.2 оварда шудааст.

Диаграммаи 2.1.2. - Ҳиссаи ҳар як узви Созмони ҳамкории Шанхай (СХШ) дар гардиши саводи хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2024

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси [104, с.318-322]

Чуноне ки аз диаграммаи мазкур мушоҳида мегардад, дар доираи Созмони ҳамкории Шанхай ҳиссаи аз ҳама зиёд ба шарикии стратегӣ, яъне Федератсияи Россия (22,1%) рост меояд. Баъдан ҳиссаи Ҷумҳурии Ҳалқии

Хитой низ дар гардиши савдои хориҷӣ дар доираи СХШ назаррас (21,8%) ҳисобида мешавад. Ҳамин тавр, ҳиссаи Ҷумҳурии Қазоқистон 14,4%, ҳиссаи Ҷумҳурии Узбекистон 6,5% ва ҳиссаи Ҷумҳурии Ислонд Эрон 4,2 % - ро ташкил додаанд.

Содироти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар чаҳорчӯби Созмони ҳамкории Шанхай (СХШ) доираи васеи молу хизматрасониҳо дар бар мегирад. Дар чаҳорчӯби СХШ Ҷумҳурии Тоҷикистон имкони ширкат дар тарҳҳои мухталифи муштаракро дорад, ки метавонанд дар рушди зерсохтор ва беҳбуди таъминоти логистикӣ содирот саҳм гузоранд. Дар доираи ҳамкорӣ СХШ ба таҳкими савдо ва беҳбуди шароити соҳибкорон тавассути коҳиш додани монеаҳои тиҷоратӣ ва шабакаи нақлиёт таваҷҷуҳи хосса дода мешавад. Ҷумҳурии Тоҷикистон барои густариши иқтисодӣ содироти худ ва амиқтар кардани равобӣ иқтисодӣ бо кишварҳои ҳамсоя ва кишварҳои узви СХШ фаъолона талош дорад. Воридоти Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, дар доираи Созмони ҳамкории Шанхай молҳо ва хизматрасониҳои гуногунро дар бар мегирад, ки талаботи иқтисодиёти кишвар ва вижагиҳои ҳамкории он бо дигар аъзои ин созмонро инъикос менамоянд. Ҷумҳурии Тоҷикистон робитаҳои тиҷоратиро бо кишварҳои ҳамсоя ва кишварҳои СХШ фаъолона инкишоф дода, ба пур кардани бозори дохилӣ бо молу технологияҳои зарурӣ мусоидат мекунад. Содирот ва воридоти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо узви давлатҳои СХШ дар ҷадвали 2.1.4 оварда шудааст.

Чадвали 2.1.4. - Содирот ва воридоти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мамлакатҳои узви Созмони ҳамкории Шанхай дар солҳои 2017-2024

млн доллари ИМА

Давлатҳо		2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Содирот - ҳамагӣ		1198,0	1073,3	1174,4	1406,8	2149,6	2142,0	2448,8	1947,4
Воридот - ҳамагӣ		2774,9	3151,0	3349,3	3150,9	4209,5	5167,5	5880,1	7007,6
Аз он ҷумла бо мамлакатҳои узви СХШ									
Федератсияи Россия	I	32,1	55,2	44,3	41,0	72,5	88,2	134,7	96,2
	II	903,8	967,9	1009,1	932,6	1280,5	1585,7	1580,3	1885,6
	III	2,6 / 32,5	5,1 / 30,7	3,7 / 30,1	2,9 / 29,5	3,3 / 30,4	4,1/30,6	5,5/26,8	4,9/26,9
Ҷумҳурии Халқии Хитой	I	35,4	57,1	55,4	34,4	159,6	368,3	313,8	410,7
	II	556,3	594,1	605,5	438,4	679,7	841,7	1189,4	1545,3
	III	2,9 / 20,0	5,3 / 18,8	4,7 / 18,0	5,0 / 13,9	7,4 / 16,1	17,1 /16,2	12,2/20,2	21,0/22,0
Ҷумҳурии Ислонии Эрон	I	30,4	35,2	18,1	9,4	38,9	114,4	99,7	114,5
	II	61,4	62,1	46,2	48,4	82,0	123,8	154,8	263,2
	III	2,5 / 2,2	3,2 / 1,9	1,5 / 1,3	0,6 / 1,5	1,8 / 1,9	5,3 / 2,3	4,0 / 2,6	5,8/3,7
Ҷумҳурии Ҳиндустон	I	0,3	0,0	0,0	0,0	0,2	0,2	0,1	0,4
	II	23,4	20,5	24,2	39,7	122,4	125,4	75,9	73,3
	III	0,02 / 0,8	- / 0,6	- / 0,7	- / 1,2	0,009/ 2,9	0,009/ 2,4	0,004/ 1,2	0,005/1,0
Ҷумҳурии Ислонии Покистон	I	16,7	10,1	10,4	14,2	15,2	13,1	38,0	17,0
	II	24,6	52,4	45,9	11,6	17,1	19,4	48,9	41,1
	III	1,3 / 0,8	0,9 / 1,6	0,8 / 1,3	1,0 / 0,3	0,7 / 0,4	0,6 / 0,3	1,5 / 0,8	0,8/0,5
Ҷумҳурии Қазоқистон	I	324,3	299,9	218,2	152,2	360,1	483,9	255,8	197,4
	II	514,6	536,6	739,3	757,5	818,5	957,3	892,9	1095,9
	III	27,0 / 18,5	27,9 / 17,0	18,5 / 22,0	10,8 / 24,0	16,7 / 19,4	22,5 / 18,5	10,4 / 15,1	10,1/15,6
Ҷумҳурии Узбекистон	I	57,1	155,3	172,0	83,5	129,6	178,3	151,0	176,4
	II	69,3	133,2	190,2	250,3	318,2	377,0	353,5	410,1
	III	4,7 / 2,4	14,4 / 12,4	14,6 / 5,6	5,9 / 7,9	6,0 / 7,5	8,3 / 7,2	6,1/ 6,0	9,0/5,8
Ҷумҳурии Беларуссия	I	2,5	3,3	2,1	2,1	3,5	7,2	5,9	4,6
	II	37,0	35,2	26,4	52,6	38,0	82,2	87,9	167,9
	III	0,2 / 1,3	0,3 / 1,1	0,1 / 0,7	0,1 / 1,6	0,1 / 0,9	0,3 / 1,5	0,2 / 1,4	0,2/2,3
Ҷумҳурии Қирғизистон	I	10,9	14,1	11,4	9,6	5,3	1,2	0,9	0,7
	II	37,9	48,2	42,8	27,2	20,5	13,8	10,8	11,5
	III	0,9 / 1,3	1,3 / 1,5	0,9 / 1,2	0,6 / 0,8	0,2 / 0,4	0,05 / 0,2	0,03 / 0,3	0,03/0,1
Эзоҳ: I – содирот бо мамлакатҳои узви СХШ; II – воридот бо мамлакатҳои узви СХШ; III – ҳиссаи содироту/воридот бо мамлакатҳои узви СХШ нисбати ҳаҷми умумии содирот ва воридот									

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси [104, с.323-332]

Чӣ тавре аз ҷадвали 2.1.4 мушоҳида мегардад, содироти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар маҷмӯъ рӯ ба афзоиш дорад. Агар содироти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли таҳлилии 2017 1198,0 млн доллари ИМА-ро ташкил дода бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2024 ба 1947,4 млн доллари ИМА баробар ва ё 1,6 маротиба зиёд мебошад. Воридот бошад, аз 2774,9 млн доллари ИМА то ба 7007,6 млн доллари ИМА ва ё 2,5 маротиба афзудааст. Бояд қайд намуд, ки ҳиссаи содирот дар ҳаҷми умумии гардиши савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2024, 21,7 фоизро ташкил медиҳад. Ҳиссаи воридот бошад, дар ҳаҷми умумии гардиши савдо дар соли 2024 78,2 фоизро ташкил медиҳад, ки чунин таносуб ҳоси давраи рушди соҳаҳои инфрасохтору саноат дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ мебошад.

Содироти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои охир бо мамлакатҳои узви Созмони ҳамкории Шанхай (СХШ) рӯ ба афзоиш дорад. Вале, ба андешаи мо, ин ҳоло ҳам хеле кам аст, вобаста ба он иқтидоре, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дорад. Гузашта аз ин, маҳсулоти содиркунанда, пеш аз ҳама, бояд дар шакли маҳсулоти ниҳой, яъне тайёр ба хориҷи кишвар содир гарданд. Дар ин замина, қобили тазаккур аст, ки содироти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо яке узви мамлакатҳои СХШ, яъне Федератсияи Россия дар соли таҳлилии 2017 ҳамагӣ 32,1 млн доллари ИМА-ро ташкил додааст, вале ин рақам дар соли 2024 то ба 96,2 млн доллари ИМА омада расидааст. Аммо воридот бо ин мамлакати узви СХШ ба таври суръатнок дар солҳои таҳлилӣ хеле зиёд гардида истодааст, ки ин аз як тараф, хуб аст, вале аз тарафи дигар, вобастагии иқтисодии мамлакатро аз мамлакати воридкунанда зиёд менамояд. Воридот дар ин давра аз 903,8 млн доллари ИМА то ба 1885,6 млн доллари ИМА афзудааст ва дар байни мамлакатҳои узви Созмони ҳамкории Шанхай дар ҷойи аввал меистад.

Бо Ҷумҳурии Халқии Хитой бошад, айнан чунин ҳолат ба назар мерасад. Яъне содироти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ин мамлакати аз ҷиҳати иқтисодӣ дар ҷойи якум қарордошта аз 35,4 млн доллари ИМА то ба 410,7 млн доллари ИМА афзудааст. Воридот бошад, аз 556,3 млн доллари ИМА то ба 1545,3 млн доллари ИМА зиёд шудааст. Ин зиёдшавӣ, албатта, мусбат аст, вале, ба

андешаи мо, диверсификатсияи (гурӯхбандии) молҳои содиршаванда ва воридотшаванда зарур мебошад.

Бо Ҷумҳурии Ислонии Эрон бошад, содирот аз 30,4 млн доллари ИМА ба 114,5 млн доллари ИМА ва воридот аз 61,4 млн доллари ИМА ба 263,2 млн доллари ИМА афзудааст. Аз нишондиҳандаҳои ҷадвали 2.1.4 аён аст, ки аз Ҷумҳурии Ҳиндустон ва Ҷумҳурии Ислонии Покистон ҳаҷми воридоти молҳо нисбат ба содирот хеле зиёд аст. Мавриди зикр аст, ки гардиши савдои хориҷӣ бо Ҷумҳурии Қазоқистон дар ҳоли ҳуб қарор дорад, гарчанде ки содирот дар солҳои таҳлилӣ то андозае кам гардидааст. Агар дар соли 2017 содироти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ин мамлакати аъзои СҲШ 324,3 млн доллари ИМА-ро ташкил дода бошад, пас ин рақам дар соли 2024 ба 197,4 млн доллари ИМА расида, 126,9 млн доллари ИМА кам гардидааст. Воридот бошад, баръакс аз 514,6 млн доллари ИМА то ба 1095,9 млн доллари ИМА зиёд гардидааст.

Бо Ҷумҳурии Узбекистон бошад, баръакс, ҳам содирот ва ҳам воридот дар солҳои таҳлилӣ (2017-2024) зиёд гардидааст. Агар ҳаҷми содирот дар соли 2017 бо ин мамлакати узви СҲШ 57,1 млн доллари ИМА-ро ташкил дода бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2024 ба 176,4 млн доллари ИМА баробар шудааст. Воридот бошад, аз 69,3 млн доллари ИМА яку якбора ба 410,1 млн доллари ИМА афзудааст. Ин, аз як тараф, ҳуб аст, зеро молҳои, ки аз ин мамлакатҳо ворид мешаванд, пеш аз ҳама, вобаста ба қобилияти харидории мардум нархи нисбатан пасттар доранд, вале аз тарафи дигар, воридоти аз ҳад зиёд метавонад омили кам шудани истеҳсолоти ватанӣ гардад. Бо дигар аъзоёни СҲШ, яъне Ҷумҳурии Беларуссия ва Ҷумҳурии Қирғизистон содирот ва воридот то андозае ҳуб аст, вале ин ҳоло ҳам хеле кам аст, махсусан бо Ҷумҳурии Қирғизистон, ки бо Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамсарҳад аст. Ҳиссаи шарикони асосии содирот ва воридоти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мамлакатҳои узви СҲШ дар соли 2024 дар диаграммаи 2.1.3, 2.1.4 оварда шудаанд.

Диаграммаи 2.1.3. - Ҳиссаи аъзои Созмони ҳамкории Шанхай (СХШ) дар содиrotи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2024 бо %
Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси [104, с.323-332]

Тавре аз диаграммаи 2.1.3 бармеояд, ҳиссаи бештари содиrot аз мамлакатҳои аъзои Созмони ҳамкории Шанхай ба Ҷумҳурии Халқии Хитой рост меояд, ки 21,0 фоизро дар соли 2024 ташкил медиҳад. Ҳиссаи дигар аъзои ин созмони бонуфузи минтақавӣ: Ҷумҳурии Қазоқистон 10,1 фоиз, Федератсияи Россия 4,9, Ҷумҳурии Узбекистон 9,0 фоиз ва Ҷумҳурии Исломии Эрон 5,8 фоизро ташкил додаанд.

Воридоти Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, дар доираи Созмони ҳамкории Шанхай (СХШ) молҳо ва хизматрасониҳои гуногунро дар бар мегирад, ки талаботи иқтисодиёти кишвар ва вижагиҳои ҳамкории он бо дигар аъзои ин созмонро инъикос менамоянд. Тоҷикистон робитаҳои тичоратиро бо кишварҳои ҳамсоя ва кишварҳои СХШ фаъолона инкишоф дода, ба пур кардани бозори дохилӣ бо молу технологияҳои зарурӣ мусоидат мекунад. Ҳиссаи шарикони асосии воридоти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мамлакатҳои узви СХШ дар соли 2024 дар диаграммаи 2.1.4 оварда шудааст.

Диаграммаи 2.1.4. - Ҳиссаи аъзои Созмони ҳамкории Шанхай (СХШ) дар воридоти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2024 ба %

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси [104, с.323-332]

Маълумотҳои диаграммаи 2.1.4 инъикосгари онанд, ки ҳиссаи шарикии аз ҳама зиёди воридот аз миёни мамлакатҳои узви СХШ дар соли 2024 ба Федератсияи Россия рост меояд ва 26,9%-ро ташкил медиҳад. Ҳиссаи Ҷумҳурии Қазоқистон бошад, 15,6%, Ҷумҳурии Халқии Хитой -22,0, Ҷумҳурии Ўзбекистон 5,8% - ро ташкил додаанд. Қобили қайд аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати беҳтар намудани шароити воридоти мол ғаёлона кор бурда мешавад, ки дастрасии беҳтар ба молу технологияҳо барои рушди саноати ватаниро фароҳам меорад. Ҳамин тариқ, воридоти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи СХШ дар таъмини кишвар бо молҳои зарурӣ барои рушди иқтисодии он, қонеъ гардонидани талаботи саноат ва истеъмолкунандагон нақши муҳим мебозад. Дар баробари ин, таҳлили муқоисавии гардиши савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо созмонҳои бонуфузи иқтисодии минтақаӣ, аз ҷумла ИДМ, СХШ ва Иттиҳоди иқтисодии Авруосиё дар солҳои 2017-2023 гузаронидем, ки дар ҷадвали 2.1.5 оварда шудааст.

Чадвали 2.1.5. - Таҳлили муқоисавии гардиши савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо созмонҳои бонуфузи иқтисодии минтақавӣ дар солҳои 2017-2024

млн долл ИМА

Нишондиҳандаҳо	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2017/ 2024
Гардиши савдои хориҷӣ-ҳамагӣ	3972,9	4224,3	4523,7	4557,8	6359,1	7309,5	8328,9	8955,0	2,2
Мамлакатҳои ИДМ	2086,9	2348,3	2521,1	2357,9	3120,1	3870,4	3556,2	4142,9	1,9
Мамлакатҳои СҲШ	2737,4	3080,4	3261,9	2904,3	4158,7	5381,3	5359,7	6511,8	2,3
Мамлакатҳои Иттиҳоди иқтисодии Авруосиё	1989,5	2248,9	2456,0	2308,3	3046,5	3775,0	2969,3	3459,8	1,7

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси [104, с.317-318]

Тавре аз нишондиҳандаҳои чадвал маълум мегардад, дар байни мамлакатҳои ИДМ ва Иттиҳоди иқтисодии Авруосиё гардиши савдо дар солҳои таҳлили 2017-2024 аз ҳама зиёд бо Созмони ҳамкории Шанхай, ки 6511,8 млн долл. ИМА мебошад, анҷом дода шудааст.

Ҳамин тариқ, ҳамкориҳои иқтисодиву тиҷоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои аъзои СҲШ аз нигоҳи тавсеаи бозорҳои фурӯш, ҷалби сармоягузорӣ ва навсозии инфрасохтор аҳаммияти бузург дорад. СҲШ ба фароҳам овардани шароит барои амиқсозии ҳамгироии иқтисодӣ мусоидат мекунад, ки ин ҳам ба Тоҷикистон ва ҳам барои кишварҳои узви ин созмон нафъи мутақобилан меорад. Инчунин, Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун шарики стратегии СҲШ барои тавсеаи ҳамкориҳои тиҷоратӣ иқтисодии худ бо кишварҳои дигари ин созмон дурнамои бузург дорад.

2.2. Таҳлил ва таъсири омилҳои асосӣ ба ҳамкориҳои тиҷоратӣ иқтисодӣ ва раванди ҳамгироии кишварҳои СҲШ

Дар ҷаҳони зудтағйирёбанда иттиҳодияҳои иқтисодии минтақавӣ аҳаммияти бештар пайдо мекунад. Ҷаҳонишавӣ дар якҷоягӣ бо ноустувории низоми тиҷорати ҷаҳонӣ кишварҳоро водор мекунад, ки шаклҳои устувортар ва пешгӯишавандаи ҳамкорои ҷустуҷӯ кунанд. Дар ин шароит сохторҳои ҳамгирӣ, аз қабил Иттиҳоди Аврупо (ИА), Созмони ҳамкории Шанхай

(СХШ), Ассотсиатсияи кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ (АСЕАН), МЕРКОСУР, Иттиҳоди иқтисодии Авруосиё, Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ) ва ғайра на танҳо иттифоқҳои иқтисодӣ, балки ба муҳимтарин субъектҳои арсаи байналмилалӣ табдил меёбанд.

Бартарии асосии иттиҳодияҳои минтақавӣ қобилияти ҳамоҳангсозии сиёсати иқтисодӣ ва якҷоя бартараф кардани мушкилоти беруна мебошад. Ба андешаи мо, вақте ки кишварҳо муттаҳид мешаванд, онҳо ба бозори васеъ дастрасӣ пайдо мекунанд, ҳолибияти сармоягузорию худро афзоиш дода, инфрасохтори нақлиётӣ ва энергетикиро инкишоф медиҳанд. Илова бар ин, монеаҳои тиҷоратӣ дар дохили минтақаҳо коҳиш ёфта, расмиёти гумрукӣ сода ва стандарту қоидаҳои ягона таъсис дода мешаванд. Ин, махсусан дар давраи ноустувории низоми тиҷорати ҷаҳонӣ муҳим аст, ки таҳримҳои якҷониба, ҷангҳои тиҷоратӣ ва протексионизм ҳарчи бештар маъмул мешаванд. Иттиҳодияҳои минтақавӣ низ дар рушди кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ сустрараққикарда нақши асосӣ мебозанд. Ҳамзамон, муҳим аст, ки иттиҳодияҳои минтақавӣ ба суботи сиёсӣ саҳм гузоранд. Вобастагии иқтисодӣ хатари низоъҳои байни кишварҳоро коҳиш дода, ба ташаккули умумӣ мусоидат мекунанд ва барои таҳияи стратегияҳои ҳамоҳангшудаи рушд асос мегузорад. Вале пурзӯр намудани нақши иттиҳодияҳои минтақавӣ бо душвории муайян ба амал меояд. Яъне фарқияти сатҳҳои рушд, бархӯрди манфиатҳои байни кишварҳо, захираҳои маҳдуди институтсионалӣ – ҳамаи ин метавонад равандҳои ҳамгироиро суст кунад. Бо вучуди ин, бо иродаи сиёсӣ ва механизмҳои ҷандири ҳамкорӣ ин мушкилотро метавон бартараф кард.

Дар маҷмӯъ, бояд қайд кард, ки иттиҳодияҳои минтақавӣ муҳимтарин унсурҳои меъмории нави иқтисоди ҷаҳонӣ гардиданд. Онҳо ба кишварҳо имкон медиҳанд, ки мавқеъҳои худро мустаҳкам кунанд, хатарҳои берунро коҳиш диҳанд ва ба манфиати рушди устувор ва мутавозин ҳамкорӣ кунанд. Дар асри XXI онҳо ба омилҳои асосии пешрафти иқтисодӣ ва суботи минтақа табдил меёбанд. Бо вучуди ин, дар даҳсолаҳои охир рақобати ҷаҳонӣ дар арсаи байналмилалӣ шиддат гирифта истодааст. Ҷаҳон бо ноустувории афзояндаи

иктисодӣ, рақобати геополитикӣ, ҷолишҳои технологӣ ва таҳриби марказҳои пешинаи таъсир рӯ ба рӯ аст. Дар ин росто, иттиҳодияҳои минтақавӣ кодиранд кӯшишҳои давлатҳоро муттаҳид созанд. Яке аз чунин иттиҳодияҳо Созмони ҳамкории Шанхай (СХШ) мебошад, ки аҳаммияти он босуръат меафзояд. Аҳаммияти афзояндаи СХШ бо тавачҷуҳои афзояндаи тарафайни кишварҳои ширкаткунанда ба амиқтар кардани ҳамгироии иқтисодӣ алоқаманд аст. Дар пасманзари бӯҳронҳо дар сохторҳои анъанавӣ, аз қабيلي СҮС ё G7 - маҳз СХШ платформаи чандир, вале устувори муколама ва таҳияи қарорҳои муштаракро пешниҳод мекунад, ки манфиатҳои давлатҳои хурду бузургро дар минтақа ба инобат мегиранд. Мусаллам аст, ки СХШ аз замони таъсисёбӣ аз платформаи таъмини амнияти минтақавӣ ба механизми ҳамкориҳои бисёрсатҳа, аз ҷумла дар соҳаи тичорату иқтисод табдил ёфт. Аммо бо вучуди иқтидори баланди он ҳамкориҳои тичоративу иқтисодии кишварҳои СХШ аз омилҳои зиёди дохилӣ ва хориҷӣ вобастагӣ дорад. Яке аз ин омилҳо сатҳи рушди иқтисодиёти мамлакатҳои иштироккунандаи он мебошад.

Дар ин замина М.А. Алиев қайд менамояд, ки «... шароит ё омилҳои мусоид барои рушди ҷузъи иқтисодии муносибатҳо дар дохили СХШ инҳоянд: - кафолатҳои қавӣ дар шакли механизмҳои ҳамкорӣ дар соҳаҳои сиёсӣ, мудофия ва амният; - пурракунии иқтисодиёти кишварҳо; - таъсиси муассисаҳои ҳамкории иқтисодӣ; - мавҷудияти захираҳои молиявӣ, асосан дар Чин ва Россия, барои татбиқи лоиҳаҳои ҳамкорӣ ва ғайра» [9, с.22].

Дар баробари ин, омилҳои номусоид, ба андешаи М.А. Алиев инҳоянд: «...- сатҳи пасти рушди иқтисодии кишварҳои узви СХШ дар Осиёи Марказӣ; - низомҳои гуногуни идоракунии иқтисодиёт ва фаъолияти иқтисодии хориҷӣ; - фаъолияти дигар иттиҳодияҳои ҳамгироии минтақавӣ дар минтақаи СХШ; - мавқеъҳои гуногуни аъзои пешбари СХШ Чин ва Россия дар масъалаҳои амиқсозии ҳамкории иқтисодӣ дар асоси бисёрҷониба» [9, с.22].

Дар тақвияти ин андешаҳо профессор Н.Сиражиддинов низ дар мақолаи худ қайд менамояд, ки «... яке аз омилҳои, ки монеи рушди босуръат мегардад, ин иқтисодиёти хурди кишварҳои узви СХШ, бахусус кишварҳои Осиёи

Марказӣ миқёси хурди иқтисодиёти онҳо, ақибмонии технологӣ ва идоракунии заифи корпоративӣ мебошад» [135].

Иқтисодиёти кишварҳои СҶШ аз рӯйи миқёс ва сохторашон аз ҳамдигар хеле фарқ мекунад. Масалан, ҚХХ як маркази саноатӣ технологияи ҷаҳонӣ аст, дар ҳоле ки Ҷумҳурии Қирғизистон, Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Узбекистон бештар ба баҳши кишоварзӣ ва таъмини ашёи хом таваҷҷуҳ доранд. Ин тафовут ҳам имкони мукаммалиро ба вуҷуд меорад ва ҳам душвориҳои расидан ба мувозинати манфиатҳоро. Муҳаққиқон бар он назаранд, ки «...дар пасманзари афзоиши ноустувории ҷаҳонӣ ва хоҳиши кишварҳо ба ҳамгирии минтақавӣ, СҶШ ба як бозингари муҳимтарини иқтисоди ҷаҳонӣ табдил меёбад. Солҳои охир СҶШ ҳарчи бештар ҳамчун платформаи густариши робитаҳои иқтисодии кишварҳои узв амал мекунад. Инкишофи савдо аҳаммияти махсус дорад, зеро он ба ҳамгирии иқтисодӣ мусоидат мекунад, дараҷаи некуаҳволии аҳолиро баланд мебардорад, нуфузи минтақаро дар арсаи ҷаҳон пурзӯр менамояд» [177]. Аммо раванди тавсеаи ҳамкориҳои тичоративу иқтисодӣ дар ҷаҳорҷӯби он ҳам бо имконоти объективӣ ва ҳам бо як қатор холиҳо ва омилҳои боздоранда ва рушддиҳанда ҳамроҳ аст (ниг. ба қадвали 2.2.1).

Тавре ки яке аз олимони рус С.В. Михневич қайд менамояд, «...дар байни омилҳои мусоид барои рушди минбаъдаи ҳамкориҳо дар СҶШ инҳоро метавон қайд кард:

- ҷуғрофиё, ки таъсири манфии эҳтимолии шахсони сеюмро коҳиш медиҳад;
- сохтор ва имкониятҳои иқтисодии кишварҳои узв;
- мавҷудияти дарки аҳаммияти рушди минбаъдаи ҳамкорӣ ва иродаи сиёсии роҳбарияти кишварҳои узви СҶШ» [90, с. 16].

Ҳамзамон, олимони дигари ватанӣ, аз қабили М.С. Содиков ва С.Б. Шарипов дар мақолаи худашон қайд менамоянд, ки «... омилҳои зиёде мавҷуданд, ки инкишофи равандҳои ҳамгириро дар марҳилаи муосир муайян

мекунанд. Муҳимтарин омилҳое, ки ба рушди равандҳои ҳамгирӣ, аз ҷумла барои рушди СҲШ таъсир мерасонанд, метавонанд инҳоро дар бар гиранд:

- мавҷудияти захираҳои табиӣ ва кишварҳои Осиёи Марказӣ;
- ҳамкорӣ мутақобилан судманди кишварҳои узви СҲШ;
- таъмини амнияти сиёсӣ ва ҳарбӣ дар қаламрави СҲШ;
- мукамалсозии фаъолияти иқтисодии кишварҳои созмон;
- иқтидори молиявӣ ва сармоягузорӣ, пеш аз ҳама, Ҷумҳурии Ҳиндустон,

Ҷумҳурии Халқии Хитой ва Федератсияи Россия;

- як қисми захираҳои табиӣ азхуднашуда;
- рушди динамикӣ ва устувори кишварҳои узви СҲШ ва ғайра.

Омилҳои номусоид ё монёкунанда метавонанд инҳоро дар бар гиранд:

- сатҳи гуногуни вазъи иқтимоӣ ва иқтисодии давлатҳои СҲШ;
- иштироки баъзе кишварҳои узви СҲШ дар дигар созмонҳои байналмилалӣ;

- мавқеъҳои гуногуни давлатҳои бузург дар мавриди истифодаи захираҳои молиявӣ ва табиӣ;

- дар муқоиса бо кишварҳои ғарбӣ ҳамчун иштирокчии асосии СҲШ шуморидани созмон;

- фарқи масоҳат (территория), демография ва мавқеи географӣ ва ғайра»[138, с.66].

Чадвали 2.2.1. - ОМИЛҲОИ БА РУШД ВА КОҲИШИ ҲАМКОРИҲОИ ИҚТИСОДИВУ ТИҶОРАТИИ СҲШ ТАЪСИРРАСОН			
ОМИЛҲОИ БА РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДИ МУСОИДАТКУНАНДА	ТАВСИФИ ОМИЛҲО	ОМИЛҲОЕ, КИ МЕТАВОНАНД РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДИРО БОЗДОРАНД	ТАВСИФИ ОМИЛҲО
МАВҚЕИ ГЕОИҚТИСОДИ ВА ЗАХИРАҲО	Кишварҳои дорои захираҳои бой, аҳоли ва ҷойгиршавии стратегиро муттаҳид мекунад	НАБУДАНИ СТРАТЕГИЯИ ЯГОНАИ ИҚТИСОДИ ВА ҲАМГИРОЙ	Минтақаи умумии тиҷорати озод вучуд надорад, заминаи сусти институтсионалӣ
ИНФРАСОҲТОРИ НАҚЛИЁТ ВА ЛОГИСТИКА ВА Ё ЛОИҲАҲОИ МУШТАРАКИ ИНФРАСОҲТОРӢ	Тақмили долонҳои нақлиётӣ (масалан, “Камарбанд ва роҳ”) тиҷоратро осон мекунад		
БАРТАРАФСОЗИИ МОНЕАҲОИ ТАРИФӢ ВА ҒАЙРИТАРИФӢ	Коҳиши бочҳо, содагардонии расмиёти гумрукӣ тиҷорати мутақобиларо суръат мебахшад	РАҚОБАТИ НОСОЛИМ БАЙНИ БОЗИГАРОНИ АСОСӢ	Манфиатҳои мухталифи ҚХХ, ФР, Ҷумҳурии Ҳиндустон ва Ҷумҳурии Ислонии Эрон
ДАСТГИРИИ СИЁСӢ ВА СУБОТ	Ҳамкориҳои байни ҳукуматҳо ба фароҳам овардани фазаи мусоид мусоидат мекунад		
СИЁСАТИ АСӢОРИ ВА ҲИСОББАРОБАРКУНИ ҲО АСӢОРИ МИЛЛӢ	Ҳисоббаробаркуниҳо бо асҳори миллии вобастагӣ аз доллар ва хавфҳои асҳориро коҳиш медиҳад	ИНФРАСОҲТОРИ НОКИҶОЯ ДАР ЯК ҚАТОР КИШВАРҲО	Махсусан дар Осиёи Марказӣ – дастрасии маҳдуд ба системаҳои муосири логистикӣ
ҲАМКОРИИ ЭНЕРГЕТИКӢ	Кишварҳои СҲШ дар соҳаи нафту газ ва барқ ҳамкориҳои фаъол доранд		
МУҲИТИ САРМОЯГУЗОРӢ	Ҷолибияти сармоягузориҳои боиси ҳавасмандии сармоягузориҳои мутақобилан ба иқтисодиёт мегардад		
ҲАМКОРИИ ТЕХНОЛОГӢ	Мубодилаи технологӣ ва ҳамкориҳои муштаракӣ КИТ ба рушди саноат ва инноватсия мусоидат мекунанд	МЕЪЁРҲОИ БАЛАНДИ ГУМРУКӢ ВА ҒАЙРИТАРИФӢ	Стандартҳои гуногун, вазифаҳо, расмиёти бюрократӣ ба савдои озод халал мерасонанд
АСОСҲОИ ҲУҚУҚӢ ВА СОЗИШНОМАҲО	Созишномаҳо дар доираи СҲШ (тиҷорат, сармоягузориҳои) қоидаҳои ҳамкориро ташкил медиҳанд		
АМНИЯТИ МИНТАҚАВӢ	Сатҳи амният ба устувории тиҷорат ва логистика таъсир мерасонад		

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

1. Мавқеи геоиктисодӣ ва захираҳои табию иқтисодии кишварҳои узви СҲШ. Яке аз омилҳои асосии мусоидат ба тичорат миёни кишварҳои СҲШ мавқеи ҳоси ҷуғрофӣ ва иқтисодии онҳо мебошад. Аъзои ин созмон қаламрави бузурги Авруосиёро ишғол мекунанд - аз Ҷумҳурии Халқии Хитой, Ҷумҳурии Ҳиндустон то Федератсияи Россия ва Осиёи Марказӣ. Ин минтақа дорои захираҳои бузурги табиӣ (нефт, газ, ангишт, металлҳои нодири замин, заминҳои кишоварзӣ) ва яке аз бозорҳои калонтарин бо аҳолии беш аз 3,5 миллиард нафар мебошад.

Дар шароити бисёрқутбӣ дар ҷаҳон, иқтисодии геоиктисодии минтақаи СҲШ махсусан назаррас мегардад. Инчунин, қобили тазаккур аст, ки иқтисодии иқтисодии созмон яке аз нуқтаҳои калидии афзоиш ҳам барои ҳуди кишварҳои узв ва ҳам барои низоми иқтисодии минтақавӣ ва ҳатто ҷаҳонӣ мебошад. Яъне кишварҳои СҲШ, дар маҷмӯъ, беш аз 60% қаламрави Авруосиёро ишғол мекунанд ва тақрибан 40% аҳолии ҷаҳонро ташкил медиҳанд. Ин як бозори бузург, потенциали тичорати фаромарзӣ ва сармоягузори муштаракро ба вуҷуд меорад. Аммо, ба андешаи мо, ҳоло ҳам иқтисодии СҲШ ҳамчун омилҳои иқтисодӣ пурра амалӣ нагардидааст. Ин созмон механизми ягонаи иқтисодии шабеҳи Иттиҳоди иқтисодии Авруосиё (ЕАЭС) ё Иттиҳоди Аврупо надорад. Қарорҳо дар асоси консенсус қабул карда мешаванд, ки ин чараҳои ҳамгироиро суस्त мекунад. Тафовути манфиатҳо, моделҳои иқтисодӣ ва сатҳи рушди кишварҳои узв низ дар роҳи ҳамкориҳои комили иқтисодӣ мушкилот эҷод мекунанд. Барои рушди минбаъдаи СҲШ ҳамчун иттиҳоди иқтисодӣ институционаликунонӣ, яъне таъсиси сохторҳои доимии иқтисодӣ, муттаҳидсозии стандартҳо ва таҳияи лоиҳаҳои муштаракӣ сармоягузорӣ зарур аст. Амиқтар кардани ҳамкорӣ дар соҳаҳои иқтисодиёти рақамӣ, технологияҳои сабз ва кишоварзии устувор низ метавонад як нуқтаи нави рушд гардад. Қисмати дигари омилҳои мазкур ин захираҳои табию иқтисодӣ буда, асоси рушди иқтисодиёти ин созмони бонуфуз мебошанд (ниг. ба ҷадвали 2.2.2).

Чадвали 2.2.2. - Иқтисодии захиравии мамлакатҳои узви СҲШ

МАМЛАКАТҲО	ЗАХИРАҲОИ ТАБИЙ	ЗАХИРАҲОИ ИҚТИСОДӢ
ҶУМҲУРИИ ХАЛҚИИ ХИТОЙ	Ангишт, металлҳои нодир, нефт, газ, табиӣ, об, ҷангал	Саноат, технология, меҳнат, бозори калонтарини дохилӣ
ҶУМҲУРИИ ХИНДУСТОН	Маъдани оҳан, ангишт, боксит, марганец, маъданҳои минералӣ, об	Хизматрасонӣ, ИТ, нассочӣ, кишоварзӣ, шумораи зиёди аҳоли, бозори босуръат рушдбанда
ФЕДЕРАТСИЯИ РОССИЯ	Нефт, газ, ангишт, ҷангал, уран, тилло, об	Энергетика, металлургия, мошинсозӣ, инфрасохтори нақлиёт
ҶУМҲУРИИ ИСЛОМИИ ЭРОН	Нефт, газ, табиӣ, мис, сурб, рух, уран	Саноати нефту газ, истеҳсоли масолеҳи бинокорӣ, транзити нақлиёт
ҶУМҲУРИИ ҚАЗОҚИСТОН	Уран, нефт, газ, ангишт, металлҳои ранга ва сиёҳ	Металлургия, нефту химия, ғаллакорӣ
ҶУМҲУРИИ УЗБЕКИСТОН	Тилло, уран, мис, газ, пахта, об	Саноати сабук, кишоварзӣ, бофандагӣ
ҶУМҲУРИИ ИСЛОМИИ ПОКИСТОН	Ангишт, намак, гач, мис, газ, табиӣ	Бофандагӣ, кишоварзӣ, гидроэнергетика
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	Об (захираҳои обӣ), нукра, тилло, ангишт	Неругоҳи барқи обӣ, кишоварзӣ, захираҳои меҳнатӣ
ҶУМҲУРИИ ҚИРҒИЗИСТОН	Тилло, металлҳои нодир, об, ангишт	Саноати маъдан, кишоварзӣ, туризм
ҶУМҲУРИИ БЕЛОРУССИЯ	Намакҳои калий, торф, ҷангал, об	Мошинасозӣ, саноати химия, кишоварзӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Чуноне ки аз ҷадвали 2.2.2 мушоҳида мегардад, мамлакатҳои узви СҲШ дорои захираҳои гуногуни табиӣ ва иқтисодӣ мебошанд, ки ин созмонро ба иттиҳоди тавоноии геоиқтисодӣ табдил медиҳад. Сарвати табиӣ, яъне захираҳои энергетикӣ (нефт, газ, ангишт), пеш аз ҳама, дар Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Ислонии Эрон, Ҷумҳурии Қазоқистон ва Ҷумҳурии Узбекистон мутамарказ шудаанд, ки ин СҲШ-ро як бозингари муҳим дар бозори ҷаҳонии энергетикӣ месозад. Захираҳои маъданӣ (тилло, уран, металлҳои нодирӣ замин) нуқтаи тавоноии Осиёи Марказӣ (Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Қирғизистон, Ҷумҳурии Узбекистон, Ҷумҳурии Қазоқистон) мебошанд. Захираҳои об бошанд, махсусан барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қирғизистон, ки гидроэнергетика хеле тараққӣ кардааст, аҳамияти калон дорад. Аз ҷиҳати имкониятҳои иқтисодӣ бошад,

Ҷумҳурии Халқии Хитой ва Ҷумҳурии Ҳиндустон калонтарин иқтисодиёти дорои иқтидори зиёди саноатӣ ва технологӣ, инчунин, бозори бузурги дохилӣ мебошанд. Федератсияи Россия бошад, бештар таъминкунандаи асосии ашёи хом, энергия ва техникаи ҳарбӣ мебошад. Дар ин замина бояд тазакур дод, ки кишварҳои Осиёи Мақарзӣ пеш аз ҳама манбаи муҳими ашёи хом ва ҷуғрофияи транзитӣ ба шумор мераванд. Дар маҷмӯъ, СҲШ кишварҳои дорои самтҳои гуногуни иқтисодӣ - аз иқтисодҳои баланди технологӣ (ҚХХ, Ҷумҳурии Ҳиндустон) то ашёи хом ва кишоварзиро (Осиёи Марказӣ) фаро мегирад.

2.Омили дигар ин инфрасохтори нақлиёт ва логистика ё лоиҳаҳои муштаракӣ инфрасохторӣ мебошанд. Дар ҷаҳони муосир, ки пешравиҳои иқтисодӣ ҳарчи бештар аз суръат, самаранокӣ ва эътимоднокии ҳаракати молҳо, сармоя ва қувваи корӣ вобаста аст, инфрасохтори нақлиётӣ ва логистикӣ на танҳо системаи техникӣ, балки ба захираи стратегӣ табдил меёбад. Ин, махсусан ба Созмони ҳамкории Шанхай (СҲШ), ки давлатҳои Авруосиёро бо иқтидори бузурги транзитӣ муттаҳид мекунад, дахл дорад.

Тавре мутахассисон қайд менамоянд, «... яке аз роҳҳои рушди робитаҳои иқтисодии байнидавлатӣ ин рушди инфрасохтори нақлиётӣ мебошад. Рушди инфрасохтори нақлиётӣ омили ташаккулдиҳандаи низом аст, ки бе он низоми ҳамаҷонибаи ҳамкории иқтисодии байналмилалӣ минтақавӣ ғайриимкон аст. Аз ин рӯ, СҲШ ба ҳамгирӣ дар бахши нақлиёт аҳамияти калон медиҳад» [26, с.115].

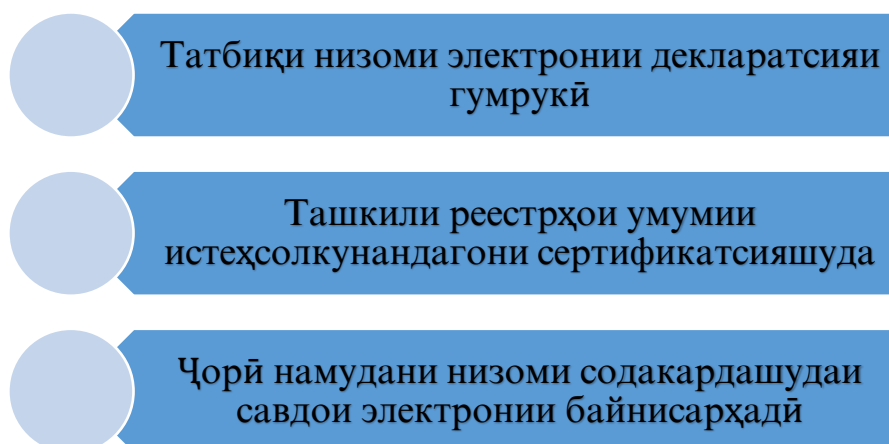
Дар баробари ин, «...таҳияи лоиҳаҳои муштаракӣ инфрасохторӣ яке аз василаҳои муҳимтарини амиқи ҳамгироии иқтисодӣ дар доираи СҲШ ва таҳкими робитаҳои иқтисодии хориҷӣ бо дигар минтақаҳои ҷаҳон мебошад» [3]. Яке аз мисолҳои равшантарин иштироқи давлатҳои СҲШ дар татбиқи ташаббуси «Камарбанд ва роҳ» мебошад. Ин ташаббус ба сохтмони роҳҳои оҳан ва автомобилгард, бандарҳо, марказҳои логистикӣ таъя карда, бо ҳамин ба ташаккули долонҳои нави нақлиётӣ байни Шарқу Ғарб мусоидат мекунад. Таъсири иқтисодии ҷунин лоиҳаҳо бисёрсатҳа мебошанд. Дар сатҳи макро

онҳо ба афзоиши маҷмуи маҳсулоти дохилии кишварҳои иштирокчӣ тавассути ҳавасмандгардонии талаботи дохилӣ ва хориҷӣ, афзоиши фаъолияти сармоягузорӣ ва содирот мусоидат мекунанд. Дар сатҳи минтақавӣ инфрасохтор барои рушди саноат, шугли аҳоли ва афзоиши даромад, махсусан дар ноҳияҳои наздисарҳадӣ ва дурдаст шароит фароҳам меорад. Илова бар ин, аз ҳисоби кам кардани харочоти логистикӣ рақобатпазирии маҳсулоти миллӣ дар бозорҳои хориҷӣ меафзояд.

Аммо татбиқи лоиҳаҳои нақлиёти логистикӣ дар доираи СҲШ ба як қатор мушкилот рӯ ба рӯ аст. Барои он ки инфрасохтори нақлиётӣ ва логистикӣ воқеан як муҳаррики рушд гардад, ҳамкориҳои наздиктари институтсионалии байни кишварҳо, ҳамоҳангсозии стратегияҳо, ягонагии расмиёти гумрукӣ ва стандартизатсияи равандҳои логистикӣ зарур аст. Инчунин, рушди технологияҳои рақамӣ дар логистика муҳим аст, ки шаффофият, самаранокӣ ва устувории занҷирҳои таъминотро афзоиш медиҳад. Ҳамин тариқ, лоиҳаҳои муштаракӣ инфрасохтори СҲШ на танҳо ташаббусҳои сохтмонӣ, балки унсури модели нави рушди минтақавӣ мебошанд. Онҳо ба мамлакатҳо имкон медиҳанд, ки на танҳо робитаҳои иқтисодиро мустақкам кунанд, балки ояндаи пойдорро ташаккул диҳанд. Дар шароити дигаргунсозии тартиботи ҷаҳонӣ маҳз СҲШ метавонад ба маркази қудрат табдил ёбад, ки нақлиёт ва логистика на барои ҷудо, балки барои муттаҳид кардани ҷиғҳо кор мекунанд.

1. Бартарафсозии монеаҳои тарифӣ ва ғайритарифӣ. Ин омил бештар коҳиши бочҳо, содагардонии расмиёти гумрукиро, ки тижорати мутақобиларо суръат мебахшад, дар бар мегирад. Барои рушди савдо на танҳо инфрасохтори логистикӣ, балки муҳити институтсионалӣ низ муҳим аст. Кишварҳои СҲШ барои рафъи монеаҳо, содагардонии расмиёти гумрукӣ, ҳамоҳангсозии регламентҳои техникӣ ва сертификатсияи маҳсулот тадбирҳо меандешанд. Фароҳам овардани шароит барои ҳаракати беамониати молҳо, хизматрасонӣ, сармоя ва қувваи корӣ яке аз мақсадҳои СҲШ мебошад. Ҳарчанд дар айни замон ин созмон як иттиҳоди комилҳукуқи иқтисодӣ нест, ба мисли Иттиҳоди

Аврупо, ба ҳар ҳол тадричан ба сӯи таъсиси фазои ягонаи иқтисодӣ ҳаракат мекунад. Баъзе ташаббусҳо дар ин соҳа дар расми 2.2.2 оварда шудаанд.

Расми 2.2.2. Ташаббусҳо дар соҳаи гумрук

Коркарди муаллиф

Илова бар ин, рушди ҳамкориҳои байнибонкӣ, аз ҷумла тавассути Ассотсиатсияи байнибонкии СҲШ барои осон кардани ҳисоббаробаркуниҳои молиявии байни кишварҳо мусоидат мекунад.

2. Ҳамкориҳои энергетикӣ. Мавриди зикр аст, ки ҳамкориҳои энергетикӣ ҳамчун омили рушди иқтисоди кишварҳои СҲШ нақши хеле муҳим мебозанд. Дар ин замина, Созмони ҳамкории Шанхай (СҲШ), ки кишварҳои дорои иқтидори тавонои энергетикӣ, мавқеи ҷуғрофии стратегӣ ва иқтисодҳои рушдбандаро муттаҳид мекунад, нақши махсус мебозад. Корҳои муштарак дар соҳаи энергетика на танҳо амнияти энергетикӣ иштирокчиёро таҳким мебахшанд, балки ҳамчун катализатор барои рушд ва навсозии иқтисодиёти миллии онҳо хизмат мекунанд. Баъд аз таъсисёбии СҲШ бо мурури замон ҳамкориҳои энергетикӣ ба яке аз самтҳои асосии фаъолияти СҲШ табдил ёфт, ки ба он ҳузури истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагони бузурги захираҳои энергетикӣ дар ҳайати иттиҳодия мусоидат кард. Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Узбекистон ва Ҷумҳурии Ислонд Эрон захираҳои қобили мулоҳизаи нафту газ ва ангишт доранд, дар ҳоле ки Ҷумҳурии Халқии Хитой ва Ҷумҳурии Ҳиндустон бузургтарин масрафкунандагони энергетикӣ дар ҷаҳон ҳастанд, ки ба таъмини устувор ва диверсификатсияи масирҳо манфиатдоранд.

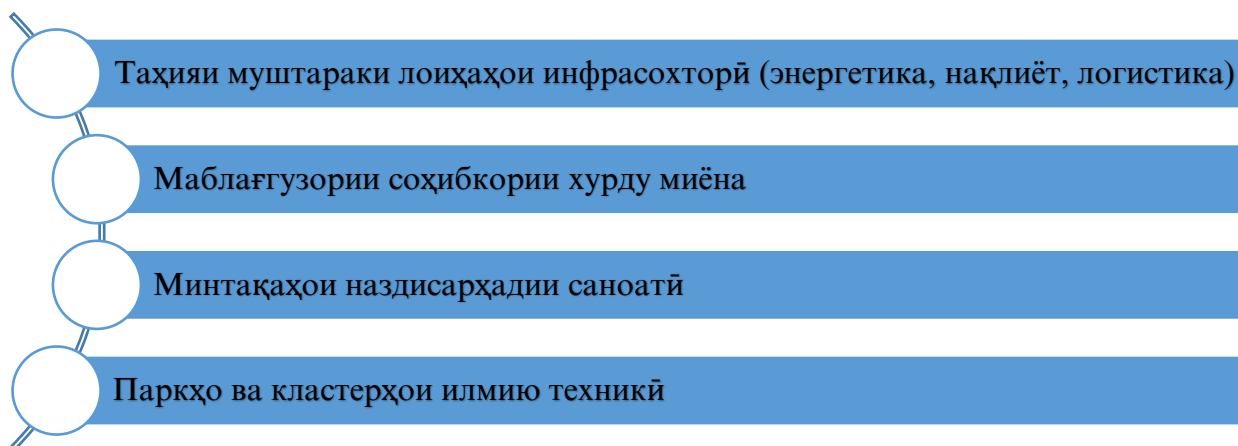
Яке аз самтҳои муҳимми ҳамкориҳои энергетикӣ дар доираи СҲШ рушди инфрасохтори энергетикӣ наздисарҳадӣ мебошад. Намунаи ин тарҳҳо лӯлаи гази Осиёи Марказӣ-ҚХХ, лӯлаи нафти Ҷумҳурии Қазоқистон-ҚХХ мебошанд. Ин лоиҳаҳо ба ҳамгирии бозорҳои энергетикӣ кишварҳои СҲШ мусоидат мекунанд, хароҷоти нақлиётро коҳиш медиҳанд ва эътимоднокии таъминотро баланд мебардоранд. Илова бар ин, онҳо ба модернизатсияи соҳаи энергетика тавассути эҷоди ҳавасмандгардонӣ барои ҷорӣ намудани технологияҳои нав ва баланд бардоштани самаранокии энергия мусоидат мекунанд. Самараи иқтисодии ҳамкориҳои энергетикӣ дар якҷанд сатҳ зоҳир мегардад. Аввалан, содироти неруи барқ яке аз сарчашмаҳои асосии даромади буҷети содиркунандагон буда, ба беҳтар шудани тавозуни савдо мусоидат мекунад. Дувум, рушди инфрасохтори энергетикӣ ҷойҳои корӣ эҷод намуда, ба шуғли аҳоли ва рушди технологӣ мусоидат мекунад. Сеюм, дастрасӣ ба манбаъҳои устувор ва нисбатан арзони энергия имкон медиҳад, ки индустриякунонии кишварҳои узви СҲШ (масалан, Ҷумҳурии Ислонд Покистон ё Ҷумҳурии Ҳиндустон)-ро тезонида, истеҳсолотро инкишоф ва хароҷоти истеҳсолотро коҳиш диҳанд, рақобатпазириро дар бозорҳои ҷаҳонӣ баланд бардоранд. Ҷанбаи муҳимми шарикӣ энергетикӣ ҳамкорӣ дар соҳаи энергетикаи алтернативӣ мебошад. Ҳарчанд аксари кишварҳои СҲШ то ҳол ба сӯзишвории истихроҷшаванда такя мекунанд, тавачҷуҳ ба рушди неруи офтобӣ, бодӣ ва гидроэнергетикӣ, бахусус дар Ҷумҳурии Халқии Хитой, Ҷумҳурии Ҳиндустон ва Ҷумҳурии Қазоқистон афзоиш меёбад. Мубодилаи таҷриба ва таҳқиқоти муштарак дар ин соҳаҳо ба ташаккули модели устувори энергетикӣ дар минтақа мусоидат мекунанд.

Ҳамин тариқ, ҳамкориҳои энергетикӣ дар доираи СҲШ на танҳо механизми таъмини амнияти энергетикӣ, балки омили муҳимми рушди устувори иқтисодӣ мебошад. Дар шароити ноустувории геоиқтисодӣ энергетика метавонад таҳкурсии ҳамгирии стратегӣ дарозмуддати кишварҳои узви СҲШ гардад. Истифодаи оқилонаи захираҳои энергетикӣ ва татбиқи муштаракӣ лоиҳаҳои инфрасохторӣ ва технологӣ барои кишварҳои

СХШ имкон медиҳад, ки ба сатҳи нави рушди иқтисодӣ ва таҳкими мавқеи худ дар арсаи ҷаҳонӣ гузаранд.

3. Рушди ҳамкориҳо ва беҳтар намудани муҳити сармоягузорӣ. Ба андешаи мо, маҳз сармоягузорӣ метавонад ҳамчун омили асосии рушди иқтисоди кишварҳои СХШ баромад намояд. «...гузашта аз ин, дар ҷаҳони муосир, ки равандҳои иқтисодӣ торафт бештар бо тағйироти глобалии сиёсӣ ва технологӣ ба ҳам пайваستاанд, ҳамкориҳои сармоягузорӣ ба воситаи асосии рушди устувор табдил меёбанд»[3]. Ин дар ҷаҳорҷӯби созмонҳои минтақавӣ, аз қабили Созмони ҳамкории Шанхай (СХШ), ки кишварҳои дорои сатҳҳои гуногуни рушди иқтисодӣ, вале манофеи муштарак ва дидгоҳи стратегӣ ба ояндаро муттаҳид мекунад, аён аст. Чуноне ки қайд кардем, СХШ иттиҳодияи давлатҳое мебошад, ки барои пешрафти умумии иқтисодӣ, амният ва субот саъй мекунад. Кишварҳои узв, аз қабили Ҷумҳурии Халқии Хитой, Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Ҳиндустон, Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ғайра бо мушкилоте рӯ ба рӯ ҳастанд, ки ҳалли муштаракро тақозо мекунад. Яке аз чунин роҳҳои ҳалли мушкилиҳо ҳамкориҳои сармоягузорӣ байни худ кишварҳои узви СХШ ва ҳам бо шарикони хориҷӣ мебошад. Ҳамкории сармоягузорӣ на танҳо вуруди сармоя, балки интиқоли технология, рушди инфрасохтор, таъсиси ҷойҳои корӣ ва афзоиши фаъолияти соҳибкорию таъмин мекунад. Ин барои кишварҳое, ки иқтисодашон дар ҳоли рушд аст, ба мисли Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Қирғизистон ё Ҷумҳурии Ўзбекистон муҳим мебошад. Барои онҳо сармоягузорию Ҷумҳурии Халқии Хитой, Федератсияи Россия ё Ҷумҳурии Ҳиндустон имкони модернизатсияи соҳаҳои истеҳсолӣ, рушди нақлиёт, энергетика ва кишоварзиро ба вучуд меорад. Мавриди зикр аст, ки солҳои охир тамоюли афзояндаи тавачҷуҳи ҚХХ ба минтақаи Осиёи Марказӣ дар ҷаҳорҷӯби ташаббуси “Камарбанд ва роҳ” мушоҳида мегардад. Сармоягузорию ҚХХ дар бунёди роҳҳо, неругоҳҳои барқи обӣ, марказҳои логистикӣ ва дигар иншооти зерсохторӣ ҷалб карда мешавад. Ин на танҳо ба рушди иқтисодии кишварҳои алоҳида мусоидат мекунад, балки робитаи умумии иқтисодии минтақаро низ

ташкил медиҳад. Ҳамкориҳои кишварҳои СҲШ дар соҳаи сармоягузорӣ самтҳои зеринро дар бар мегирад, ки дар расми 2.2.3 оварда шудаанд.

Расми 2.2.3. Самтҳои ҳамкориҳои кишварҳои СҲШ дар соҳаи сармоягузорӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Дар ин раванд сармоягузориҳои бузурге чун Ҷумҳурии Халқии Хитой, Федератсияи Россия ва Ҷумҳурии Ҳиндустон, ки ташаббусҳои сармоягузорию дар Осиёи Марказӣ фаъолона амалӣ мекунанд, аҳаммияти хосса доранд. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷалби сармоягузорӣ василаи муҳимми таҷдиди иқтисодӣ, рушди соҳаи энергетика, баланд бардоштани сатҳи шуғли аҳоли ва сатҳи зиндагии мардум мебошад.

Дар маҷмӯъ, ҳамкориҳои сармоягузорӣ дар доираи СҲШ омили тавоноии рушди иқтисодии кишварҳои узв, бахусус Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Дар шароити маҳдуд будани захираҳои дохилӣ ҷалби сармояи хориҷӣ асоси таҷбиқи лоиҳаҳои азим ва ноил шудан ба рушди устувор мегардад. Аммо барои пурра истифода бурдани ин иқтисодӣ ҳам дар сатҳи байнидавлатӣ ва ҳам дар сатҳи миллии корҳои зиёдеро анҷом додан зарур аст. Дар маҷмӯъ, ҳамкориҳои сармоягузорӣ имрӯз на танҳо стратегияи иқтисодӣ, балки шартӣ зарурии рушди устувор ва мутавозин дар доираи СҲШ мебошад. Танҳо тавассути шарикӣ, эътимоди мутақобила ва банақшагирии дарозмуддат кишварҳои узв метавонанд иқтисодии пурраи рушди иқтисодии минтақаро боз кунанд, барои шаҳрвандони худ имкониятҳои нав фароҳам оранд ва мавқеи худро дар арсаи ҷаҳонӣ мустаҳкам кунанд.

Дар баробари омилҳое, ки метавонанд рушди иқтисодиро дар доираи СҲШ ба вучуд оранд, омилҳои дигаре низ ҳастанд, ки метавонанд рушди устуворро бодоранд. Масалан, набудани стратегияи ягонаи иқтисодӣ ва ҳамгироӣ (минтақаи умумии савдои озод вучуд надорад), заминаи сусти институтсионалӣ, рақобат байни бозингарони асосӣ, яъне манфиатҳои мухталифи ҚХХ, ФР, Ҷумҳурии Ҳиндустон ва Ҷумҳурии Ислонд дар минтақа; инфрасохтори нокифоя дар як қатор кишварҳо, махсусан дар Осиёи Марказӣ - дастрасии маҳдуд ба системаҳои муосири логистикӣ; монеаҳои баланди гумрукию ғайритарифӣ ва ғайраҳо аз ҷумлаи ин омилҳоянд. Мавриди зикр аст, ки солҳои охир ҳамкориҳо дар доираи СҲШ ба таври қобили мулоҳиза таҳким ёфта истодаанд ва ин ба як қатор омилҳое вобаста аст, ки ҳам ба имкониятҳо ва ҳам ба ҷолишҳои ҳамкорӣ таъсир мерасонанд. Таҳлили ин омилҳо барои фаҳмидани он, ки кадом равандҳо ба рушди робитаҳои иқтисодӣ мусоидат мекунанд ва барои баланд бардоштани самаранокии ҳамкорӣ чиро беҳтар кардан лозим аст, кумак мекунад. Пеш аз ҳама, шартҳои муҳимми густариши ҳамкориҳои тичоративу иқтисодӣ суботи сиёсӣ ва эътимод миёни кишварҳои узв мебошад. Кишварҳои СҲШ, сарфи назар аз гуногунии низомҳои сиёсӣ ва манфиатҳои миллӣ, майл ба муколамаи созанда ва лоиҳаҳои муштаракро нишон медиҳанд. Аммо низоъҳои доимии минтақавӣ ва танишҳои геополитикӣ метавонанд потенциали ҳамгироиро маҳдуд созанд ва ба ҳаҷми тичорати мутақобила таъсир расонанд.

Ҳамзамон, гуногунии иқтисодии мамлакатҳои иштироккунанда низ таъсири калон мерасонад. Тафовути дараҷаи тараққиёт, сохтори иқтисодӣ, базаи захиравӣ барои мукамалсозӣ ва вусъати муомилоти мол шароит фароҳам меоварад. Масалан, мамлакатҳои захираҳои бойи энергетикидошта метавонанд бо ашёи хом таъмин кунанд, давлатҳои аз ҷиҳати саноатӣ тараққиқарда бошанд, маҳсулоти тайёр ва технология пешниҳод кунанд. Аммо барои истифодаи самаранокии ин иқтидор сиёсати иқтисодӣ ва ҳавасмандгардонии ҳамкориҳои инноватсионӣ зарур аст.

Инчунин, механизмҳои интегратсионӣ ва созишномаҳои байнидавлатӣ дар рушди ҳамкориҳои тичоратӣ иқтисодӣ нақши калидӣ доранд. Таъсиси минтақаҳои савдои озод, содагардонии расмӣ гӯмрукӣ ва низомҳои сармоягузорӣ ба рафъи монеаҳо ва ҳавасмандгардонии вуруди сармоя мусоидат мекунад. Дар баробари ин, барои ноил шудан ба натиҷаҳои дарозмуддат таҳкими институтҳо ва нигоҳ доштани шаффофияти қоидаҳои ҳамкорӣ муҳим аст. Дар маҷмӯъ, ҳамкориҳои тичоратӣ иқтисодии кишварҳои СҲШ барои рушди тавсеаи минбаъдаи он дорои имконоти назаррас мебошанд.

Ҳамин тариқ, таҳлили омилҳои асосӣ нишон медиҳад, ки муваффақияти ҳамкориҳои тичоратӣ иқтисодӣ дар доираи СҲШ аз бархӯрди ҳамаҷониба вобаста аст, ки ҷанбаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва институтсионалиро дар бар мегирад. Танҳо бо инкишофи мутаносиби онҳо заминаи мустаҳками шарикӣ пайдор ва ба ҳамдигар судбахш ба вучуд овардан мумкин аст. Дар сурати таҳкими заминаи институтсионалӣ ва амиқтар шудани робитаҳои иқтисодӣ, СҲШ метавонад як муҳаррики тавоноии рушди кишварҳои узви он ва унсури муҳими меъморӣ иқтисодии ҷаҳон гардад.

2.3. Ҳамкориҳои сармоягузори Чумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои узви СҲШ: мушкилот ва тамоюлҳо

Дар шароити номуайянии иқтисодӣ ва бурҳонҳои молиявӣ масъалаҳои ҳамкориҳо дар самти сармоягузориҳо ниҳоят муҳим ва рузмарра мегардад. Дар ин ҳошия СҲШ, барои Чумҳурии Тоҷикистон як майдони ҳеле аҳмиятнокест, ки пеш аз ҳама, ба ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ, рушди робитаҳои иқтисодӣ ва ҳамзамон таҳкими шарикӣ стретгӣ мусоидати ҳамаҷониба менамояд.

Иштирок дар СҲШ ба Чумҳурии Тоҷикистон имкон медиҳад, ки на танҳо ба равандҳои минтақавӣ ворид шавад, балки аз кишварҳои пешрафтаи узви он дастгирии сармоягузорӣ дарёфт кунад. Солҳои охир фазои сармоягузори Чумҳурии Тоҷикистон мавриди тавачҷуҳи ҳам коршиносони ватанӣ ва ҳам сармоягузориҳои хориҷӣ қарор гирифтааст.

Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мавқеи стратегии ҷуғрофӣ, захираҳои ғании табиӣ ва иқтисодии бахшҳои энергетика, кишоварзӣ ва нақлиёт талош дорад, ки барои ҷалби сармояи хориҷӣ ва дохилӣ шароити мусоид фароҳам оварад. Аммо бо вучуди талошҳои ҳукумат, ҷолибияти сармоягузори кишвар ҳоло ҳам роҳҳо тақмилро меҷаҳад. Дар ин ҳошия бояд қайд кард, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон мамлакати аз ҷиҳати иқтисодӣ рӯ ба тараққиқардаи ОМ, мебошад ва дорони соҳаҳои босуръат рушдбанда аст.

Иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба гидроэнергетика, кишоварзӣ, саноати сабук ва бахши истихроҷи маъдан асос ёфтааст. Иқтисодии гидроэнергетика, аз ҷумла яке аз бузургтарин неругоҳҳои минтақа маҳсуб меёбад, ки кишварро барои сармоягузорӣ ба энергияи “сабз” ва содироти неруи барқ ба кишварҳои ҳамсоя умедбахш месозад.

Тавре муаллифи ватанӣ М.С. Содиков қайд менамояд, «... яке аз самтҳои стратегии ҳамкории Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои ҷаҳон, бахусус бо кишварҳои СҶШ ҷалби сармоя ба лоиҳаҳои бузурги энергетикӣ ва нақлиётӣ мебошад. Масъалаҳои марказии сиёсати иқтисодии муносири Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди муносибатҳои тиҷоратӣ, иқтисодӣ ва сармоягузорӣ бо тамоми кишварҳои ҷаҳон, бахусус бо кишварҳои СҶШ мебошад. Дар шароити муносири қоҳиш додани сатҳи таваррум, қарзи берунии давлат, иҷрои буҷет, инчунин, ҷалби сармояи хориҷӣ шартҳои зарурии рушди минбаъдаи фаъолияти иқтисодии ҳар як кишвар гардидааст. Ҷалби сармояи хориҷӣ ба кишвар дар низоми фаъолияти иқтисодӣ ва илмҳои иқтисодӣ мавқеи маҳсусро ишғол мекунад» [139, с.69].

Вобаста ба ин, дар даҳсолаҳои охир Ҷумҳурии Тоҷикистон барои таҳкими суботи иқтисодии худ ва рушди соҳаҳои муҳимми стратегӣ иқдоми фаъол меандешад. Дар ин замина, ҳамкорӣ бо кишварҳои узви Созмони ҳамкории Шанхай (СҶШ), ки дар ҷаҳорҷӯии онҳо тарҳҳои бузурги сармоягузорӣ дар бахшҳои инфрасохтор, энергетика, нақлиёт ва саноат амалӣ мешаванд, аҳаммияти хоса дорад. Лоиҳаҳои инфрасохторӣ ва энергетикӣ ба кишвар имкон медиҳанд, ки он мавқеи худро ҳамчун маркази минтақавии

нақлиёт ва энергетикӣ мустаҳкам намояд. «...бо вучуди ин, барои ноил шудан ба рушди устувор ва фарогир тақсмоти мутаносиби сармоягузориҳо дар байни минтақаҳо, тақвияти иштироки маҳаллӣ дар лоиҳаҳо ва таҳияи механизмҳои институтсионалӣ дар доираи СҶШ заруранд»[3]. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун узви фаъоли ин созмон имкон дорад, ки намунаи ҳамгироии муваффақ ба фазои иқтисодии СҶШ шавад.

Дар ин ҳошия, дигар олими ватанӣ М.Х. Данаева дар диссертатсияи худ қайд менамояд, ки «... дар шароити инкишофи муносибатҳои байналхалқии иқтисодӣ ҷалб намудани сармояи хориҷӣ шарти муҳимми инкишофи чараёнҳои ҳамгирӣ мебошад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки рушди муносибатҳои молиявӣ сармоягузори байни кишварҳои алоҳидае, ки дар доираи иттиҳодияҳои ҳамгирӣ ҳамкорӣ мекунанд, боиси афзоиши вуруди ашёи хориҷӣ мегардад, ки дар навбати худ, ба рушди устувори иқтисоди ҷаҳонӣ мусоидат мекунад. Яке аз самтҳои афзалиятноки ҳамкориҳои кишварҳои узви СҶШ ҷалби сармояи хориҷӣ ва фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузорӣ дар қаламрави ин созмон мебошад. Қобили зикр аст, ки аз миёни ширкаткунандагони раванди Шанхай кишварҳои тавонотарин, ки дорои манобеи бузурги молӣ ҳастанд, сармоягузoron ва шарикони рушди кишварҳои рӯ ба тараққӣ дар ин созмон ҳастанд. ҚХХ, ФР ва Ҷумҳурии Ҳиндустон бо захираҳои бузурги молӣ бозорҳои минтақаро рушд дода, барои таҳкими ҳамкориҳои мутақобилан судманди иқтисодӣ заминаи устувор мегузоранд» [37, с.64]. Ҳамзамон, ӯ дуруст қайд менамояд, ки «...ҳамкориҳои сармоягузори кишварҳо дар рушди иқтисодӣ ва таҳкими рабобити кишварҳои СҶШ нақши муҳим мебозанд. Сармоягузориҳо аз як кишвари СҶШ ба кишвари дигар ба рушди инфрасохтор, таъсиси ҷойҳои корӣ ва афзоиши истеҳсолот мусоидат мекунанд. Ин ба пешравии иқтисодиёт ва беҳтар шудани некуаҳволии ҳамаи мамлакатҳои аъзои Созмон мусоидат мекунад. Ҳамкориҳои сармоягузорӣ дар фазои СҶШ имкон медиҳад, ки технология, дониш ва таҷриба байни кишварҳо интиқол дода шавад. Ин ба

навсозии истехсолот, беҳтар шудани сифати мол ва хизматрасонӣ, такмили иқтидори инноватсионӣ мусоидат мекунад» [37, с.64].

Дар ин замина бояд қайд кард, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамкорихои худро дар ин самт бо ин созмони бонуфуз хеле хуб ба роҳ мондааст. Сармоягузорӣ дар рушди иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши асосиро мебозад ва ҳамчун муҳаррики асосии рушд ва навсозӣ хизмат мекунад. Сармоягузориҳои хориҷӣ ва дохилӣ воридшавии захираҳои молиявӣ ва технологияҳои пешрафтaro таъмин мекунанд, ки барои рушди соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ заруранд. Ҳамзамон, лоиҳаҳои сармоягузорӣ, махсусан дар соҳаи истехсолот боиси таъсиси ҷойҳои нави корӣ мегарданд, ки ба коҳиши сатҳи бекорӣ ва афзоиши даромади аҳолии мусоидат мекунад. Бо вучуди ин, сармоягузорӣ ба инфрасохтори нақлиёт, энергетика ва иҷтимоӣ барои таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва баланд бардоштани сифати зиндагии аҳолии муҳим аст. Ҷалби сармоягузорӣ ба соҳаҳои ба содирот нигаронидашуда, ба зиёд шудани ҳаҷм ва диверсификатсияи сохтори содирот, беҳтар шудани мувозинати савдои кишвар мусоидат мекунад.

Ҳамин тариқ, фаъолияти сармоягузорӣ самти муҳимми стратегӣ барои таъмини рушди устувор ва дарозмуддати иқтисодии Тоҷикистон мебошад.

Ҳамкорихои сармоягузории Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои узви Созмони ҳамкории Шанхай (СХШ) чанд самти асосиро дар бар мегирад. Ин ҳамкорӣ фаъолона инкишоф ёфта, лоиҳаҳои дучониба ва бисёрҷонибаро дар бар мегирад. Таваҷҷуҳи асосӣ дар доираи СХШ ба рушди мубодилаи тиҷоратӣ иқтисодӣ равона карда шудааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои ҚХХ, Ҷумҳурии Қазоқистон, Федератсияи Россия ва дигар аъзои ин созмон фаъолона ҳамкорӣ мекунад. Тайи солҳои охир гардиши мутақобила, бахусус дар бахшҳои кишоварзӣ, нассочӣ, энергетикӣ ва сохтмон афзоиш ёфтааст. Дар баробари ин, бояд қайд кард, ки таҳлили фазои сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон арзёбии ҳамаҷонибаи омилҳои мебошад, ки ба ҷолибияти кишвар барои сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷӣ таъсир мерасонанд. Он арзёбии заминаи қонунгузорӣ, тадбирҳои дастгирии давлатӣ,

бартарӣ ва нуқсонҳои сармоягузорӣ, инчунин, хатарҳои гуногунро дар бар мегирад. Давлат барои баланд бардоштани ҷолибияти сармоягузорӣ тавассути такмили қонунгузорӣ, пешниҳоди имтиёзҳо ва рушди инфрасохтор талош мекунад.

Дар ин ҳошия бояд қайд кард, ки «... 4 июли соли 2023 дар саммити навбатии СҲШ бо ташаббуси Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон Стратегияи рушди иқтисодии Созмон то соли 2030 ва як сол пас дар саммити Остона Нақшаи чорабиниҳо ҷиҳати татбиқи он қабул шуд. Ҳуҷҷати мазкур фарогири тамоми соҳаҳои иқтисодӣ бо тамаркуз ба «рушди сабз» мебошад. Оғози татбиқи он ба ҳамкориҳои воқеии амалӣ бо мақсади таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии минтақаи СҲШ тақдир мебахшад»[58].

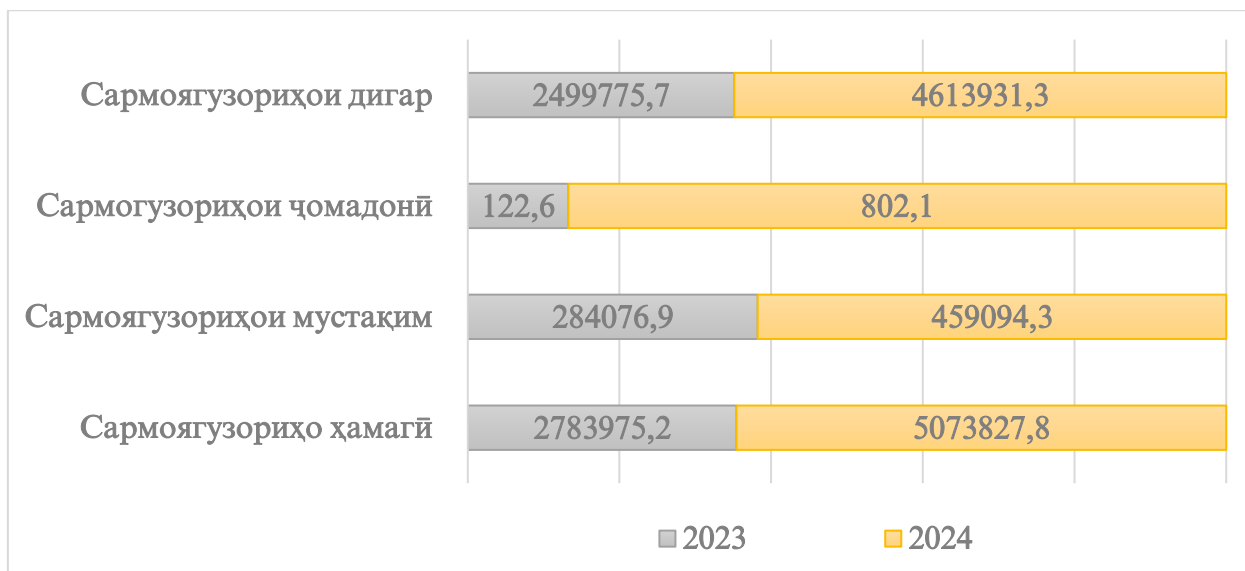
Гарчанде ки зерсаволи мазкур ба ҳамкориҳои сармоягузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои узви СҲШ - мушкилот ва тамоюлҳо бахшида шудааст, вале мо зарур мешуморем, ки пеш аз таҳлили сармоягузориҳо аз мамлакатҳои узви СҲШ дар умум ҳолати сармоягузориҳоро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил намоем.

Мусаллам аст, ки сармоягузориҳо дар таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва навсозии иқтисоди миллӣ нақши калидӣ доранд. Барои кишварҳои рӯ ба тараққӣ, аз қабили Ҷумҳурии Тоҷикистон равандҳои сармоягузорӣ на танҳо манбаи сармоя, балки василаи муҳимми ҷорӣ кардани технологияҳои муосир, афзоиши шуғли аҳоли ва диверсификатсияи (гурӯҳбандии) иқтисод мебошад. Мавриди зикр аст, ки пас аз ба даст овардани истиқлоли давлатӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мушкилоти зиёди иҷтимоӣ-иқтисодӣ, аз ҷумла ҷанги шаҳрвандӣ, аз байн рафтани равобити иқтисодӣ ва ҳичрати аҳоли рӯ ба рӯ шуд. Дар ду даҳсолаи охир давлат ҷиҳати ба эътидол овардани вазъи макроиқтисодӣ ва ҷалби сармоя тадбирҳо меандешад. Дар робита ба ин, заминаи қонунгузорию танзимкунандаи фаъолияти сармоягузорӣ таҳия карда шуд, аз ҷумла Қонуни ҚТ “Дар бораи сармоягузорӣ” (тағйироти

соли 2016), ки кафолати ҳуқуқи сармоягузoron, аз ҷумла ҳимоя аз милликунонӣ, имкони содироти озоди ғоида ва дастрасии баробар ба бозорхоро пешбинӣ мекунад. Имрӯз дар сохтори сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон афзалияти сармоягузории давлатӣ ва хориҷӣ хос аст. Дар баробари ин, бахши хусусии сармоягузории дохилӣ, бинобар дастрасии маҳдуд ба захираҳои молиявӣ ва сатҳи нокифояи рушди институтсионалӣ, суст рушд мекунад. Дар раванди сармоягузорӣ муассисаҳои молиявии байналмилалӣ - Бонки ҷаҳонӣ, Бонки Осиёи Рушд, Бонки Аврупои Таҷдид ва Рушд ва дигарон нақши назаррас доранд.

Барои ҳавасмандгардонии ғайолияти сармоягузорӣ дар кишвар Минтақаҳои озоди иқтисодӣ (МОИ) таъсис дода шудаанд, ки дар онҳо ба сармоягузoron имтиёзҳои андозӣ, гумрукӣ ва маъмурӣ дода мешаванд. Барои беҳсозии мавқеи кишвар дар рейтингҳои байналмилалӣ, аз қабилӣ «Пешбурди тичорат» ва сода кардани расмиёти бақайдгирии соҳибкорӣ ғайолона кор бурда мешавад. Равандҳои сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи ташаккул ва мутобиқшавӣ ба воқеияти муосири иқтисодӣ қарор доранд. Сарфи назар аз монеаҳои мавҷуда, кишвар хоҳиши фароҳам овардани ғазои мусоиди сармоягузорӣ нишон медиҳад. Татбиқи ҳамаҷонибаи ислоҳот, таҳкими институтсионалӣ ва баланд бардоштани шаффофият шартӣ асосии воридшавии устувори сармоягузорӣ ва рушди дарозмуддати иқтисодӣ мебошад. Вазъи воридоти сармоягузориҳо дар сатҳи мамлакатҳои шарик дар солҳои 2023-2024 дар диаграммаи 2.3.1 оварда шудаанд.

Диаграммаи 2.3.1. - Маълумот дар бораи воридоти сармоягузориҳо дар сатҳи мамлакатҳои шарик дар солҳои 2023-2024 (ҳаз.долл ИМА)

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси [104, с.241-251]

Чуноне ки аз диаграммаи 2.3.1 бармеояд, сармоягузориҳо ҳамагӣ дар соли 2024 нисбат ба соли 2023 зиёд (2 289 852,5 ҳаз доллари ИМА) гардидаанд. Сармоягузориҳои мустақим ва сармоягузориҳои портфелӣ (ҷомадонӣ) бошад, соли 2024 нисбати соли 2023 тибқи маълумотҳои диаграмма зиёд гардидаанд. Сармоягузориҳои дигар низ дар солҳои муқоисавӣ рӯ ба афзоиш овардаанд. Бояд қайд кард, ки мувофиқи «... ҳисоботи солони Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва тибқи маълумотҳои Бонки миллии Тоҷикистон дар моҳҳои январ-декабри соли 2024 воридоти сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон 4 905,6 млн доллари ИМА-ро ташкил додааст, ки ин нишодиҳанда нисбат ба ҳамин давраи соли 2023 дар ҳаҷми 2 065,4 млн доллар ё 72,7 фоиз зиёд мебошад. Дар таркиби сармояи хориҷӣ сармояи мустақим 394,3 млн доллари ИМА, дигар намуди сармоя 4 510,5 млн доллари ИМА ва сармояи ҷомадонӣ 0,8 млн доллари ИМА-ро ташкил медиҳад. Афзоиши воридоти сармояи хориҷӣ аз ҳисоби сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ 110,2 млн доллари ИМА ё 38,8 фоиз ва дигар намуди сармоягузорӣ ба ҳаҷми 1 954,5 млн доллари ИМА ё 76,5 фоиз таъмин гардидааст»[102]. Аз таҳлилҳои омили бар меояд, ки боварии сармоягузориҳои хориҷӣ нисбати иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёд гардидааст. Дар тақвияти суҳанҳои зерин муҳаққиқи ватанӣ чунин иброз медорад, ки «...бо дарназардошти таъмин гардидани рушди устувори

иқтисодиёти миллӣ боварии сармоягузори хориҷӣ барои фаъолият дар ҷумҳурӣ зиёд гардида, фоидаи аз натиҷаи сармоягузори мустақими хориҷӣ бадастомада такроран барои васеъ намудани истеҳсолот ва навсозии раванди технологии корхонаҳо равона карда шудааст»[138]. Инчунин, дар ин давра тамоюли мусбати коҳишёбии ҳолати бештар аз як давлат ворид шудани ҳаҷми зиёди сармояи хориҷӣ низ мушоҳида гардид. Дар маҷмӯъ, вазъи кунунии сармоягузориҳо вобаста ба фазои сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то андозае хуб аст. Ҳаҷми сармоягузори кишварҳои узви Созмони ҳамкории Шанхай ба иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон рӯ ба афзоиш аст, аммо вобаста ба сол ва навъи тарҳҳо рақамҳои мушаххас метавонанд фарқ кунанд (ниг.ба ҷадвали 2.3.1).

Ҷадвали 2.3.1. - Маълумот дар бораи воридоти сармоягузориҳо дар сатҳи мамлакатҳои шарик ва СҲШ дар солҳои 2019-2024 (ҳаз.долл ИМА)

Солҳо	Аз он ҷумла:				
	Сармоягузорӣ - ҳамагӣ	Вазни қиёсӣ	Сармоягузориҳои мустақим	Сармоягузориҳои ҷомадонӣ	Сармоягузориҳои дигар
2019	607 138,8	100	345893,2	141,7	261103,9
2020	428 454,2	100	162542,7	489,3	265422,2
2021	6 602 094,7	100	3789144,2	502683,4	2310267,1
2022	2 576796,6	100	618 400,0	217,3	1 958 179,4
2023	2 783 975,2	100	284 076,9	122,6	2 499 775,7
2024	5 073 827,8	100	459094,3	802,1	4613931,3
АЗ ОН ҶУМЛА ВОРИДОТИ САРМОЯГУЗОРӢ АЗ ҶУМҲУРИИ ХАЛҚИИ ХИТОӢ					
2019	283 078,8	46,6	262317,1	-	20761,7
2020	151 744,5	35,4	120317,5	75,6	31351,4
2021	2 509 430,3	38,0	1543383,6	75,6	965971,1
2022	462 984,9	18,0	429 863,13	-	33 121,8
2023	450 796,9	16,2	143 507,0	-	307 290,0
2024	609 624,3	12,0	216693,0	-	392931,4
АЗ ФЕДЕРАТСИЯИ РОССИЯ					
2019	35407,3	5,8	33091,0	-	2316,3
2020	15 195,6	3,5	13970,7	-	1224,9
2021	763 575,4	11,5	760747,8	68,2	2759,4
2022	103 577,8	4,0	41 739,46	39,2	61 799,1
2023	876 667,0	31,5	41 455,5	-	835 211,5
2024	1711300,2	33,7	38182,8	-	1673117,4
АЗ ҶУМҲУРИИ ИСЛОМИИ ЭРОН					
2019	43,3	0,007	43,3	-	-
2020	-	-	-	-	-
2021	400911,0	6,0	379711,0	0,0	21200,0
2022	357,0	0,01	331,3	-	25,7
2023	22 382,3	0,8	489,8	-	21 892,5
2024	12886,4	0,3	436,9	-	12449,5

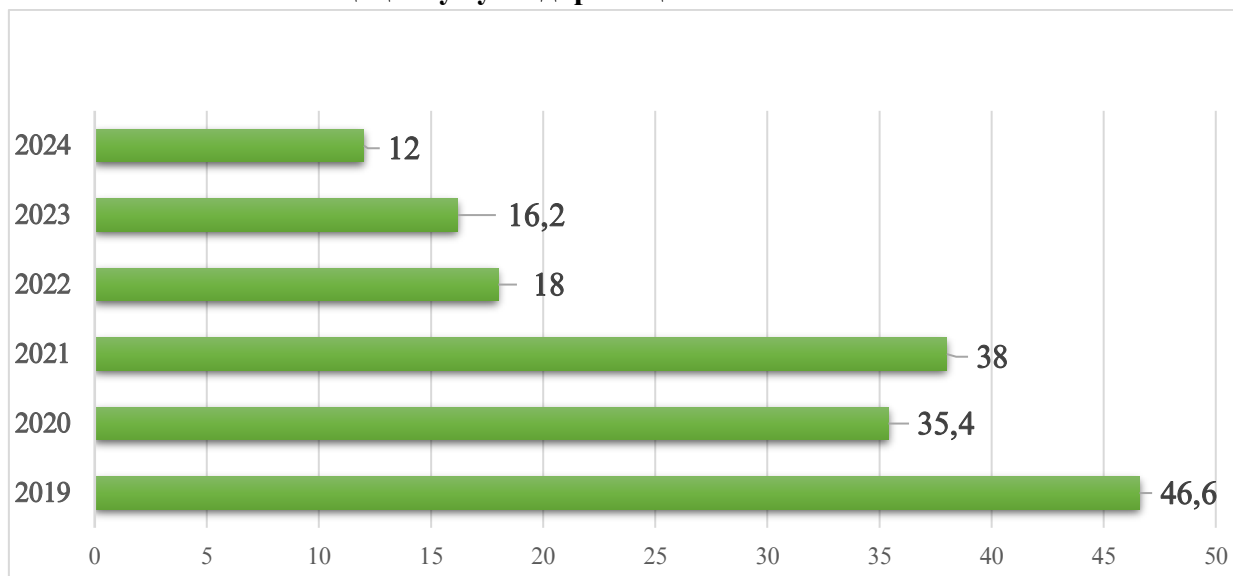
идомаи ҷадвали 2.3.1					
АЗ ҶУМҲУРИИ ҲИНДУСТОН					
2019	-	-	-	-	-
2020	0,4	0,0	0,4	-	-
2021	47 400,9	0,7	24450,9	0,0	22950,0
2022	13 854,6	0,5	0,00	-	13 854,6
2023	18 586,7	0,7	-	-	18 586,7
2024	16964,3	0,3	-	-	16964,3
АЗ ҶУМҲУРИИ ИСЛОМИИ ПОКИСТОН					
2019	-	-	-	-	-
2020	-	-	-	-	-
2021	13030,9	0,1	13030,9	0,0	0,0
2022	1 108,7	0,0	114,53	-	994,2
2023	4 496,3	0,2	451,1	-	4 045,2
2024	7767,3	0,2	14,9	-	7752,4
АЗ ҶУМҲУРИИ ҚАЗОҚИСТОН					
2019	1129,9	0,1	356,0	-	773,9
2020	8106,4	1,8	-	-	8106,4
2021	66 183,9	1,0	56611,1	0,0	9572,8
2022	403 051,5	15,6	4 868,28	-	398 183,2
2023	211 589,2	7,6	12 081,6	-	199 507,6
2024	217071,3	4,3	15660,2	-	201411,0
АЗ ҶУМҲУРИИ ЎЗБЕКИСТОН					
2019	2799,0	4,6	82,8	-	2716,2
2020	7 319,2	1,7	295,3	-	7023,9
2021	14 194,1	0,2	676,1	0,0	13518,0
2022	32 832,6	1,3	31,52	-	32 801,1
2023	6 743,2	0,2	4,9	-	6 738,3
2024	11960,7	0,2	0,0	-	11960,7
АЗ ҶУМҲУРИИ БЕЛОРУССИЯ					
2019	0,5	0,0	-	-	0,5
2020	-	-	-	-	-
2021	186,2	0,002	186,2	0,0	0,0
2022	4 245,1	0,2	0,00	-	4 245,1
2023	2 106,6	0,1	-	-	2 106,6
2024	6674,2	0,1	-	-	6674,2
АЗ ҶУМҲУРИИ ҚИРҒИЗИСТОН					
2019	671,1	0,1	656,8	14,3	-
2020	217,5	0,05	66,1	1,4	150
2021	2 203,4	0,03	1873,7	29,7	300,0
2022	8 135,7	0,3	1 373,97	-	6 761,7
2023	15 671,2	0,6	2 492,4	-	13 178,8
2024	6172,8	0,1	927,6	-	5245,2

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси [105, с. 265-266; 106, с. 390-391; 107, с.246-247; 108, с.242-243; 109, 246-247; 104 с.251-252]

Тавре аз ҷадвали 2.3.1 маълум мегардад, дар маҷмӯъ, сармоягузориҳо дар солҳои таҳлили (2019-2024) рӯ ба зиёдшавӣ овардаанд. Агар сармоягузориҳо дар соли 2019 607 138,8 ҳаз.долл ИМА-ро ташкил дода бошанд, пас ин нишондиҳанда дар соли 2024 ба 5 073 827,8 ҳаз.долл ИМА расидааст ва ё 8,3 маротиба дар зарфи 6 сол афзудааст. Сармоягузориҳои

мустақим низ аз 345893,2 ҳаз.долл ИМА то ба 459094,3 ҳаз.долл ИМА афзоиш ёфтаанд. Зикр намудан ба маврид аст, ки дар соли 2021 сармоягузориҳои мустақим хеле зиёд (3789144,2) нисбати дигар солҳои таҳлилӣ ворид гардидаанд. Дар нисбати сармоягузориҳои чомадонӣ низ айнан чунин ҳолат ба назар мерасад. Сармоягузориҳои дигар низ дар солҳои таҳлилӣ рӯ ба афзоиш овардаанд. Масалан, агар дигар сармоягузориҳо дар соли таҳлилии 2019 261103,9 ҳаз.долл ИМА-ро ташкил дода бошанд, вале ин рақам дар соли таҳлилии 2024 ба 4613931,3 ҳаз.долл ИМА омада расидааст. Тибқи маълумоти оморӣ воридоти сармоягузориҳо дар сатҳи мамлакатҳои шарик, аз он ҷумла бо мамлакатҳои узви СҲШ дар солҳои 2019-2024 чунин ба назар мерасад. Масалан, воридоти сармоягузориҳои Ҷумҳурии Халқии Хитой, тибқи нишондиҳандаҳои ҷадвал, дар соли таҳлилии 2019 агар 283078,8 ҳаз.долл ИМА-ро ташкил дода бошанд, пас ин рақам дар соли 2024 609 624,3 ҳаз.долл ИМА-ро ташкил медиҳад, ки 2,1 маротиба зиёд аст. Сармоягузориҳои мустақим аз ин мамлакат дар давраи таҳлилӣ рӯ ба камшавӣ овардаанд. Онҳо аз 262317,1 то ба 216693,0 коҳиш ёфтаанд. Аммо, бояд қайд кард, ки дар солҳои 2021 ва 2022 аз ин мамлакати узви СҲШ сармоягузориҳои мустақим хеле зиёд ворид гардида буд. Сармоягузориҳои дигар дар давраи таҳлилӣ рӯ ба афзоиш оварда, аз 20761,7 ҳаз.долл ИМА то ба 392931,4 ҳаз.долл ИМА афзудаанд. Ҳиссаи сармоягузориҳои Ҷумҳурии Халқии Хитой, дар маҷмӯъ дар диаграммаи 2.3.3 оварда шудаанд.

Диаграммаи 2.3.3. - Ҳиссаи сармоягузориҳои Ҷумҳурии Халқии Хитой нисбат ба ҳаҷми умумӣ дар солҳои 2019-2024 бо %

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси [105, с. 265-266; 106, с. 390-391; 107, с.246-247; 108, с.242-243; 109, 246-247; 104 с.251-252]

Чуноне ки аз диаграммаи 2.3.3 мушоҳида мегардад, ҳиссаи аз ҳама зиёди сармоягузориҳои ҚХХ ҳамчун узви СХШ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2019 ба мушоҳида мерасад, ки 46,6 %-ро нисбати ҳаҷми умумӣ ташкил дода буд. Вале ин нишондиҳанда дар соли таҳлили 2024 ба 12,0% омада расидааст, яъне коҳиш ёфтааст. Бо вучуди ин, ҳамкориҳои сармоягузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Халқии Хитой ҳамчун узви СХШ чузбӣ муҳимми равобити дучониба буда, босуръат рушд мекунад.

Ҷумҳурии Халқии Хитой яке аз бузургтарин сармоягузориҳои иқтисоди Тоҷикистон ба шумор меравад. Сармоягузориҳои Ҷумҳурии Халқии Хитой ба бахшҳои гуногуни иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла энергетика, инфрасохтори нақлиёт, саноати маъдан, саноат, кишоварзӣ, сохтмон ва ғайра равона карда шудааст. Ҳамкориҳои сармоягузорӣ ба рушди савдои Ҷумҳурии Тоҷикистону Ҷумҳурии Халқии Хитой зич алоқаманданд. Дар баробари сармоягузориҳои мустақим, Ҷумҳурии Халқии Хитой ба Ҷумҳурии Тоҷикистон бо шартҳои имтиёзнок барои иҷрои тарҳҳои мухталиф қарзу грантҳо низ медиҳад. Ин, аз як тараф, хуб аст, вале, аз тарафи дигар, метавонад вобастагии иқтисодиро зиёд наояд. Вале бо вучуди ин гуфтан ҷоиз аст, ки

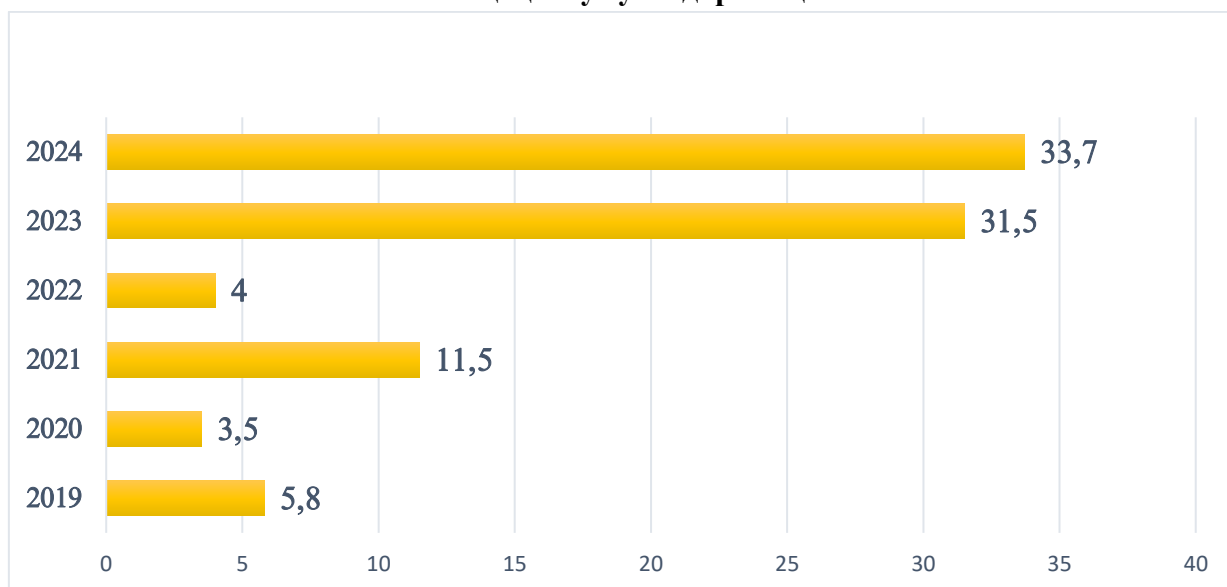
дар оянда сармоягузориҳои ҚХХ ба бахшҳои нави ояндадори иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон равона мегарданд, ки ба рушди устувори он мусоидат менамоянд. Тавре Ф.С. Холбобоев дар мақолаи худ қайд менамояд, «...Ҷумҳурии Халқии Хитой бузургтарин сармоягузор дар Тоҷикистон аст, ки бо татбиқи лоиҳаҳои гуногуни инфрасохторӣ, аз ҷумла сохтмони роҳҳо, пулҳо, иншооти энергетикӣ ва дигар унсурҳои муҳимми инфрасохторӣ алоқаманд аст. Ин лоиҳаҳо на танҳо ба рушди иқтисодии Тоҷикистон, балки ба беҳтар шудани дастрасии нақлиёт дар минтақа мусоидат мекунанд» [166, с.91,92].

Ҳамин тариқ, СХШ дар рушди ҳамкориҳои сармоягузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистону Ҷумҳурии Халқии Хитой нақши муҳимми калидӣ бозида, шароити мусоид ва замина барои татбиқи лоиҳаҳои муштарак, ки ба рушди иқтисодӣ ва ҳамгирии минтақавӣ мусоидат мекунад, фароҳам меорад.

Дигар шарикҳои стратегияи мамлакати мо ва узви Созмони ҳамкории Шанхай ин Федератсияи Россия ба шумор меравад, ки воридоти сармоя аз ин мамлакат дар солҳои охир ба ҷумҳурии мо рӯ ба афзоиш овардааст. Агар воридоти сармоягузорӣ дар соли 2019 аз Федератсияи Россия 35407,3 ҳаз.долл ИМА-ро ташкил дода бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2024 ба 1711300,2 ҳаз.долл ИМА расидааст ва ё 1675892,9 ҳаз.долл ИМА афзудааст. Сармоягузориҳои мустақим низ аз Федератсияи Россия дар солҳои таҳлилӣ рӯ ба афзоиш овардаанд, онҳо аз 33091,0 ҳаз.долл ИМА то ба 38182,8 ҳаз.долл ИМА афзудаанд. Сармоягузориҳои дигар бошанд, аз 2316,3 ҳаз.долл ИМА ба 1673117,4 ҳаз.долл ИМА расидаанд. Боиси тазаккур аст, ки ҳамкориҳои сармоягузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистону Федератсияи Россия дар доираи узвияти Созмони ҳамкории Шанхай (СХШ) ҷузъи муҳимми равобити дуҷонибаи иқтисодии ду кишвар ба шумор меравад. Федератсияи Россия ба таври анъанавӣ дар иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи калидиро ишғол намуда, дар бахшҳои мухталиф сармоягузорӣ ва дастгирии назаррас дорад. Вобаста ба ин, Федератсияи Россия дар навсозии инфрасохтори энергетикӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла дар соҳаи гидроэнергетика ғайрифаъолро иштирок мекунад. Ҷумҳурии Тоҷикистон захираҳои бузурги об дорад ва

ширкатҳои русӣ дар сохтмон ва таҷдиди неругоҳҳои барқи обӣ (НОБ) ширкат мекунанд. Дар умум, Федератсияи Россия яке аз сармоягузори бузургтарин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аст. Солҳои охир афзоиши равобити иқтисодии Федератсияи Россияву Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла тавассути ҳамкориҳо дар чаҳорҷӯби СҲШ мушоҳида мегардад, ки ба афзоиши ҳаҷми сармоягузорӣ мусоидат мекунад. Ҳиссаи сармоягузориҳои Федератсияи Россия дар диаграммаи 2.3.4 оварда шудаанд.

Диаграммаи 2.3.4. - Ҳиссаи сармоягузориҳои Федератсияи Россия нисбат ба ҳаҷми умумӣ дар солҳои 2019-2024 бо %

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси [105, с. 265-266; 106, с. 390-391; 107, с.246-247; 108, с.242-243; 109, 246-247; 104 с.251-252]

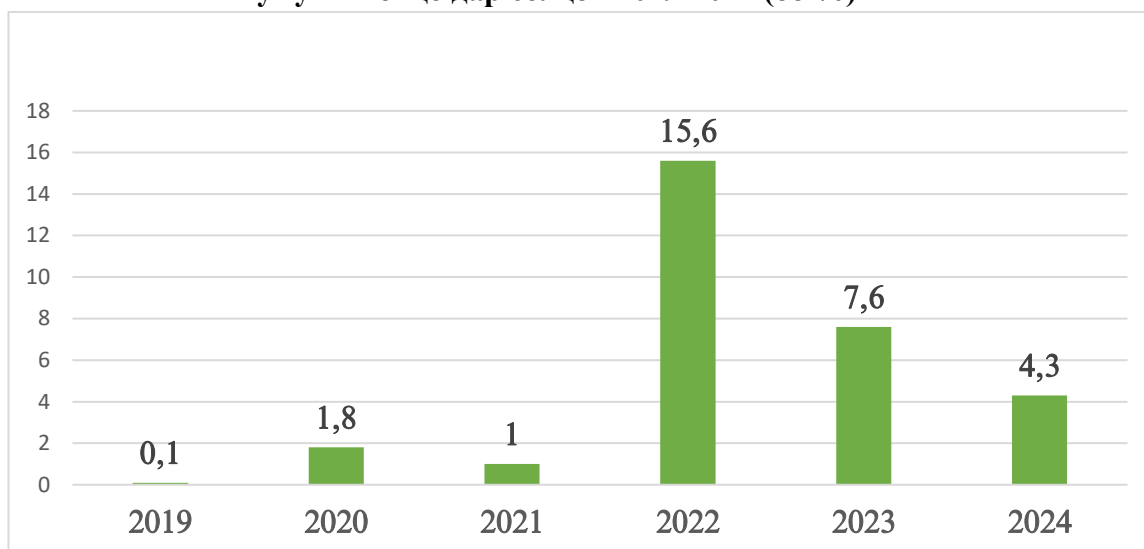
Қайд намудан зарур аст, ки аз сармоягузориҳои, ки дар соли 2023 ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид гардидааст, ҳиссаи зиёдаш тибқи маълумоти ҷадвали 2.3.1 ва диаграммаи 2.3.3 ба Федератсияи Россия рост меояд. Соли 2024 ҳиссаи сармоягузориҳои Федератсияи Россия ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон 33,7 фоизро ташкил медиҳад. Ҳамин тариқ, дурнамои ҳамкориҳои сармоягузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Федератсияи Россия хеле хуб аст. Дар ин ҳошия, чуноне ки олимони ватанӣ М.Т. Каримова ва Ш.Р. Шарифзода дар мақолаи худ ибраз мекунанд, «... дар гузашта чанд соли охир Федератсияи Россия пайваста яке аз бузургтарин

шарикони тиҷоратии Тоҷикистон ва бузургтарин сармоягузор дар иқтисоди кишвар боқӣ мондааст» [62, с.177].

Дар баробари ин, ҳамкориҳои сармоягузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Федератсияи Россия дар чаҳорчӯби СҲШ доираи васеъ (аз энергетика то кишоварзӣ ва молия)-ро дар бар мегирад. Ба андешаи мо, Федератсияи Россия ҳамчун узви СҲШ яке аз шарикони калидии Ҷумҳурии Тоҷикистон боқӣ мемонад, ки сармоягузориҳои назаррасро пешниҳод ва рушди иқтисодии кишварро дастгирӣ мекунад. Дар оянда ин ҳамкориҳо инкишоф ёфта, дар таҳкими суботи иқтисодӣ ва шарикӣ стратегии кишварҳо нақши муҳим мебозанд.

Ҷумҳурии Ислонд Эрон низ ҳамчун узви Созмони ҳамкории Шанхай ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2024 дар ҳаҷми 12886,4 ҳаз. долл ИМА сармоягузорӣ намудааст, ки 436,9 ҳаз. долл ИМА ба сармоягузориҳои мустақим ва 12449,5 ҳаз. долл ИМА ба дигар сармоягузориҳо тааллуқ дорад. Сармоягузориҳо аз Ҷумҳурии Ҳиндустон бошанд, дар соли 2024 16964,3 ҳаз. долл ИМА-ро ташкил додаанд, ки 0,3 фоиз дар ҳаҷми умумии сармоягузориҳоро ташкил додаанд. Бояд қайд намоем, ки воридоти сармоягузориҳо аз Ҷумҳурии Қазоқистон низ ҳамчун узви Созмони ҳамкории Шанхай ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон сол аз сол рӯ ба зиёдшавӣ дорад. Агар ҳаҷми умумии сармоягузориҳо дар соли 2019 1129,9 ҳаз. долл ИМА-ро ташкил карда бошанд, пас ин рақам дар соли 2024 ба 217071,3 ҳаз. долл ИМА расидааст. Ҳиссаи сармоягузориҳои Ҷумҳурии Қазоқистон дар диаграммаи 2.3.5 оварда шудаанд.

Диаграммаи 2.3.5. - Ҳиссаи сармоягузориҳои Ҷумҳурии Қазоқистон нисбат ба ҳаҷми умумии онҳо дар солҳои 2019-2024 (бо %)

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси [105, с. 265-266; 106, с. 390-391; 107, с.246-247; 108, с.242-243; 109, 246-247; 104 с.251-252]

Чӣ тавре ки аз маълумотҳои диаграмма маълум гардид, ҳиссаи бештари сармоягузориҳои Ҷумҳурии Қазоқистон ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ба соли 2022 (15,6 %) рост меояд. Дар соли 2024 ин нишондиҳанда ба 4,3 % баробар шудааст. Чуноне ки қайд намудем, яке аз ҳадафҳои асосии СҲШ фароҳам овардани шароити мусоид барои ҳамкориҳои тиҷоративу иқтисодӣ ва сармоягузориҳои кишварҳои узв мебошад. Дар ин замина, Ҷумҳурии Қазоқистон ва Ҷумҳурии Тоҷикистон ба унвони ширкаткунандагони фаъоли ин созмон талош доранд, аз зарфиятҳои он барои тавсеаи тарҳҳои дучониба ва бисёрҷонибаи иқтисодӣ истифода баранд. Самтҳои асосии сармоягузориҳои Қазоқистон ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ин энергетика, бонкдорӣ, сохтмон, коркарди ашёи хом ва комплекси агросаноатӣ мебошанд. Дар доираи СҲШ пайваста анҷуманҳои тиҷоратӣ ва мулоқотҳои вазирони иқтисод баргузор мегарданд. Ин ба соҳибкорони кишварҳо имкон медиҳад, ки робитаҳои нави корӣ барқарор намоянд. Яке аз самтҳои афзалиятноки ҳамкориҳои сармоягузорӣ рушди гидроэнергетика дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аст, ки Ҷумҳурии Қазоқистон дар он манфиати стратегӣ дорад. Лоихаҳои муштарак дар соҳаи логистика ва нақлиёт низ иқтидори назаррас доранд, бахусус дар

доираи ташаббуси «Камарбанд ва роҳ», ки аз ҷониби кишварҳои СҲШ дастгирӣ меёбад.

Рушди иқтисоди сабз ва рақамикунонӣ низ як самти ояндадор боқӣ мемонад. Ҷумҳурии Қазоқистон бо инфрасохтори пешрафтаи IT ва иқтисодии илмӣ худ метавонад ҳамчун шарикӣ навсозии иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон баромад кунад.

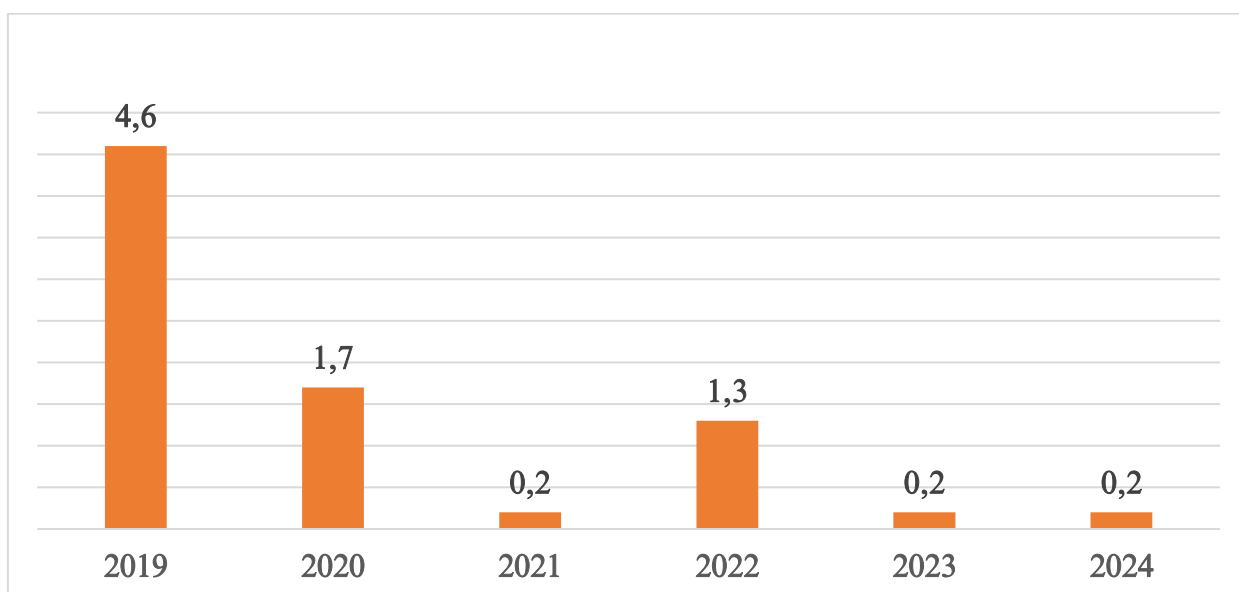
Ҳамин тавр, ҳамкориҳои сармоягузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Ҷумҳурии Қазоқистон дар заминаи СҲШ тамоюли мусбат ва дурнамои рушдро нишон медиҳад. Ҳарду кишвар ба рушди устувор, диверсификатсияи иқтисодӣ ва таҳкими амнияти минтақавӣ манфиатдор мебошанд. СҲШ ҳамчун платформаи бисёрҷониба дар таҳкими боварӣ ва фароҳам овардани фазои мусоид барои тавсеаи минбаъдаи робитаҳои иқтисодӣ нақши муҳим мебозад. Идомаи муколамаи муассир ва татбиқи лоиҳаҳои муштарак метавонад сатҳи рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қазоқистонро ба таври қобили мулоҳиза боло бурда, ба таҳкими тамоми ҳамгироии Осиёи Марказӣ мусоидат намояд.

Бояд қайд намуд, ки солҳои охир кишварҳои Осиёи Марказӣ хоҳиши наздикшавӣ, рушди ҳамкориҳои мутақобилан судманд ва ташаккули меъморӣ устувори минтақавӣ амният ва рушди иқтисодӣ зоҳир намуданд. Яке аз мисолҳои барҷастаи таҳаввулоти мусбати муносибатҳои байнидавлатӣ рушди фаъоли ҳамкориҳои сармоягузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Ҷумҳурии Узбекистон мебошад. Созмони ҳамкории Шанхай (СҲШ) дар ин раванд нақши муҳим бозида, заминаи муколама, ҳамроҳангсозии сиёсати иқтисодӣ ва иҷрои тарҳҳои муштаракро фароҳам меорад. Аз нигоҳи таърих, равобитаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Ҷумҳурии Узбекистон, бахусус дар солҳои 1990-2000 мушкил буд. Аммо аз соли 2016 пас аз иваз шудани раванди сиёсӣ дар Ҷумҳурии Узбекистон марҳалаи нав миёни ду кишвар бар пояи ҳамсоиягӣ, эҳтироми мутақобила ва ҳамкориҳои иқтисодӣ сармоягузорӣ оғоз шуд. Имрӯз Ҷумҳурии Узбекистон яке аз шарикони тижоративу иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Осиёи Марказӣ ба шумор меравад. СҲШ ба таҳкими эътимод

байни давлатҳои минтақа тавассути фароҳам овардани шароити институтсионалии рушди робитаҳои иқтисодӣ мусоидат мекунад. Ҷумҳурии Узбекистон ва Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун узви комилҳуқуқи ин созмон дар чаласаҳои навбатии Шурои сарони ҳукуматҳо ва форумҳои иқтисодӣ, ки таҳти сарпарастии СҲШ баргузор мегарданд, ширкат меварзанд. Чуноне, ки мутахассисон ибраз медоранд «...ин платформаҳо барои ҳамоҳангсозии сиёсати сармоягузорӣ, ҳамоҳангсозии самтҳои афзалиятноки ҳамкорӣ ва пешбурди лоиҳаҳои муштарак имкон медиҳанд»[3]. Дар СҲШ ташаббусҳо оид ба беҳбуди алоқаи нақлиётӣ, ҳамгирии энергетикӣ ва амнияти озуқаворӣ, ки бахусус барои Ҷумҳурии Тоҷикистону Ҷумҳурии Узбекистон муҳим аст, баррасӣ карда мешаванд.

Солҳои охир сармоягузориҳои Ҷумҳурии Узбекистон ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври қобили мулоҳиза афзоиш ёфтааст. Агар дар соли 2019 ҳаҷми воридоти сармоягузориҳо аз Ҷумҳурии Узбекистон ба Ҷумҳурии Тоҷикистон 2799,0 ҳаз. долл ИМА-ро ташкил дода бошад, пас ин рақам дар соли 2021 ба 14194,1, соли 2022 ба 32832,6 ва соли 2023 ба 6743,2 ва соли 2024 11960,7 ҳаз. долл ИМА расидааст. Ҳиссаи сармоягузориҳои Ҷумҳурии Узбекистон ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар диаграммаи 2.3.6 оварда шудаанд.

Диаграммаи 2.3.6. - Ҳиссаи сармоягузориҳои Ҷумҳурии Узбекистон нисбат ба ҳаҷми умумӣ дар солҳои 2019-2024 бо %

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси [105, с. 265-266; 106, с. 390-391; 107, с.246-247; 108, с.242-243; 109, 246-247; 104 с.251-252]

Тавре маълум аст, ҳиссаи сармоягузориҳои Ҷумҳурии Узбекистон нисбат ба ҳаҷми умумӣ бештар дар соли 2019, (4,6 %) ба назар мерасад. Мавриди зикр аст, ки Ҷумҳурии Узбекистон дар рушди инфрасохтори логистикӣ, ки интиқоли мутақобилаи мол ва дастрасии молҳои Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба бозорҳои Ҷумҳурии Узбекистон ва байналмилалӣ осон мекунад, фаъолона иштирок менамоянд. Ин махсусан дар заминаи ташаббусҳои СҲШ оид ба эҷоди долонҳои нақлиёти трансминтақавӣ муҳим аст. Дар байни самтҳои ояндадори ҳамкориҳои сармоягузорӣ иқтисодиёти рақамӣ, азхудкунии муштаракӣ захираҳои гидроэнергетикӣ, инчунин, лоиҳаҳои муштаракӣ кишоварзиро қайд кардан лозим аст. Ҳамкорӣ дар соҳаи туризм ва маориф низ муҳим аст.

Ҳамин тариқ, ҳамкориҳои сармоягузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистону Ҷумҳурии Узбекистон дар доираи СҲШ барои тамоми минтақаи Осиёи Марказӣ аҳамияти стратегӣ дорад. Мустаҳкам шудани робитаҳои иқтисодии байни ҳар ду мамлакат на танҳо ба тараққиёти дохилии онҳо, балки ба субот дар тамоми минтақа мусоидат мекунад. СҲШ бо доираи васеи воситаҳо ва вазни байналмилалиаш метавонад як катализатори муҳимми равандҳои

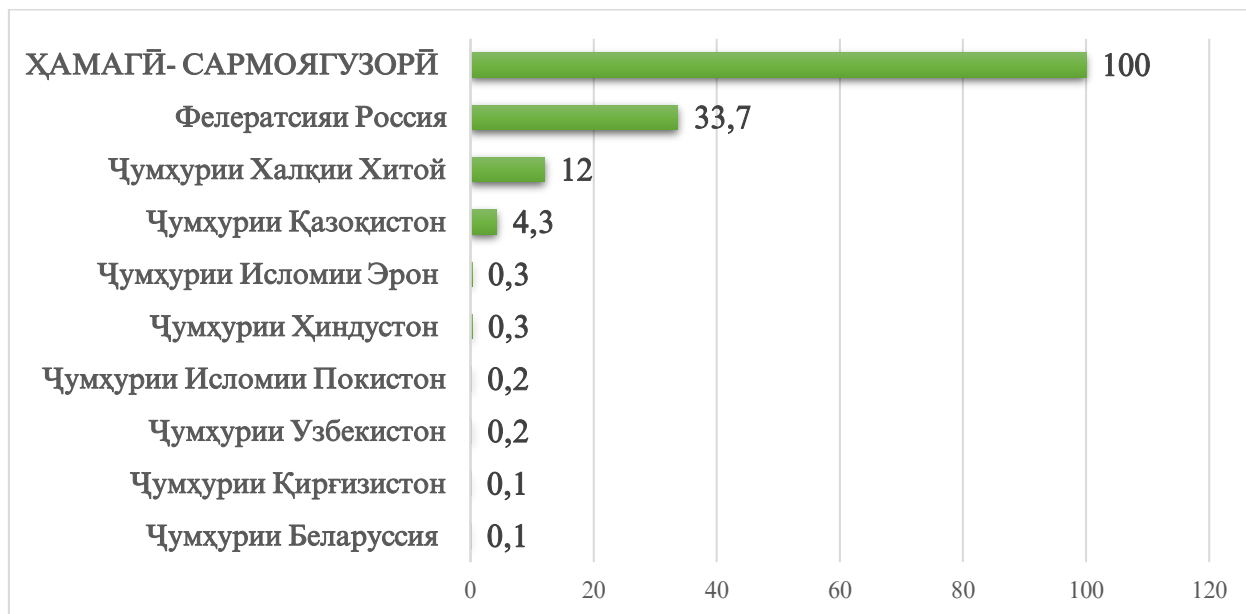
хамгирой гардад, ба таъсиси фазои ягонаи иқтисодӣ ва амиқтар шудани вобастагии мутақобила ба манфиати халқҳои ҳарду кишвар мусоидат намояд.

Ҳамзамон, дар шароити тағйирёбии вазъи геополитикӣ ва ҷолишҳои иқтисоди ҷаҳонӣ ҳамкориҳои минтақавӣ, бахусус дар Осиёи Марказӣ аҳаммияти хосса дорад. Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қирғизистон ду кишвари ҳамсоя ҳастанд, ки шароит ва мушкилоти якхелаи иҷтимоиву иқтисодӣ доранд. Ҳамкориҳои сармоягузориҳои байни онҳо дар таъмини рушди устувор ва субот нақши муҳим мебошад. Дар ин замина Созмони ҳамкориҳои Шанхай (СХШ) ҳамчун платформаи муҳимми таҳкими робитаҳои мутақобилан судманди иқтисодӣ ва сармоягузорӣ баромад мекунад. Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қирғизистон дар бахшҳои энергетикӣ, захираҳои об, инфрасохтори нақлиётӣ ва кишоварзӣ манфиатҳои муштарак доранд. Ҳарду кишвар дорои иқтидори бузурги гидроэнергетикӣ ва инчунин, макони стратегӣ барои рушди логистикаи трансминтақавӣ мебошанд. Ҳамкориҳои тиҷоратӣ иқтисодӣ, бахусус дар шароити бозтоби кишварҳо ба ташаббусҳои байналмилалӣ, аз ҷумла дар доираи СХШ, заминаи афзоиши сармоягузорӣ мегардад. СХШ ба кишварҳои узви худ на танҳо платформаи сиёсии муколама, балки механизмҳои ҳамкориҳои иқтисодӣ низ фароҳам меорад. Ҷумҳурии Қирғизистон ва Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷаласаҳои Шурои сарони ҳукуматҳо, кумитаҳои махсус ва форумҳои тиҷоратӣ, ки таҳти сарпарастии СХШ ташкил мешаванд, фаъолона иштирок меkunанд. СХШ ташаббусҳоро оид ба инфрасохтори фаромарзӣ, рушди устувори минтақаҳои кӯҳистонӣ ва ҳамкорӣ дар бахши обу энергетика дастгирӣ мекунад - ҳамаи ин соҳаҳо бевосита ба манфиатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистону Ҷумҳурии Қирғизистон дахл доранд. Дар маҷмӯъ, ҳамкориҳои сармоягузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистону Ҷумҳурии Қирғизистон дар доираи СХШ барои ҳарду кишвар ва тамоми минтақаи Осиёи Марказӣ аҳаммияти стратегӣ дорад. Бо дастгирии фаъолонаи СХШ ва дар сурати ҳалли мушкилоти мавҷуда метавон модели устувори ҳамкориҳои иқтисодиро ташаккул дод. Лоихаҳои муштарак дар

соҳаҳои энергетика, нақлиёт, кишоварзӣ ва сайёҳӣ метавонанд нуқтаи рушд ва таҳкими эътимод ва субот дар минтақа гарданд.

Ҳамин тариқ, маълумотҳои ҷадвали 2.3.1 инъикосгари он мебошанд, ки дар маҷмӯъ ҳамкориҳои сармоягузори Тоҷикистон ва кишварҳои СҲШ дар ҳоли рушд қарор доранд (ниг ба диаграммаи 2.3.7).

Диаграммаи 2.3.7. - Воридоти сармоягузориҳо аз мамлакатҳои аъзои Созмони ҳамкории Шанхай дар соли 2024 бо %

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси [104, с. 251-252]

Тавре аз диаграммаи 2.3.7 бармеояд, дар байни мамлакатҳои аъзои Созмони ҳамкории Шанхай ҳиссаи аз ҷама зиёди сармоягузориҳо, ки ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2024 ворид гардидааст, ба Федератсияи Россия (33,7%) рост меояд. Ба Ҷумҳурии Халқии Хитой (12,0 %); Ҷумҳурии Ислонии Эрон (0,3%); Ҷумҳурии Ҳиндустон (0,3%); Ҷумҳурии Ислонии Покистон (0,2%); Ҷумҳурии Қазоқистон (4,3%); Ҷумҳурии Қирғизистон (0,1%); Ҷумҳурии Узбекистон (0,2%) ва Ҷумҳурии Беларуссия (0,1 %) рост меояд. Дар миёни аъзои нави СҲШ – Ҷумҳурии Ҳиндустон, Ҷумҳурии Ислонии Покистон ва Ҷумҳурии Ислонии Эрон имконоти ҳамкориҳои сармоягузорӣ бо Ҷумҳурии Тоҷикистон то ҳол ба таври кофӣ истифода нашудаанд. Ин ҳам бо маҳдудиятҳои геополитикӣ ва ҳам дурии логистикӣ шарҳ дода мешавад. Бо вуҷуди ин, дар оянда ин кишварҳо

метавонанд ба манбаи сармоягузориҳои гуногунсоҳа, бахусус дар соҳаи кишоварзӣ, дорусозӣ ва технологияҳои иттилоотӣ табдил ёбанд.

Дар маҷмӯъ ҳамкори дар самти сармоягузориҳо бо мамлакатҳои СҶШ дорои иқтисодии хеле хуб буда, барои Ҷумҳурии Тоҷикистон имкониятҳои рушди иқтисодии устворро дар сатҳи минтақавӣ фароҳам оварда метавонад. Кишварҳои СҶШ, бахусус Ҷумҳурии Халқии Хитой ва Федератсияи Россия иқтисодии қавии иқтисодӣ доранд ва метавонанд ҳамчун сармоягузори асосӣ баромад карда, на танҳо захираҳои молиявӣ, балки технологияҳои пешрафтаро низ таъмин намоянд. Тақмили минбаъдаи заминаи қонунгузорӣ, коҳиши монеаҳои маъмурӣ ва баланд бардоштани шаффофияти фазои соҳибкорӣ ба ҷалби бештари сармоягузориҳо аз кишварҳои СҶШ мусоидат мекунад. Иштироки фаъолонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар татбиқи стратегияҳо ва барномаҳои иқтисодии СҶШ барои ҷалби сармоя ба бахшҳои афзалиятнок имкониятҳои нав фароҳам меорад. Истифодаи фаъолона ва мақсадноки имкониятҳои аз ҷониби СҶШ фароҳам овардашуда ба Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон медиҳад, ки ҳадафҳои иқтисодии худро пурра амалӣ намуда, шукуфоии дарозмуддатро таъмин намояд. Дар умум, ҳамкориҳои сармоягузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва кишварҳои аъзои СҶШ ҷузъи калидии рушди иқтисодии кишвар ба шумор рафта, ба рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва беҳтар шудани маҷеи он дар арсаи байналмилалӣ мусоидат мекунад.

ХУЛОСАИ БОБИ ДУЮМ

1. Таҳлили нишондиҳандаҳои омӯрӣ инъикосгари онанд, ки гардиши савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мамлакатҳои узви СҶШ сол то сол рӯ ба афзоиш доранд. Дар маҷмӯъ, ба хулосае омадан мумкин аст, ки ҳамкориҳои иқтисодиву тичоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои аъзои СҶШ аз нигоҳи тавсеаи бозорҳои фурӯш, ҷалби сармоягузорӣ ва навсозии инфрасохтор аҳаммияти бузург дорад. СҶШ ба фароҳам овардани шароит барои амиқсозии ҳамгирии иқтисодӣ мусоидат мекунад, ки ин ҳам ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳам барои кишварҳои узви ин созмон нафъи

мутақобилан меорад. Инчунин, Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун шарикӣ стратегӣи СҲШ барои тавсеаи ҳамкориҳои тичоратӣю иқтисодӣ худ бо кишварҳои дигарӣ ин созмон дурнамоӣ бузург дорад.

2. Таҳлили омилҳои асосӣ нишон медиҳад, ки муваффақияти ҳамкориҳои тичоратӣю иқтисодӣ дар доираи СҲШ аз бархӯрди ҳамаҷониба вобаста аст, ки ҷанбаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва институтсионалиро дар бар мегирад. Танҳо бо инкишофи мутаносиби онҳо заминаи мустаҳкамӣ шарикӣи пойдор ва ба ҳамдигар судбахш ба вуҷуд овардан мумкин аст. Дар сурати таҳкими заминаи институтсионалӣ ва амиқтар шудани робитаҳои иқтисодӣ, СҲШ метавонад як муҳаррики тавоноӣ рушди кишварҳои узви он ва унсури муҳимми меъморӣи иқтисодӣи ҷаҳон гардад.

Дар маҷмӯъ ҳамкори дар самти сармоягузориҳо бо мамлакатҳои СҲШ дорони иқтидори хеле хуб буда, барои Ҷумҳурии Тоҷикистон имкониятҳои рушди иқтисодӣи устворро дар сатҳи минтақавӣ фароҳам оварда метавонад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки кишварҳои СҲШ, бахусус Ҷумҳурии Халқӣи Хитой ва Федератсияи Россия иқтидори қавӣи иқтисодӣ доранд ва метавонанд ҳамчун сармоягузори асосӣ баромад карда, на танҳо захираҳои молиявӣ, балки технологияҳои пешрафтаро низ таъмин намоянд.

БОБИ 3. САМТҲОИ РУШДИ ҲАМКОРИҲОИ ТИҶОРАТИЮ ИҚТИСОДИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО КИШВАРҲОИ УЗВИ СОЗМОНИ ҲАМКОРИИ ШАНХАЙ

3.1. Роҳҳои ҳимоявии манфиатҳои стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи ҳамкории иқтисодӣ бо кишварҳои Созмони ҳамкории Шанхай

Дар шароити таҳаввулот ва номуайнии иқтисоди ҷаҳонӣ нақши СҲШ ҳамчун шарикҳои стратегӣ ва иқтисодӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон рӯз то рӯз муҳимтар мегардад. Фаъолияти муштарак дар соҳаҳои афзалиятноки иқтисодӣ метавонад кишвар ва тамоми минтақаи Осиёи Марказиро ба рушди устувори иқтисодӣ бирасонад. Узвият дар СҲШ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон имкониятҳои беназирро барои рушди иқтисодӣ, модернизатсия ва ҳамгироии минтақаи боз мекунад. Имрӯз дар назди давлатҳои аъзои СҲШ вазифагузошта шудааст, ки роҳҳои кунунии рушдро ҷиддан таҷдиди назар намуда, яққоя модели нав, самараноктар ва ягонро таҳия намоянд, ки ба рушди ҳамаҷонибаи ҳамаи давлатҳои аъзо тавассути ҳамгироии воқеии байнидавлатӣ дар соҳаи иқтисод ва амният мусоидат намояд. Ин ҳамкорӣ бояд ба фаҳмиши аҳамияти СҲШ ҳамчун созмоне асос ёбад, ки қодир аст манфиатҳои муштаракӣ дарозмуддати давлатҳои аъзо - рушди муштаракӣ иқтисодӣ ва рушди устувори фазои бузурги дохиликитъавиро таъмин кунад. Дар баробари ин, СҲШ худро дар Тоҷикистон ҳамчун як созмони муассир ва пешбари байналмилалӣ муаррифӣ кардааст. Чуноне ки олимони соҳа Р.М. Мирбобоев ва Ф. Қодирзода дар мақолаи худ қайд менамоянд, «... дар асоси таҳлили иштироки Тоҷикистон дар иттиҳодияҳои ҳамгироии байналмилалӣ метавон қайд кард, ки айни замон иштирок дар СҲШ барои кишвар босамар мебошад, зеро он ба барномаи васеи ҳамкорӣ дар соҳаҳои мухталиф асос ёфтааст ва истифодаи самаранок аз иқтидори ҳеле қалони ин созмон, бахусус сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ барои рушди минбаъдаи устувори иқтисодӣ дар кишвар муҳим арзёбӣ мегардад» [86, с.87].

Ба андешаи мо, шарикҳои стратегии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон будани СҲШ ба ҷанд омили асосӣ асос ёфтааст. Аввалан, Ҷумҳурии

Тоҷикистон дар доираи СҲШ ба бозори бузурги кишварҳои узв, ки дар он беш аз 3,5 миллиард нафар зиндагӣ мекунад, дастрасӣ пайдо мекунад. Ин ба густариши робитаҳои иқтисодии хориҷӣ, диверсификатсияи содирот ва ҷалби сармоя, бахусус дар соҳаҳои энергетика, нақлиёт, сохтмон ва кишоварзӣ мусоидат мекунад. Гузашта аз ин, ҚХХ ва Федератсияи Россия, ки иқтисодҳои пешбари СҲШ ҳастанд, аллакай бузургтарин шарикони тичоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд, ки аҳамияти ин платформаро барои сиёсати тичорати хориҷии кишвар муҳим мегардонад. Дувум, дар доираи СҲШ лоиҳаҳои бузурги инфрасохторӣ ва сармоягузорӣ амалӣ мешаванд. Ин барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун як иқтисоди рӯ ба тараққӣ бо иқтидори маҳдуди сармоягузориҳои дохилӣ муҳим аст. Дар ин раванд, бунёди долонҳои нақлиётӣ, иншооти энергетикӣ ва марказҳои логистикӣ дар асоси механизмҳои СҲШ ба суръатбахшии рушди саноатӣ ва инфрасохториҳои кишвар мусоидат мекунад. Сеюм, СҲШ концепсияи рушди устувор ва мутавозини иқтисодиро дастгирӣ намуда, ба афзалиятҳо, аз қабili рақамикунонии иқтисодиёт, рушди агросаноатӣ ва амнияти энергетикӣ тамаркуз мекунад. Ин соҳаҳо ба ҳадафҳои стратегии дарозмуддати Тоҷикистон, ки дар Стратегияи миллии рушди ҚТ барои давраи то соли 2030 муайян шудаанд, мувофиқат мекунанд. Аз ин дидгоҳ, СҲШ на танҳо як иттиҳодияи минтақавӣ, балки як такаҷоҳи иқтисодии стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Иқтидори он ба таҳкими устувориҳои иқтисодии кишвар, баланд бардоштани рақобатпазирӣ дар бозорҳои хориҷӣ ва ҳамгирӣ ба равандҳои васеи иқтисодии Авруосиё мусоидат мекунад.

Дар маҷмӯъ, СҲШ дар таъмини манфиатҳои стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон, мусоидат ба таҳкими нақши минтақавӣ ва рушди устувориҳои иқтисодиву иҷтимоии он нақши калидӣ дорад. Дурнамои ҳамкориҳои минбаъда бештар аз тавоноии Тоҷикистон дар истифодаи самараноки захираҳо ва механизмҳои созмон мувофиқи афзалиятҳои миллии вобаста аст. Дар баробари ин, омили дигаре, ки мамлакатҳои узви Созмони ҳамкории Шанхайро шарикони стратегӣ мегардонад, ин мавқеи геоиқтисодӣ ва сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Дар шароити иқтисоди осебпазир,

ҷойгиршавии ҷуғрофияи пӯшида ва таҳдидҳои доимии амният, ҳамгирӣ ба сохторҳои минтақавӣ на танҳо матлуб, балки зарурӣ мегардад. Аз ин нуқтаи назар, Созмони ҳамкории Шанхай барои Ҷумҳурии Тоҷикистон шарикӣ стратегӣ ҳисобида мешавад.

Бояд қайд кард, ки иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз омилҳои беруна низ вобаста мебошад. Дар ин шароит СҲШ ба ҷалби сармоя ва густариши ҳамкориҳои тиҷоратӣ иқтисодӣ мусоидат мекунад. Ҳамзамон, Ҷумҳурии Тоҷикистон на танҳо ба баҳр баромад надорад, балки робитаҳои нақлиёти хушкӣ низ маҳдуд аст, яъне кишвар бештар бо кӯҳҳо ихота шудааст ва инфрасохтори он аз шароити иқлим вобастагии зиёд дорад. Дар ин замина, ҳамкории фаъолона бо ин созмон дар самти ҳамоҳангсозии лоиҳаҳои инфрасохторӣ, ки ба рушди робитаҳои минтақавӣ нигаронида шудаанд, муҳим арзёбӣ мегардад ва дар ин ҷо Ҷумҳурии Тоҷикистон манфиатҳои назаррас дорад.

Рушди долонҳои нақлиёти фароминтақавӣ, аз қабили Ҷумҳурии Халқии Хитой-Осиёи Марказӣ-Ҷумҳурии Ислонии Эрон имкон дорад, ки дастрасии логистикӣ Тоҷикистонро бештар созад. Кишвар ба иштирок дар чунин ташаббусҳо манфиатдор аст, зеро онҳо роҳҳои нави содироту воридотро мекушоянд, суботи иқтисодиро таъмин мекунанд ва вобастагӣ аз як ё ду шарикро коҳиш медиҳанд. Набудани дастрасии мустақим ба бандарҳои баҳрӣ барои ҳар як кишвар як нуқсонӣ ҷиддӣ стратегӣ мебошад. Дар мавриди Ҷумҳурии Тоҷикистон ин ба маънои вобастагии зиёд аз рағҳои нақлиёти кишварҳои ҳамсоя аст. Содирот ва воридоти маҳсулот бо хароҷоти баланд ва логистикаи мураккаб алоқаманд аст. Илова бар ин, бесуботии сиёсӣ дар кишварҳои ҳамсоя (масалан, дар Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон) ба иқтисодиёт ва амнияти Тоҷикистон бевосита таъсир мерасонад. Аз ин лиҳоз, яке аз манфиатҳои асосии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз иштирок дар ин созмони бонуфузи байналмилалӣ ҳалли масъалаҳои болозикр ҳисобида мешавад.

Ба шарофати стратегияи умумии рушди ҳамгироии минтақавӣ дар доираи СҲШ Ҷумҳурии Тоҷикистон имкони таъсир расонидан ба таҳияи қарорҳои

дастачамъона дар соҳаи инфрасохтор, тичорат ва энергетикаро пайдо мекунад, ки дар ин самтҳои муҳим Ҷумҳурии Тоҷикистон манфиатҳои стратегии худро дорад.

Дар шароити маҳдуд будани захираҳои дохилӣ, бунбасти ҷуғрофӣ ва вобастагӣ аз савдои хориҷӣ ширкат дар механизмҳои ҳамгироии СҶШ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон имкони ҳалли муҳимтарин мушкилоти иҷтимоию иқтисодиро фароҳам меорад. Сабаб ва манфиати асосии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз иштирок дар ин созмон ин, пеш аз ҳама, ҷалби сармоягузорӣ, гуруҳбандии робитаҳои иқтисодии хориҷӣ, иштирок дар ташаббусҳои инфрасохторӣ ва ҳамкориҳои технологӣ мебошанд. Дар ин замина бояд иброз дошт, барои Ҷумҳурии Тоҷикистон дастрасӣ ба сармоягузориҳои хориҷӣ ҳоло ҳам аҳамиятноктарин василаи рушди иқтисодӣ боқи мемонад, ки яке аз манфиатҳои муҳими Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ширкат дар фазои СҶШ ба шумор меравад.

Дар тақвияти ин андешаҳо муҳаққиқи ватанӣ дуруст қайд менамояд, ки «...таҳкими ҳамкориҳои сармоягузорӣ бо мамлакатҳои Созмони Ҳамкориҳои Шанхай (СҶШ) барои Ҷумҳурии Тоҷикистон имкониятҳои нави молиявиро фароҳам меорад, зеро бисёри аз кишварҳои Созмони Ҳамкориҳои Шанхай (СҶШ) дорои бузурги сармоягузориву молиявӣ дошта, инчунин барои татбиқи афзалиятҳои миллӣ заминаи устувор хоҳанд гузошт. Бояд қайд кард, ки таҳкими ҳамкориҳои судманди сармоягузорӣ дар шароити диверсификатсиякунонии сарчашмаҳои сармоягузорӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон имконияти ҷалби манбаъҳои гуногунро аз сармояи давлативу муассисаҳои молиявӣ ва инчунин аз баҳши хусусӣ ва лоиҳаҳои муштарак фароҳам меорад. Чунин иқдом, яъне истифодаи сарчашмаҳои молиявии гуногун сатҳи вобастагии кишварро аз як ё ду мамлакат паст намуда, таъмини беҳатарии иқтисодиро боз ҳам устувор менамояд. Дар ин ҷо албатта, суҳан дар бораи сармоягузориҳои кишварҳои Чин, Россия ва Қазоқистон, ки ба соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёти кишвар нигаронида шудаанд меравад. Диверсификатсияи манбаъҳои маблағгузорӣ дар доираи барномаҳои

мамлакатҳои Созмони Ҳамкории Шанхай (СХШ) ба кишвари мо имконият медиҳад, ки дар баробари кишварони рушд дар самти фаъолгардонии ҳамкориҳои сармоягузорӣ шарикони навро пайдо кунем»[170, с. 452,453].

Дар ин замина, СХШ на танҳо ҳамчун як майдон ва ё муҳити сиёсӣ, балки чун муҳити сармоягузорӣ низ амал мекунад. Кишварҳое, ба монанди ҚХХ, Федератсияи Россия ва Ҷумҳурии Қазоқистон, ки сармоягузори асосии иқтисоди Осиёи Марказӣ ба шумор мераванд, дар ҷаҳорҷӯби созмон фаъолона амал мекунанд. Аз ҷумла ҚХХ бузургтарин қарздиҳанда ва сармоягузор дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аст. Ширкатҳои чинӣ дар тарҳҳои бунёди роҳҳо, иншооти энергетикӣ ва истихроҷи маъдан ширкат мекунанд. Ба ҷуз Ҷумҳурии Халқии Хитой, Ҷумҳурии Қазоқистон ба сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла дар заминаи татбиқи тарҳҳои кишоварзӣ ва логистикӣ таваҷҷуҳи афзоянда зоҳир мекунад. Сармоягузориё, ки тавассути механизмҳои СХШ ба даст меояд, ба Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон медиҳад, ки равандҳои модернизатсия ва саноатикунониро суръат бахшад, инчунин, ба таъсиси ҷойҳои корӣ ва рушди минтақаҳо мусоидат намояд.

Дар баробари ин, ҳамкории стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои узви Созмони ҳамкории Шанхай (СХШ) дар рушди долонҳои нақлиётӣ, таъмини суботи иқтисодӣ, ҳамгироии минтақавӣ ва тичорати байналмилалӣ кишвар нақши муҳим мебозад. Мавриди зикр аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати ба баҳр баромад надошта ба рушди робитаҳои байналмилалӣ нақлиётӣ ва инфрасохтори логистикӣ, ки ҳамгироии онро ба занҷирҳои савдои ҷаҳонӣ таъмин менамояд, манфиатдор аст. Аз ин лиҳоз, иштироқи фаъолона дар механизмҳои СХШ - муҳимтарин иттиҳодияи минтақавӣ, ки кишварҳои дорои иқтидори баланди иқтисодӣ ва геополитикиро дар бар мегирад, самти муҳимми стратегии сиёсати иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Ҳамзамон, долонҳои нақлиётӣ на танҳо як унсури рушди иқтисодӣ, балки ба воситаи стратегии ҳамгироии иқтисодии хориҷӣ табдил меёбанд. Долонҳои нақлиётӣ, ки бо мусоидати СХШ ташаккул ёфтаанд, барои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти дастрасӣ ба

бозорҳои байналмилалӣ имкониятҳои нав мекушоянд. Лоихаҳое, ки Осиёи Марказиро бо ҚХХ, Осиёи Ҷанубӣ, Федератсияи Россия ва минбаъд бо Аврупо мепайвандад, махсусан муҳим мебошанд. Намунаи лоихаи долони нақлиётии ҚХХ – Осиёи Марказӣ – Осиёи Ғарбӣ мебошад, ки дар он Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун як пули эҳтимолӣ миёни ҚХХ ва Ҷумҳурии Ислонд Эрон баромад мекунад. Иштирок дар ин долон метавонад ба таври назаррас хароҷоти логистикиро коҳиш дода, рақобатпазирии маҳсулоти Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар бозорҳои байналмилалӣ афзоиш диҳад. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон долонҳои нақлиётӣ на танҳо логистика, балки як роҳи таҳкими нақши он дар равободии байналмилалӣ мебошад. Бо рушди инфрасохтори нақлиётӣ кишвар метавонад ба як маркази транзитӣ табдил ёбад ва ба ин васила, субъективияти иқтисодӣ ва сиёсии худро мустаҳкам кунад. Ҳамаи ин ба навсозии иқтисодиёт ва ба вучуд овардани ҷойҳои нави корӣ мусоидат мекунад. Ҳамин тавр, ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои узви СҲШ дар соҳаи долонҳои нақлиётӣ як самти муҳимми стратегии сиёсати хориҷӣ ва рушди иқтисодӣ мебошад. Ин ҳамкорӣ на танҳо барои рафъи маҳдудиятҳои табиӣ ҷуғрофӣ равона гардидааст, балки Тоҷикистонро аз як кишвари канорӣ ба як иштирокчии фаъоли ҳамгироии Авруосиё табдил медиҳад. Дар шароити тағйироти ҷаҳонӣ ва рақобати афзояндаи масирҳои транзитӣ маҳз тавассути долонҳои нақлиётӣ ва ҳамкорӣ бо СҲШ Тоҷикистон метавонад дар арсаи байналмилалӣ нақши нав – ҳамчун пули байни Шарқу Ғарб, Шимолу Ҷанубро касб намояд. Аз ин дидгоҳ, Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳамкорӣ намудан дар ин самт манфиати назаррас мегирад. Яке аз лоихаҳои калидӣ, ки дар доираи ҳамкориҳои кишварҳои узви СҲШ таҳия мешавад, долони байналмилалии нақлиётии **ҚХХ – Осиёи Марказӣ – Осиёи Ғарбӣ** мебошад, ки масири **ҚХХ – Ҷумҳурии Қирғизистон – Ҷумҳурии Тоҷикистон – Ҷумҳурии Ислонд Эрон – Ҷумҳурии Туркия – Аврупо**ро фаро мегирад. Ин долон як ҳалқаи калидӣ дар шабакаи нақлиётии Авруосиё мебошад, ки дар доираи ташаббуси «Камарбанд – роҳ» ташаккул ёфтааст. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ин масири нақлиёт на танҳо аҳаммияти

иқтисодӣ, балки аҳаммияти стратегӣ низ дорад. Тоҷикистон бо иштирок дар ин лоиҳа имконияти дастрасии мустақимро ба бандарҳои Халиҷи Форс (тавассути Ҷумҳурии Ислонии Эрон) ва Баҳри Миёназамин (тавассути Ҷумҳурии Туркия) ба даст меорад, ки уфуқҳои иқтисоди хориҷии кишварро ба таври назаррас васеъ намуда, вобастагии иқтисодии онро аз самтҳои анъанавии содирот ва воридоти шимол (тавассути Ҷумҳурии Ўзбекистон, Ҷумҳурии Қазоқистон ва Федератсияи Россия) коҳиш медиҳад. Илова бар ин, ин долон ба Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон медиҳад, ки ба занҷирҳои нақлиёти мултимодалий, ки кишварҳои Аврупои Ҷанубӣ, Ховари Миёна ва Осиёи Ҷанубиро бо молҳо таъмин мекунанд, ворид шавад.

Ин, дар навбати худ, пеш аз ҳама ба гуруҳбандии равобити иқтисодии беруна ва дар маҷмӯъ мустақкам шудани иқтисодии содиротии Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат менамояд. Бояд қайд намуд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар татбиқи ин долон як қатор мушкilotи инфрасохторӣ низ дорад. Мушкilotи марбут ба танзими гумрукӣ ва маъмурий алоқаманданд, ки ҳамоҳангсозии стандартҳо ва расмиёти нақлиётро бо шарикон дар ин масир талаб мекунанд. Бояд қайд намуд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дастгирии субъектҳои калидӣ, аз қабилӣ Ҷумҳурии Халқии Хитой ва Ҷумҳурии Ислонии Эрон, инчунин, бо ҷалби ниҳодҳои молиявии байналмилалӣ (аз ҷумла Бонки сармоягузори инфрасохтории Осиё) метавонад иқтисодии транзитии худро амалӣ созад ва ба як пайванди муҳимми логистикӣ дар низоми тиҷорати минтақавӣ ва ҳамлу нақли захираҳо табдил ёбад. Дар маҷмӯъ, ширкати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар лоиҳаи «ҚХХ-Осиёи Марказӣ-Осиёи Ҷанубӣ» ба манфиатҳои миллии дарозмуддати кишвар, ки ба таҳкими суботи иқтисодӣ, тавсеаи робитаҳои геоиқтисодӣ ва афзоиши аҳаммияти геополитикӣ дар минтақаи Авруосиё нигаронида шудааст, мувофиқат мекунад. Рушди ин соҳа инчунин, ба ҳадафҳои стратегии СҲШ оид ба ташкили фазои кушод, устувор ва ба ҳам алоқаманди нақлиётӣ дар Авруосиё мувофиқат мекунад.

Яке аз манфиатҳои асосие, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳамкорӣ бо СҲШ метавонад ба даст биёрад, ин ҳамкорӣ дар самти гидроэнергетика

мебошад. Дар шароити афзоиши талабот ба захираҳои энергетикӣ ва
чолишҳои иқлимӣ, ҳамкорӣ дар доираи Созмони ҳамкории Шанхай (СХШ)
имкониятҳои навро барои рушди устувори кишвар ва ҳамгирӣ ба бозори
минтақавии энергетикӣ боз мекунад. Дар ин радиф тавре, ки мутахассиси соҳа
иброз медорад «...ҳамкории мутақобилан судманд дар соҳаи комплекси
энергетикӣ имкон медиҳад, ки мушкилоти иҷтимоиву иқтисодӣ ҳал шуда,
ҳамаи субъектҳои соҳибкорӣ бо энергия таъмин шаванд. Барои Ҷумҳурии
Тоҷикистон, ки мақсади табдил ёфтани ба кишвари транзитиро дорад, омили
вуруди он ба иқтисоди ҷаҳонӣ ва вазифаҳои асосии стратегияш - ин ба даст
овардани истиқлолияти пурраи энергетикӣ ва истеҳсоли энергияи сабз,
ҳамчунин, ба сатҳи кишварҳои пешрафта муваффақ шудан ба ҳисоб меравад.
Расидан ба ин ҳадафҳо ба таҳкими рушди ҳамкориҳои тичоративу иқтисодӣ,
бахусус, ҳамкории судманди энергетикӣ бо кишварҳои узви СХШ мусоидат
хоҳад кард»[143, с.119]. Дар баробари ин зикр намудан ба маврид аст, ки
Тоҷикистон яке аз иқтидорҳои бузургтарини гидроэнергетикиро дар
қаламрави ОМ (- зиёда аз 527 миллиард кВт/соат)-ро дар як сол дорад ва ин
танҳо 5,0 фоизаш дар амал истифода мешавад. Объектҳои асосие, ки манбаи
энергетикӣ мамлакатро муайян мекунанд, ин НОБ-ҳои “Норак” ва “Роғун”
мебошанд. Неругоҳи обии барқи “Роғун” пас аз анҷомёбӣ бояд бузургтарин
неругоҳи Осиёи Марказӣ бо иқтидори муқарраршуда (3600 МВт) шавад, ки на
танҳо барои истиқлоли энергетикӣ кишвар, балки барои содироти неруи барқ
ба кишварҳои ҳамсоя аҳамияти стратегӣ дорад. Манфиатҳои миллии
Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рушди системаи устувор ва мустақили энергетикӣ
иборат аст, ки қодир ба қонеъ кардани ниёзҳои дохилӣ ва манбаи содирот дар
доираи ташаббуси ташкили бозори минтақавии энергетикӣ (аз ҷумла
таваассути лоиҳаи CASA-1000) мебошад. Иштирок дар лоиҳаҳои энергетикӣ
минтақавӣ ба таҳкими амнияти энергетикӣ ва диверсификатсияи робитаҳои
иқтисодӣ мусоидат мекунад. Дар баробари ин, Ҷумҳурии Тоҷикистон маҷрои
болоии ҳавзаҳои калонтарин дарёҳои минтақа, аз он ҷумла Амударёро ишғол
намуда, онро ба як маркази муҳимми об дар Осиёи Марказӣ табдил медиҳад.

Зиёда аз 60 фоизи захираи оби Осиёи Марказӣ дар масоҳати он ташкил карда мешавад. Дар ин замина, ҳамкорӣ дар доираи СХШ ба як воситаи муҳимми таҳияи равишҳои ҳамоҳангшуда дар идоракунии захираҳои обӣ табдил меёбад. Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар навбати худ, ба ҳифзи соҳибхӯрии об ва ҳамзамон, таҳияи механизмҳои идоракунии дастаҷамъии системаҳои обу энергетикӣ манфиатдор аст. Дурнамои ҳамкориҳо дар доираи СХШ дар ин самт дар расми 3.1.1 оварда шудааст.

Расми 3.1.1. Дурнамои ҳамкориҳо дар доираи СХШ дар ин самт

РУШДИ БОЗОРИ МИНТАҚАВИИ ЭНЕРГЕТИКӢ ВА РОБИТАҲОИ ИНФРАСОҲТОРӢ	ҲАМОҲАНГСОЗИИ СТРАТЕГИЯҲОИ ИСТИФОДАИ ОБ	САРМОЯГУЗОРИ БА НАВСОЗИИ ИНШООТИ ГИДРОЭНЕРГЕТИКӢ	МОНИТОРИНГИ МУҲИТИ ЗИСТ ВА МУТОБИҚШАВӢ БА ТАҒЙИРӢБИИ ИҚЛИМ
---	--	---	---

Таҳияи муаллиф

Таъсиси муҳити ягонаи энергетикӣ дар доираи СХШ метавонад вобастагии кишварҳои минтақаро аз таъсири низоми энергетикӣ беруна коҳиш дода, сатҳи устувории тамоми Осиёи Марказиро баланд бардорад. Дар маҷмӯъ, барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамкориҳои стратегӣ дар ҷаҳорҷӯби СХШ дар соҳаи энергетика ва захираҳои обӣ як унсuri муҳимми амнияти миллий ва рушди устувор маҳсуб меёбад. Азхудкунии иқтидори гидроэнергетикӣ, аз ҷумла ба анҷом расидани сохтмони НОБ-и Роғун, иштирок дар ташаккули бозори минтақавии энергетикӣ ба манфиатҳои дарозмуддати мамлакат мувофиқ аст. Зимнан, бо дарназардошти манфиатҳои кишварҳои ҳамсоя таҳияи механизмҳои истифодаи дастаҷамъонаи об шарти асосии суботу эътимод дар минтақа маҳсуб меёбад.

Тавре зикр намудем Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити маҳдуди иқтидори сармоягузориҳои дохилӣ ва вобастагии зиёд аз омилҳои иқтисодии берунӣ ҳамкориҳо бо кишварҳои узви Созмони ҳамкории Шанхай (СХШ) василаи муҳимми ҷалби сармояи хориҷӣ барои иҷрои ҳадафҳои стратегӣ

рушди миллӣ медонад. Дар ин замина ҳамкориҳои сармоягузорӣ бо кишварҳои узви СҶШ барои таъмини рушди устувор ва таҳкими истисқоли иқтисодии ҷумҳурӣ аҳамияти хоса дорад. Манфиатҳои асосии миллии Тоҷикистон дар доираи ҳамкориҳои сармоягузорӣ бо шарикони СҶШ инҳоянд: ҷалби сармояи дарозмуддат дар соҳаҳои афзалиятноки иқтисодӣ (энергетика, нақлиёт, кишоварзӣ, саноат); модернизатсия ва рушди инфрасохтор, аз ҷумла сохтмони неругоҳҳои оби барқӣ, роҳҳо, марказҳои логистикӣ; баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот ва ташкили ҷойҳои нави корӣ; гуруҳбандии равобитаҳои иқтисодии берунӣ ва кам кардани вобастагӣ ба шумораи маҳдуди донорҳо; мустаҳкам намудани амнияти инвестиционӣ ва васеъ намудани заминаи рушди устувори иқтисодӣ.

Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ноил шудан ба ин ҳадафҳо аз механизмҳои ҳамкориҳои дуҷониба ва бисёрҷониба дар доираи СҶШ фаъолона истифода бурда, инчунин, дар форумҳои иқтисодӣ, ярмаркаҳои сармоягузорӣ ва ташаббусҳои ҳамгироии ин соҳмон ширкат меварзад.

Дар ин самт Ҷумҳурии Халқии Хитой шарикони асосии сармоягузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи СҶШ боқӣ мемонад. Самтҳои асосии сармоягузориҳои Чин инҳоянд:

- сохтмон ва навинобарии инфрасохтори нақлиётӣ ва энергетикӣ;
- истихроҷи конҳо (тилло, нукра);
- истеҳсолоти саноатӣ ва сохтмон.

Бояд қайд намуд, ки дар давоми ду даҳсолаи охир Ҷумҳурии Халқии Хитой ба яке аз шарикони асосии иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил ёфт. Дар доираи Ташаббуси “камарбанд ва роҳ”, ҚХХ ба лоиҳаҳои инфрасохторӣ, энергетика ва саноатӣ дар саросари Осиёи Марказӣ фаъолона сармоягузорӣ мекунад. Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мавқеи муфиди геостратегӣ ва иқтидори ғании захиравӣ ба яке аз самтҳои афзалиятноки густариши сармоягузориҳои ҚХХ табдил ёфтааст. Сармоягузориҳо, пеш аз ҳама ба таъсиси ҷойҳои нави корӣ, афзоиши даромади буҷет ва ҳавасмандгардонии талаботи

дохилӣ мусоидат мекунад, ки онро метавон саҳми мусбат дар дигаргунсозии сохтории иқтисоди Тоҷикистон арзёбӣ кард.

Сарфи назар аз афзалиятҳои дар боло зикршуда, ҳамкориҳои сармоягузорӣ бо ҚХХ бо як қатор ҳатарҳои назаррас алоқаманданд. Мушкилоти шадидтарин вобастагии қарзӣ мебошад. Вале бо вучуди ин барои ҚХХ ҳамкорӣ бо Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳам арзиши иқтисодӣ ва ҳам геополитикӣ дорад. Аз ҷиҳати иқтисодӣ он дастрасиро ба захираҳо ва бозорҳои васеи маҳсулот таъмин мекунад. ҚХХ аз лиҳози геополитикӣ сабӣ дорад, ки нуфузи худро дар Осиёи Марказӣ, бахусус дар минтақаҳои ҳаммарз тақвият бахшад. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳам, дар навбати худ, ба ҷалби сармояи хориҷӣ, бахусус дар шароити дастрасии маҳдуд манфиатдор аст. Ҳамкорӣ бо ҚХХ ба кишвар имкони рушди босуръати инфрасохтор, навсозии технологӣ ва ҳамгироии иқтисодӣ ба занҷирҳои арзиши минтақавӣ ва ҷаҳонӣ фароҳам меорад. Ҳамин тавр, ҳамкориҳои сармоягузорию Ҷумҳурии Тоҷикистонро Ҷумҳурии Халқии Хитой падидаи печида ва гуногунҷанба аст, ки дар он манфиатҳои иқтисодӣ бо таҳдидҳои эҳтимолӣ муттаҳид мегарданд. Барои он ки ин ҳамкориҳо воқеан устувор ва судманд гарданд, Ҷумҳурии Тоҷикистонро зарур аст, ки механизмҳои муассири назорати бори қарзро таҳия кунад, шаффофияти бештари созишномаҳоро ба даст орад.

Бояд қайд намуд, ки Федератсияи Россия мавқеи худро ҳамчун яке аз шарикони асосии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон нигоҳ медорад. Сармоягузориҳои Федератсияи Россия дар бахшҳои энергетика (модернизатсияи неругоҳҳои оби барқӣ, лоиҳаҳои нафту газ); - бахши бонкӣ; - телекоммуникатсия ва ғайра мутамарказ шудаанд. Равобити иқтисодии ду кишвар таҳким меёбад, ки равандҳои ҳамгироиро боз ҳам тақвият мебахшад. Ҷумҳурии Қазоқистон бошад, ҳамчун сармоягузори минтақавӣ амал мекунад, ки ба соҳаи кишоварзӣ, тиҷорат ва саноати коркард нигаронида шудааст. Дар доираи СҲШ робитаҳои ҳамкорӣ дар соҳаҳои логистика, агросаноатӣ барқарор гардида, лоиҳаҳои муштарак барои рушди устувори деҳот амалӣ мегарданд. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон манфиатҳои миллӣ дар ҳамкориҳои

сармоягузорӣ бо кишварҳои СҲШ на танҳо ба даст овардани сармояи беруна, балки таҳкими соҳибхӯрии иқтисодӣ, рушди иқтисодии саноатӣ ва гуруҳбандии иқтисодиро дар бар мегирад.

Ҳамин тариқ, ҳамкориҳои стратегии сармоягузорӣ бо кишварҳои СҲШ ба муҳимтарин манфиатҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгӯ буда, ба ҳалли вазифаҳои асосии рушди иқтисодии иқтисодӣ мусоидат мекунанд. Ояндаи ин ҳамкориҳои мутақобила ба тавоноии ҷумҳурӣ дар роҳандозии сиёсати мутаваззин, пайвастании ҷалби сармоя бо ҳифзи истиқлоли миллий ва манфиатҳои аҳолии худ вобаста аст. Тақвияти ҳамкориҳои сармоягузорӣ бо кишварҳои СҲШ ба манфиатҳои дарозмуддати Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқ буда, ба ташаккули меъморӣ бисёрсатҳии иқтисодӣ дар минтақа мусоидат мекунад.

Яке аз самтҳои муҳим, ки барои Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти стратегӣ дорад, ин ҳамкориҳои бисёрҷониба дар ҷаҳорҷӯии Созмони ҳамкории Шанхай (СҲШ) ва ташаккули робитаҳои устувори тичоративу иқтисодии кишварҳои узв мебошад.

Стратегияи ивазкунии воридот дар доираи СҲШ ба коҳиш додани вобастагии маҳсулот аз кишварҳои берун аз минтақа (аз ҷумла кишварҳои саноатии ғарбӣ), инчунин, рушди иқтисодии саноатӣ ва агросаноатии худ нигаронида шудааст. Дар ин ҳошия метавон қайд кард, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш аз ҳама бо захираҳои бузурги худ яъне захираҳои обӣ, металлҳои ранга ва кишоварзӣ метавонад, ки ба сифати таъминкунандаи маҳсулоти аввалия ва коркарди бозорҳои кишварҳои Созмони ҳамкории кишвар мавқеи худро касб наояд. Имконияти истифодаи долонҳои умумии логистикӣ ва коҳиш додани монеаҳо барои содироти маҳсулот ба хориҷ аз Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути инфрасохтори пешрафтаи кишварҳои ҳамсоя, пеш аз ҳама, ҚХР ва Ҷумҳурии Қазоқистон аҳамияти хосса дорад. Ин барои ҳамгирӣ ба занҷирҳои арзиши минтақавӣ ва тавсеаи содирот тавассути каналҳои нави тақсимот шароит фароҳам меорад. Аз василаҳои амалии таҳкими робитаҳои тичоративу иқтисодӣ созишномаҳо дар бораи

савдои имтиёзнok, рафъи монеаҳои ғайритарифӣ, ташкили минтақаҳои озоди иқтисодӣ ва ҳамоҳангсозии расмиёти гумрукӣ мебошанд. Созишномаи имзошудаи Ҷумҳурии Тоҷикистону Ҷумҳурии Халқии Хитой дар бораи ҳамкориҳои иқтисодию тиҷоратӣ дар чаҳорҷӯби ташаббуси “Камарбанд ва роҳ” ва ҳамчунин, созишномаҳои дучониба бо Ҷумҳурии Ўзбекистон ва Ҷумҳурии Қазоқистон, ки ба либерализатсияи тиҷорати мутақобила нигаронида шудаанд, мисол шуда метавонанд.

Иқтисоди муоссир гузаришро аз соҳаҳои анъанавӣ ба иқтисоди донишбунёд талаб мекунад, ки дар он технологияҳои рақамӣ, инноватсияҳо ва қобилияти зуд навосозии равандҳои истеҳсолот ва идоракунии нақши калидӣ доранд. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки рушди нокифояи инфрасохтори рақамӣ ва ҷалби заиф дар занҷирҳои технологияи ҷаҳонӣ мавҷуд аст, масъалаҳои рушди технологӣ ва инноватсионӣ аҳамияти стратегӣ пайдо мекунад. Маҳз рақамикунонӣ метавонад сатҳи баландтари шаффофиятро дар равандҳои ҳукуматӣ ва тиҷоратӣ, баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат, дастрасии васеъ ба бозорҳо ва захираҳои таълимӣ, инчунин, таҳкими мавқеъ дар муҳити рақобатро таъмин намояд. Модернизатсияи инноватсионӣ, махсусан барои бахшҳо, аз қабилҳои энергетика, захираҳои об, кишоварзӣ ва маориф муҳим аст. СҲШ барои табодули фаромарзии таҷрибаи пешқадам дар иқтисоди рақамӣ, аз ҷумла рушди ҳукумати электронӣ, молияи рақамӣ, тиҷорати электронӣ, зеҳни сунӣ ва технологияҳои истеҳсолии интеллектуалӣ шароит фароҳам меорад. ҚХХ, Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Ҳиндустон ва Ҷумҳурии Қазоқистон марказҳои муҳимми тавлид ва интиқоли инноватсияҳо мебошанд, ки имкони ҳамкориҳои технологӣ бо кишварҳои султараққикардаи минтақаро мекушоянд. Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад ба барномаҳои муштараки ҳамкориҳои рақамӣ, аз ҷумла тавассути ширкат дар форумҳои байналмилалӣ, таъсиси озмоишгоҳҳои муштараки тадқиқотӣ, марказҳои рақамӣ ва табодули мутахассисон ворид шавад. Ташаббусҳо оид ба рушди саводнокии рақамӣ, дастгирии стартапҳо ва ҷорӣ намудани қарорҳои платформавӣ дар идоракунии давлатӣ сазовори диққати махсус мебошанд.

Илова бар ин, СХШ метавонад ба стандартизатсияи сиёсатҳои рақамӣ, фароҳам овардани фазои бехатари киберӣ ва ҳамоҳангсозии заминаи меъёрӣ, ки шартҳои асосии муваффақияти рақамикунонӣ ва ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи технологӣ мебошад, саҳм гузорад.

Манфиатҳои стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳамкориҳои иқтисодӣ бо кишварҳои СХШ дар ҷадвали 3.1.2 ба таври возеҳ оварда шудаанд.

Ҷадвали 3.1.2. - МАНФИАТҲОИ СТРАТЕГИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ҲАМКОРИҲОИ ИҚТИСОДӢ БО КИШВАРҲОИ СХШ

САМТҲО	МАНФИАТҲОИ СТРАТЕГИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	ШАРҲ/ НАМУНАҲО
САВДО ВА СОДИРОТ	Васеъ намудани бозорҳои фурӯши маҳсулоти Ҷумҳурии Тоҷикистон	Содироти алюминий, маҳсулоти кишоварзӣ, насосӣ ба кишварҳои СХШ
САРМОЯГУЗОРИҲО	Ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ	Сармоягузориҳо аз ҚХХ, ФР ба инфрасохтор, энергетика, сохтмон
НАҚЛИЁТ ВА ЛОГИСТИКА	Рушди долонҳои нақлиётӣ ва инфрасохтор	Ташаббуси “камарбанд ва роҳ”, сохтмони роҳҳо
ЭНЕРГЕТИКА	Рушди гидроэнергетика ва содироти неруи барқ	Фурӯши неруи барқ ба кишварҳои минтақа (CASA-1000, ҳамгироии минтақавӣ)
КИШОВАРЗӢ	Лоиҳаҳои муштарак дар соҳаи кишоварзӣ	Ҷорӣ намудани технология ва ташкили кластерҳои агросаноатӣ
ТЕХНОЛОГИЯ ВА САНОАТ	Интиқоли технология ва рушди потенциали саноатӣ	Корхонаҳои муштарак, барпо намудани минтақаҳои саноатӣ
ҲАМКОРИИ МОЛИЯВӢ	Тавсеаи дастрасӣ ба захираҳои молиявӣ ва рушди робитаҳои бонкӣ	Ташкили бонкҳои муштарак, сода кардани ҳисоббаробаркунии байнисарҳадӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар ҷадвал самтҳо ва ҳадафҳои асосии ҳамкориҳои иқтисодии Тоҷикистон бо кишварҳои узви СХШ (аз ҷумла ҚХХ, Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Ҳиндустон, Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Узбекистон ва ғайра) ба низом оварда шудааст. Аз ҷадвали пешниҳодгардида пай бурдан мумкин аст, ки иштирок дар ин созмон барои давлат хеле имкониятҳои хуб ба миён

меорад, вале барои тадбиқи ин имкониятҳо корҳои назаррасеро анҷом додан лозим меояд. Вобаста ба ин бояд қайд намуд, ки Тоҷикистон ин созмон яъне СХШ-ро на ин ки танҳо ҳамчун як созмони сиёсӣ, балки як вектори асосии иқтисодии рушд медонад.

Манфиатҳои стратегӣ ба таҳкими иқтисоди миллий тавассути ҳамкориҳои минтақавӣ, ҷалби сармоя ва иштирок дар лоиҳаҳои бузурги ҳамгироӣ нигаронида шудаанд. Дар ин радиф, мо SWOT-таҳлилро оид ба иштироки иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Созмони ҳамкории Шанхай (СХШ) гузаронидем, ки дар ҷадвали 3.1.3 ба таври возеҳ оварда шудааст.

Ҷадвали 3.1.3. - SWOT-таҳлил оид ба иштироки иқтисодии Тоҷикистон дар Созмони ҳамкории Шанхай (СХШ)

S – STRENGTHS - ТАРАФҲОИ ҚАВӢ	
ОМИЛҲО	ШАРҲ
МАВҶЕИ ГЕОСТРАТЕГӢ	Дар ҷорроҳии тичоратии байни ҚХХ, Осиёи Марказӣ ва Осиёи Ҷанубӣ ҷойгир аст
САРВАТҲОИ БОӢИ ТАБӢИ	Иқтидори гидроэнергетикӣ, маъданҳои фойданок (тилло, нукра, уран ва ғ.)
ДАСТГИРИИ КИШВАРҲОИ ПЕШРАФТАӢ СХШ	ҚХХ ва Россия ба иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолона сармоягузори мекунад
УЗВИЯТ ДАР СХШ ДАСТРАСӢ БА БОЗОРҲОИ БУЗУРГРО БОЗ МЕКУНАД	Содасозии тичорат ва имкони содироти маҳсулот ба кишварҳои дорони истеъмоли зиёд
W – WEAKNESSES - ТАРАФҲОИ ЗАӢФ	
ИҚТИДОРИ МАҲДУДИ ИСТЕҲСОЛӢ	Саноатикунони суст, арзиши иловагии ками маҳсулоти содиротшаванда
ВОБАСТАГӢ АЗ КУМАК ВА САРМОЯГУЗОРИИ БЕРУНА	Сатҳи баланди қарзи беруна
НАБУДАНИ ИНФРАСОҲТОР	Проблемаҳои нақлиётӣ, логистика, тақсими энергия ва ғайра
ДИВЕРСИФИКАТСИЯӢ СУСТИ ИҚТИСОДӢ	Вобастагӣ аз интиқоли маблағҳо аз берун, муҳочирон ва содироти ашёи хом
O – OPPORTUNITIES - ИМКОНӢЯТҲО	
ИШТИРОК ДАР ЛОИҲАҲОИ БУЗУРГӢ “КАМАРБАНД ВА РОҲ”	Имконияти навсозии инфрасохтор ва занҷираҳои логистикӣ
ВУСЪАТ ДОДАНИ САВДОИ МИНТАҚАВӢ	Одӣ кардани дастрасӣ ба бозорҳо дар ҚХХ, Ҷумҳурии Ҳиндустон, Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Қазоқистон ва дигар аъзои СХШ
ҶАЛБӢ ТЕХНОЛОГИЯҲО ВА САРМОЯ	Имконияти рушди корхонаҳои муштарак ва кластерҳои саноатӣ

идомаи ҷадвали 3.1.3	
РУШДИ СОДИРОТИ ЭНЕРГИЯ	Фурӯши неруи барқ ба минтақа (дар доираи CASA-1000 ва дигар лоиҳаҳо)
T – THREATS - ТАҲДИДҲО	
НОУСТУВОРИИ ГЕОПОЛИТИКӢ ДАР МИНТАҚА	Муноқишаҳо ва бесуботӣ дар давлатҳои ҳамсоя метавонад ба иқтисодиёт таъсир расонад
АФЗОИШИ ВОБАСТАГИИ БЕРУНА	Хавфи вобастагии аз ҳад зиёд аз як ё якчанд кишвар
РАҚОБАТ БО ИҚТИСОДҲОИ ПЕШРАФТА	Мушкилот дар рақобат дар шароити баробар бо иқтисодҳои бузург
ХАВФҲОИ ЭКОЛОГӢ ВА ИҚЛИМӢ	Таҳдиди тағйирёбии иқлим ба захираҳои об ва кишоварзии кишвар

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Иштироки иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар СҲШ бо сабаби мавқеи мусоиди ҷуғрофӣ ва дастгирии кишварҳои қудратманди минтақавӣ барои рушд иқтисодӣ назаррас дорад, аммо зерсохтори заиф ва вобастагӣ аз сармоягузори хориҷӣ музаффариятҳои онро маҳдуд мекунад. Истифодаи ғайриомӯш имкониятҳои пайдошуда - лоиҳаҳои инфрасохторӣ, тавсеаи тиҷорат ва ҷалби сармоя метавонад иқтисодиётро ба таври назаррас таҳким бахшад. Дар маҷмӯъ, дар шароити зуд-зуд тағйирёбии муҳити иқтисодии ҷаҳонӣ ва минтақавӣ барои Тоҷикистон иштироки ғайриомӯш дар ҳамаи ташаббусҳои нави СҲШ хеле муҳим ва аҳамиятнок аст. Ин имкон медиҳад, ки на танҳо ба лоиҳаҳои калонмиқёси рушди инфрасохтор, тиҷорат ва сармоягузорӣ ҳамгиро шавад, балки нақши он дар равандҳои минтақавӣ низ афзояд.

Дар маҷмӯъ, афзалиятҳои стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи СҲШ барои ояндаи наздик ба иштироки ғайриомӯш дар ташаббусҳои нави минтақавӣ, баланд бардоштани иқтисодии институтсионалӣ, рушди сармояи инсонӣ ва амиқтар кардани ҳамкориҳои минтақавӣ нигаронида шудаанд. Татбиқи ин афзалиятҳо ба Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон медиҳад, ки на танҳо нишондиҳандаҳои иқтисодии худро беҳтар созад, балки мавқеи худро дар СҲШ мустаҳкам намуда, ба рушди устувор ва мутавозини кишвар дар шароити ҷаҳонӣ ва имкониятҳои ҷаҳонӣ мусоидат намояд. Ҳамин тавр, дар асоси таҳлил ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки ҳамкориҳои иқтисоди

дар доираи Созмони ҳамкории Шанхай воситаи хеле муҳими рушди устувори иқтисоди барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад. Ҳамзамон мавқеи геостратегии мамлакат барои рушди долонҳои нақлиёти имконияти хеле назаррасро ба миён меорад. Ва ин албатта иқтидори транзитиро зиёд намуда мавқеъ ва нақши онро чун пайвандгари миёни ҚХХ, ОМ ва Осиёи Ҷанубӣ тақвият мебахшад. Дар баробари ин соҳаҳои асосии манфиатҳои стратегӣ рушди соҳаи энергетика, ҷалби сармоя ва технология, инчунин, густариши иқтидори савдо ва содирот мебошанд. Ин соҳаҳо барои рушди устувори иқтисодӣ замина фароҳам меоранд. Иштирок дар лоиҳаҳои бузурги инфрасохторӣ, аз қабيلي «Камарбанд ва роҳ» ва CASA-1000 ба Ҷумҳурии Тоҷикистон имкони навсозии иқтисодиёт ва таҳкими амнияти энергетикиро фароҳам меорад ва ба коҳиш додани вобастагӣ аз омилҳои беруна мусоидат мекунад. Дар маҷмӯъ барои ба даст овардани самараи максималии ҳамкорӣ дар доираи СҲШ фаъолсозии иштироки институтсионалии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таҳкими ҳамоҳангии минтақавӣ, махсусан бо кишварҳои ҳамсоя, аз қабيلي Ҷумҳурии Узбекистон ва Ҷумҳурии Қазоқистон зарур аст.

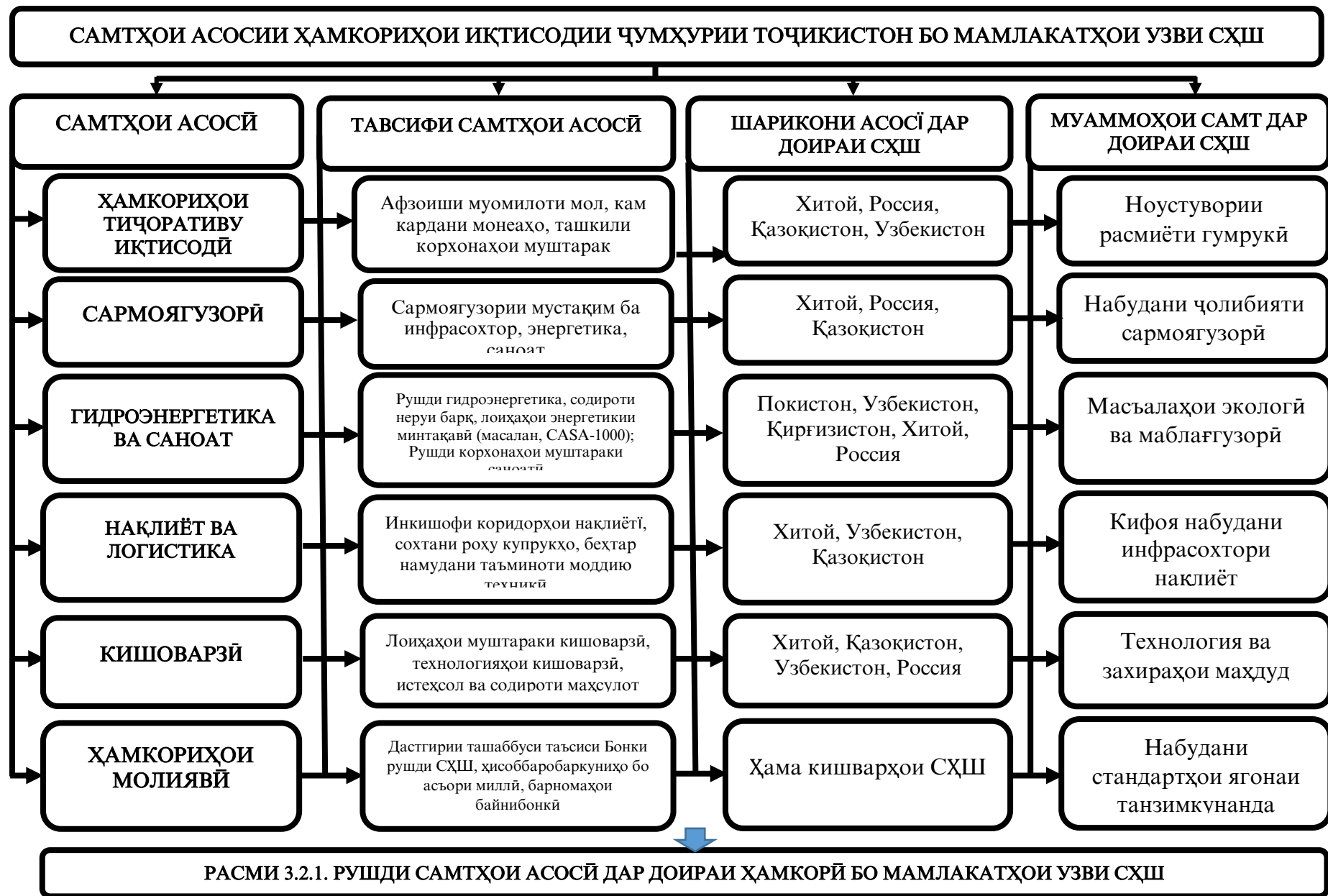
3.2. Дурнамои рушди ҳамкориҳои тичоративу иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мамлакатҳои узви Созмони ҳамкории Шанхай дар шароити нави геоиқтисодӣ

Дар ҷаҳони муосир ҳамкории минтақавӣ ва байнидавлатӣ ҳамчун воситаи рушди устувори иқтисодӣ ва таҳкими амнияти байналмилалӣ аҳаммияти хосса дорад. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар минтақаи муҳим ва стратегии Осиёи Марказӣ ҷойгир аст, иштироки фаъол дар иттиҳодияҳои бисёрҷонибаи ҳамгирӣ яке аз омилҳои асосии рушди иқтисодӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирӣ мебошад. Муҳимияти омӯзиши дурнамо ва самтҳои ҳамкориҳои тичоративу иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва кишварҳои узви СҲШ ба ҷанд омил вобаста аст. Аввалан, СҲШ як механизми муассири ҳавасмандгардонии тичорати мутақобила, ҷалби сармоягузорӣ ва рушди инфрасохтори нақлиётию логистикӣ мебошад, ки ба диверсификатсияи

Самти дигари муҳим ҳамкориҳои сармоягузорӣ мебошад. Ҷумҳурии Халқии Хитой, Федератсияи Россия ва Ҷумҳурии Қазоқистон барои рушди саноат, энергетика ва нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон сармоягузориҳои зиёд доранд. Ин сармоягузорӣ ба таъсиси ҷойҳои нави корӣ, баланд бардоштани ҳосилнокӣ ва рушди иқтисодии содироти кишвар мусоидат мекунад. Масалан, дар соҳаи энергетика лоиҳаҳои сохтмони неругоҳҳои барқи обӣ амалӣ мешаванд, ки барои таҳкими амнияти энергетикӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва содироти неруи барқ ба кишварҳои ҳамсоя таъминот мебахшанд. Ҳамкориҳои нақлиётӣ ва логистикӣ низ барои иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи СҲШ ҷойи муҳимро ишғол мекунанд. Мавқеи ҷуғрофӣ мамлакати мо имкон медиҳад, ки ба як маркази транзитӣ байни ҚХХ, Осиёи Марказӣ ва кишварҳои Осиёи Ҷанубӣ табдил ёбад. Рушди долонҳои нақлиётӣ, аз қабili масирҳои байналмилалӣ автомобилӣ ва оҳангардиши молро афзоиш ва хароҷоти нақлиётро кам мекунанд. Ин, дар навбати худ, рушди иқтисодӣ ва ҳамгириро ба занҷирҳои ҷаҳонӣ таъминот ҳавасманд мекунад. Ҳамкориҳои энергетикӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва кишварҳои СҲШ аҳамияти стратегӣ дорад. Дар мамлакат захираҳои бузурги обӣ мавҷуданд, ки ин барои тараққӣ додани гидроэнергетика имконият медиҳад. Лоиҳаҳои муштарак бо ҚХХ ва Федератсияи Россия ба таҷдиди неругоҳҳои мавҷуда ва бунёди неругоҳҳои нав равона шудаанд, ки ба афзоиши тавлид ва содироти неруи барқ нигаронида шудаанд. Ин ҳамкориҳо аҳамияти муҳими иҷтимоиву иқтисодӣ доранд, зеро он барои ҳалли мушкилоти норасоии неруи барқ дар дохили кишвар мусоидат мекунад. Кишоварзӣ ва саноат як самти дигари ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шарикони СҲШ мебошад. Ба тӯлайи мубодилаи технология ва лоиҳаҳои якҷоя самараву истеҳсолоти кишоварзиро зиёд кардан мумкин аст. Илова бар ин, шарикон рушди соҳибкорӣ хурду миёнаро дастгирӣ мекунанд, ки ин ба диверсификатсияи иқтисодиёт ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ оварда мерасонад. Ба андешаи мо, дурнамои рушди минбаъдаи муносибатҳои тичоратӣ иқтисодӣ дар доираи СҲШ умедбахш ба назар мерасанд. Тавсифи долонҳои нақлиётӣ, амиқсозии ҳамкориҳои сармоягузорӣ ва ҷорӣ намудани

технологияҳои рақамӣ метавонад иқтидори иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистонро афзун намояд. Илова бар ин, ширкат дар СҲШ барои ҳамгирӣ ба бозорҳои байналмилалӣ имкониятҳои нав мекушояд, ки омили муҳимми рушди устувори кишвар мебошад.

Дар умум, ҳамкориҳои тиҷоратӣ иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои узви СҲШ як падидаи мураккаб ва гуногунчанба буда, самтҳои асосӣ, яъне тиҷорат, сармоягузорӣ, нақлиёт, энергетика ва кишоварзиро фаро мегирад ва ҳар як самти муҳимро дар ин зербоб ба таври возеҳ дида мебароем (расми 3.2.1).

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Чуноне ки аз расми 3.2.1 дида мешавад, яке аз самтҳои асосӣ ин ҳамкориҳои тичоратӣ иқтисодӣ дар доираи мамлакатҳои СҶШ ба шумор меравад. Бояд қайд кард, ки ҳамкориҳои тичоратӣ иқтисодӣ як ҷузъи аслии ҳамкориҳои Тоҷикистон бо кишварҳои узви Созмони ҳамкории Шанхай (СҶШ) маҳсуб меёбад. Сарфи назар аз доираи васеи соҳаҳо, аз ҷумла амният, фарҳанг ва энергетика, маҳз тичорат дар доираи ҳамгироии минтақавӣ самти асосӣ ва босуръат рушдёбанда боқӣ мемонад.

Нақши савдори ҳам омилҳои объективӣ ва ҳам стратегӣ муайян мекунанд. Аввалан, кишварҳои СҶШ наздиктарин ҳамсояҳои ҷуғрофии Тоҷикистон буда, бо дарназардошти мавқеъгирии қитъавӣ ва маҳдудии зерсохтори он ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ба бозорҳои беруна дастрасиро фароҳам меоранд. Баъдан, аксари аъзои СҶШ муҳимтарин шарикони тичоратӣ ҷумҳурӣ мебошанд. Дар соли 2024 ба кишварҳои СҶШ беш аз нисфи ҳаҷми умумии гардиши савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон рост меояд. Аз ҳама ҷаҳлатарин равобити тичоратӣ бо Ҷумҳурии Халқии Хитой, Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Ўзбекистон ва Ҷумҳурии Қазоқистон аст. Хусусияти ҳамкории тичоратӣ таҳаввулоти он аз модели одии «воридоту содирот» ба ташаккули вобастагии устувори байниҳамдигарӣ мебошад. Масалан, савдои байниҳамдигарӣ дар соҳаи кишоварзӣ, саноати бофандагӣ ва сохтмон зиёд мегардад. Илова бар ин, лоиҳаҳои муштараки логистикӣ барои беҳтарсозии дастрасии нақлиёт ва кам кардани хароҷоти транзаксия амалӣ карда мешаванд. Рушди долонҳои тичоратӣ, аз қабيلي ҚХХ-Тоҷикистон-Ўзбекистон робитаи минтақавӣ ва ҷолибияти транзитии кишварро тақвият мебахшад.

Тамоюли муҳимми солҳои охир густариши ҳузури маҳсулоти Тоҷикистон дар бозорҳои кишварҳои узви Созмони ҳамкории Шанхай, бахусус дар шакли маҳсулоти коркарди кишоварзӣ ва саноати сабук ба назар мерасад. Бо вучуди ин, содирот то ҳол ба ашёи хом нигаронида шудааст, ки савдори ба зарбаҳои беруна осебпазир мекунад. Ин ба зарурати амиқтар кардани ҳамкориҳои тичоратӣ таъкид мекунад. Ба андешаи мо, тичорат на танҳо як канали асосии ҳамкории иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шарикони СҶШ, балки василаи

муҳимми ҳамгирой ба равандҳои иқтисодии минтақавӣ мебошад. Дар оянда шаклҳои олиӣ ҳамкорӣ: ташкили корхонаҳои муштарак, ҳамгирой ба занҷирҳои истеҳсоли ва ҳамохангсозии сиёсати савдо дар доираи СХШ ҳамчун платформаи рушди устувор инкишоф меёбанд.

Дар баробари ин, тичорати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва кишварҳои узви Созмони ҳамкории Шанхай (СХШ) сол аз сол афзоиш меёбад. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун кишвари дорои дастрасии маҳдуд ба роҳҳои байналмилалӣ баҳрӣ ва зерсохтори логистикӣ осебпазир, тичоратро бо шарикони СХШ на як ҷузъи дипломатияи умумӣ, балки шартӣ зарурии бақо ва рушди иқтисодӣ медонад. Мавриди зикр аст, ки таъйини панҷ соли охир равободати тичоратӣ бо аъзои калидии СХШ - ҚХХ, Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Қазоқистон ва Ҷумҳурии Ўзбекистон устувор гардидааст. Ҷумҳурии Халқии Хитой бузургтарин манбаи молҳои истеъмолӣ ва саноатӣ боқӣ мемонад, аммо муҳимтар аз ҳама, тағйирот дар сохтори тичорат мушоҳида мегардад. Ба ҷойи воридоти маъмулии маҳсулоти тайёр, гардиши муқобили молҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла маҳсулоти коркарди кишоварзӣ ба вучуд меояд. Дар баробари ин, дар як муддати кӯтоҳ, яъне аз соли 2018 инҷониб гардиши дучониба байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ўзбекистон чандин маротиба афзоиш ёфтааст. Дар ин замина, тавре профессор Ш. Раҳимзода қайд менамояд, «... асоси сиёсати иқтисодии неқбинионаи ҳамсоғӣ истифодаи низоми савдои озодест, ки дар байни Ҷумҳурии Тоҷикистону Ҷумҳурии Ўзбекистон вучуд дорад ва барои ҳаракати озоди сармоя, молу хизматрасониҳо ва қувваи корӣ шароити мусоид фароҳам шуда истодааст. Ин, пеш аз ҳама, барои густариши самтҳои ҳамкорӣ, ба роҳ мондани робитаҳои зичи мутақобилан судманди иқтисодӣ байни субъектҳои хоҷагидорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистону Ҷумҳурии Ўзбекистон зарур аст. Дар айни замон ҳамкории ноҳияҳои наздисарҳадӣ ва минтақаҳои мамлакатҳои мо аҳаммияти махсус пайдо мекунад» [118, с.10].

Ҳамзамон, равободати мустақими роҳи оҳан боиси коҳиши хароҷоти муомилот барои содиркунандагони молҳои тоҷикӣ ва таҳкими мавқеи кишвар

дар гардиши тичоратии минтақа шудааст. Воқеан, ин нуктаи ибтидоии ташаққули меҳвари Душанбе-Тошканд-Алмаато ҳамчун як долони тичоратӣ дар доираи СҲШ гардид. Аммо вазифаи асосӣ на ба таври бояду шояд вусъат додани савдо, балки сифати он мебошад. То ҳол содироти Ҷумҳурии Тоҷикистон умдатан якмолӣ ва ноустувор аст: алюминий, пахта, меваҳои мавсимӣ. Ин мавқеъҳо ҳам ҳангоми тағйирёбии нархҳо ва ҳам тағйирот дар шароити логистика осебпазиранд. Дурнамо на дар афзоиши ҳаҷми ашёи хоми воридшаванда, балки дар ҳамгироии корхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба занҷирҳои истеҳсолии кишварҳои СҲШ мебошад. Ин тадбир на он қадар маблағгузорӣ, балки тағйир додани сиёсати савдои дохилӣ ва баланд бардоштани стандарти маҳсулотро талаб мекунад. Дар доираи СҲШ низ ягон минтақаи мукаммали тичорати озод вучуд надорад. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаббускори таъсиси низомҳои тичоратии дучониба бо афзалият ба содироти маҳсулоти кишоварзӣ ва саноати сабук муҳим аст. Масалан, квотаҳои озмоишӣ барои интиқоли маҳсулоти нассочӣ ба Ҷумҳурии Қазоқистон ё Ҷумҳурии Ўзбекистон метавонад тавлидоти маҳаллӣ ва шуғли аҳолиро ҳавасманд кунад. Гузашта аз ин, ҳамкориҳои тичоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо шарикони СҲШ аз чӯзҳои стратегӣ ҳолӣ нест. Дар шароити номуайянии геополитикӣ ва фишори таҳримӣ ба Россия, каналҳои иқтисодӣ тавассути СҲШ ҳамчун василаи суботи сиёсӣ аҳаммияти назаррас пайдо мекунанд. Дар маҷмӯъ, ҳаминро бояд зикр намуд, ки ҳамкорҳои иқтисоди ва тичоратии Тоҷикистон чун самти асосӣ бо мамлакатҳои аъзои ин созмони бонуфуз танҳо бо табодул намудани молҳо маҳдуд нест, балки он механизми ҳамгирӣ ба равандҳои минтақавӣ ва рушди истеҳлооти ватанӣ мебошад.

Дурнамои асосӣ на дар афзоиши ҳаҷми содирот, балки дар мустаҳкам намудани ҷанбаҳои институтсионалии муносибатҳои тичоратӣ дар сатҳи дутарафа ва бисёртарафа дар асоси манфиатҳои дарозмуддати миллӣ мебошад.

Ҷанбаи муҳимми дигар ин ҳамкориҳо дар самти сармоягузориҳо ба шумор меравад. «... Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон - Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати

дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 28 декабри соли 2023 зикр гардидааст, ки «Ҳукумати мамлакат рушди баҳши хусусӣ, соҳибкорӣ ва сармоягузорию дар Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 ҳамчун воситаи асосии ноил шудан ба ҳадафҳои миллии муайян кардааст ва чӣхати фароҳам овардани шароити мусоид барои пешбурди фаъолияти соҳибкориву сармоягузорӣ, барои сармоягузорӣ ҷолиб гардонидани иқтисодӣ кишвар ва ба содирот нигаронидани он пайваста чораҷӯӣ менамояд» [111]. Дар ин замина, СҶШ ҳамчун як платформаи минтақавӣ бо иштироки кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ тавоно, ба мисли ҚХХ, Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Ҳиндустон ва як қатор давлатҳои Осиёи Марказӣ барои таҳкими ҳамкориҳои сармоягузорӣ иқтидори назаррас фароҳам меорад. Соҳаҳои асосие, ки сармоягузорӣ аз кишварҳои СҶШ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ба он равона шудааст, энергетика (аз ҷумла, гидроэнергетика), инфрасохтори нақлиётӣ, истихроҷи маъдан ва кишоварзӣ мебошанд. Мусаллам аст, ки Ҷумҳурии Халқии Хитой ба унвони яке аз пешсафон аз лиҳози сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бунёди неругоҳҳои барқи обӣ, шохроҳҳо ва зерсохторҳои гуногун фаъолона ширкат мекунад. Масалан, иштироки ширкатҳои чинӣ дар сохтмони хатти интиқоли барқи Ҷанубу Шимол мисоли хубест, ки бо неруи барқ таъминоти минтақаҳои шимолӣ кишварро хеле беҳтар кардааст.

Тавре, ки Ш. Раҳимзода ва С.М. Мирзоев дар мақолаашон қайд менамоянд, «... Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназардошти аҳаммияти рушди муносибатҳои тижоратӣ иқтисодӣ бо кишварҳои ҳамсоя, аз ҷумла бо Ҷумҳурии Халқии Хитой ба фароҳам овардани шароити мусоид барои ҷалби сармоя, ҳаракати озоди сармоя ва қувваи корӣ аҳаммияти хоса дод. Бо ин мақсад соли 2007 Шурои машваратӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба беҳтар кардани фазои сармоягузорӣ таъсис дода шуд, ки минбари муҳим барои муколамаи давлат ва баҳши хусусӣ ва ташаккули сиёсати давлатӣ дар соҳаи сармоягузорӣ ва таҳкими рушди иқтисодӣ мебошад. Дар ҷаласаҳои он, ки бо иштироки намояндагони вазорату идораҳо, шарикони рушд, сармоягузори хориҷӣ ва маҳаллӣ баргузор мегарданд, масъалаҳои

ичрои қарорҳои ҷаласаҳои пешина мавриди баррасӣ қарор гирифта, монеаҳои мавҷуда дар рушди соҳибкорӣ, имкониятҳои боз ҳам беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ва ғайра муҳокима мешаванд. Масъалаҳои беҳбудӣ фазои сармоягузорӣ, инчунин, дар ҷаласаҳои ҳукумат баррасӣ шуда, дар консепсияҳо, стратегияҳо ва барномаҳои рушди иқтисоди кишвар инъикос ёфтаанд» [115, с.224].

Илова бар ин, Ҷумҳурии Тоҷикистон иштирокчии фаъоли ташаббуси «Камарбанд ва роҳ» мебошад, ки аз ҷониби ҚХХ пешниҳод шудааст ва ба тавсеаи ҳамкориҳои сармоягузорӣ ва зербиноӣ дар доираи СҶШ мусоидат мекунад. Федератсияи Россия низ, дар навбати худ, бахусус дар баҳши муҳочирати меҳнатӣ, сармоягузорию молиявӣ ва табодули технологӣ нақши муҳим дорад. Аммо барои амиқтар намудани ҳамкориҳои минбаъдаи сармоягузорӣ бояд фазои миллии сармоягузорӣ, аз ҷумла ислоҳоти қонунгузорӣ, таҳкими кафолатҳо барои сармоягузорию хориҷӣ боз ҳам беҳтар карда шаванд. Фаъолияти фондҳои муштараки сармоягузорӣ ва истифодаи иқтисодии барномаҳои байнидавлатии СҶШ низ муҳим аст. Дар умум, ҳамкори дар самти сармоягузорию барои рушди устувори иқтисоди мусоидат мекунад ва рақобатпазирии иқтисоди миллиро таҳким мебахшанд.

Самти дигаре, ки барои Ҷумҳурии Тоҷикистон хеле муҳим аст, ин ҳамкорию дар самти гидроэнергетика ва саноат бо мамлакатҳои узви Созмони ҳамкории Шанхай мебошанд. Дар ин ҳошия тавре ки А. Мигранян ва Е. Шавина қайд менамоянд, «... ҳамкории иқтисодӣ байни кишварҳои узви СҶШ унсури муҳим дар таъмини суботи созмон ва яке аз омилҳои ноил шудан ба устуворию дарозмуддат мебошад. Бо дарназардошти иқтисодии назарраси захираҳои энергетикӣ кишварҳои СҶШ, бахусус Россия, Қазоқистон, Чин, Қирғизистон ва Тоҷикистон ҳамкории энергетикӣ метавонад самти умедбахштарин барои густариши ҳамкорӣ дар доираи СҶШ бошад» [85, с.131]. Мавриди зикр аст, ки ҳамкориҳои энергетикӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва кишварҳои узви (СҶШ) яке аз самтҳои асосии ҳамгироии минтақавӣ ва рушди устувор мебошад. Сарфи назар аз маҳдуд будани

захираҳои истихроҷи маъдан, кишвар дар соҳаи манбаъҳои барқароршавандаи энергия, пеш аз ҳама, неругоҳҳои обӣ имкониятҳои беназир дорад, ки онро барои кишварҳои СХШ дар шароити гузариш ба иқтисодиёти сабз шарикӣ муҳимми стратегӣ месозад.

Дар доираи Созмони ҳамкории Шанхай ҳамкорӣ чанд самт, аз ҷумла сохтмони неругоҳҳои нави барқӣ обӣ, таҷдиди шабакаҳои мавҷудани энергетикӣ ва рушди инфрасохтори энергетикӣ транзитӣ инкишоф меёбад. Дар ин самт низ ҳамкорӣҳо бо Ҷумҳурии Халқии Хитой, махсусан фаъол буда, дар доираи ташаббуси «Камарбанд ва роҳ» лоиҳаҳои зерсохториро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ мекунад. Сохтмони муштараки хатти интиқоли барқӣ Кӯлоб-Лолазор бо дастгирии сармоягузори чинӣ мисол шуда метавонад, ки ба таҳкими устувории энергетикӣ дохили кишвар мусоидат кард.

Ба андешаи мо, унсури муҳимми стратегияи энергетикӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи СХШ татбиқи лоиҳаи CASA-1000 мебошад, ки ҳадафаш содироти неруи барқӣ изофӣ ба кишварҳои Осиёи Ҷанубӣ, аз ҷумла Ҷумҳурии Исломии Покистон ва Ҷумҳурии Исломии Афғонистон мебошад. Ин нақши афзояндаи Ҷумҳурии Тоҷикистонро ҳамчун як маркази энергетикӣ ба содирот нигаронидашуда дар минтақа таъкид мекунад. Ҷумҳурии Тоҷикистон ғояи таъсиси фазои ягонаи энергетикӣ дар доираи СХШ фаъолона пешбарӣ карда, барои муттаҳидсозии стандартҳо, рушди тиҷорати байнисарҳадӣ энергетикӣ ва таъсиси платформаҳои муштараки тадқиқотӣ дар соҳаи энергияи таҷдидшаванда ҷонибдорӣ мекунад. Ин мавқеъ майлу хохиши ҷумҳуриро на танҳо ба интегратсия, балки барои барпо намудани муносибатҳои мутаносиб, ки дар он кишвар на нақши ёрирасон, балки ҳамоҳангсозро мебозад, ифода мекунад. Ҳамин тариқ, ҳамкорӣҳои энергетикӣ бо кишварҳои СХШ на танҳо як авлавияти стратегияи сиёсати хориҷии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки василаи таҳкими мавқеи он ҳамчун шарикӣ асосии энергетикӣ дар минтақаи Авруосиё мебошад.

Равандҳои муосири ҷаҳонишавӣ ва минтақавӣ меъмории нави муносибатҳои иқтисодии байналхалқиро ташкил медиҳанд, ки дар он кооператсияи саноатӣ мазмунӣ сифатан дигар пайдо мекунад. Дар ин замина, Созмони ҳамкории Шанхай на танҳо ҳамчун механизми амният, балки чун иштирокчиёи фаъоли ҳамкориҳои иқтисодии минтақавӣ амал мекунад. Ҳамзамон ҳамгироӣ ба занҷирҳои саноатии минтақа яке аз омилҳои асосии рушди устувори иқтисодӣ маҳсуб меёбад. Ҳамкориҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва кишварҳои СҲШ дар заминаи зарурати таҷдиди пойгоҳи миллии саноатӣ, баланд бардоштани рақобатпазирии соҳаҳои ба содирот нигаронидашуда ва дигаргунсозии технологӣ дар соҳаи истеҳсолот инкишоф меёбанд.

Хусусияти муҳимми ин ҳамкорӣ дастгирии институтсионалии мақомоти СҲШ мебошад, ки ба ҳамоҳангсозии стандартҳо, содагардонии фазои сармоягузорӣ ва рушди механизмҳои ҳамкорӣ нигаронида шудааст. Дар ин замина, ҳамкории Ҷумҳурии Тоҷикистон бо марказҳои калидии саноатии минтақа, пеш аз ҳама, ҚХХ, Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Ўзбекистон ва Ҷумҳурии Қазоқистон ба ҳамгироии ҷумҳурӣ ба занҷирҳои истеҳсолии фаромиллӣ мусоидат мекунад. Ҳамзамон, таваҷҷуҳ аз модели содироти ашёи хом ба рушди саноатӣ мегузарад, ки ба истеҳсоли ватанӣ ва коркарди захираҳои нигаронида шудааст. Ҳамчуноне, ки муҳаққиқон ибраз медоранд «... дар пасманзари афзояндаи вобастагии геоиқтисодии кишварҳои минтақа таъсиси шарикӣ устувори саноатӣ шартӣ асосии баланд бардоштани рақобатпазирии миллий мегардад»[91]. Барои бомуваффақият амалӣ намудани иқтидори ҳамкориҳо сиёсати системавии давлатӣ лозим аст, ки ба рафъи монеаҳои институтсионалӣ, рушди захираҳои инсонӣ ва ҳавасмандгардонии фаъолияти инноватсионӣ нигаронида шудааст.

Дар баробари самтҳои дар боло қайдгардида, нақлиёт ва логистика низ самти муҳим барои рушди муносибатҳои тиҷоратӣ байни мамлакатҳои СҲШ ба шумор меравад. Аз ин дидгоҳ, қобили тазаккур аст, ки ҳамкориҳои нақлиётӣ ва логистикӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва кишварҳои Созмони

ҳамкориҳои Шанхай (СХШ) яке аз самтҳои калидии ҳамгироии минтақавӣ ва рушди устувори кишвар ба шумор меравад. Бо дарназардошти мавқеи ҷуғрофии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба баҳр дастрасӣ надорад, рушди долонҳои муосири нақлиётӣ ва системаҳои логистикӣ ҳам барои таъмини амнияти иқтисодии миллӣ ва ҳам барои таҳкими иқтидори транзитии он дар минтақаи Осиёи Марказӣ аҳаммияти стратегӣ дорад. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар чорроҳаи хатсайрҳои эҳтимолии байналмилалӣ - байни ҚХХ, Осиёи Ҷанубӣ ва кишварҳои ИДМ воқеъ буда, нақши як пайванди муҳимми транзитиро мебозад, ки минтақаҳои шарқӣ ва ғарбии Авруосиёро мепайвандад. Мамлакатҳои СХШ, бахусус ҚХХ, Федератсияи Россия ва Ҷумҳурии Узбекистон ба рушди ташаббусҳои муштаракӣ нақлиётӣ, аз ҷумла масирҳои роҳи оҳан ва автомобилӣ, инчунин, лоиҳаҳои рақамикунонии чараёни логистика таваҷҷуҳи зиёд зоҳир мекунанд. Масалан, иштироки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар лоиҳаи долони нақлиётии Ҷумҳурии Халқии Хитой-Ҷумҳурии Қирғизистон-Ҷумҳурии Тоҷикистон-Ҷумҳурии Ислондӣ Афғонистон-Ҷумҳурии Ислондӣ Эрон мебошад, ки ҳамчун масири алтернативӣ дар доираи ташаббуси “Камарбанд ва роҳ” ҷойгир шудааст. Дар ҷаҳорҷӯи ин тарҳ, инфрасохтори роҳ, аз ҷумла шоҳроҳи Душанбе-Дарвоз-Хоруғ, ки бо иштироки ҚХХ ва созмонҳои байналмилалӣ маблағгузорӣ мегардад, ғаёлона таҷдид мешавад. Ин масир ба коҳиши вақт ва арзиши ҳамаҷла нақл миёни ҚХХ ва Ховари Миёна ва ба ин васила, аҳаммияти логистикӣ Ҷумҳурии Тоҷикистонро афзоиш медиҳад. Илова бар ин, Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаббуси таъсиси як маркази миллии логистикӣ дорои мақоми байналмилалӣ дорад, ки ба коркарди борҳои транзитӣ ва рушди ҳамаҷла нақли мултимодалӣ нигаронида шудааст. Ҷунин ташаббусҳо хоҳиши кишварро барои баромадан аз мақоми «коридори транзитӣ» ва ишғоли мавқеи ғаёол ҳамчун маркази логистикӣ дар минтақаи СХШ таъкид мекунанд. Дар баробари ин, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчунин, дар ташаккули заминаи ҳукуқии мусоидат ба ҳамкориҳои нақлиётӣ байни кишварҳои СХШ, аз ҷумла созишномаҳо дар бораи эътирофи мутақобилаи ҳуҷҷатҳо, ягонагии расмиёти

гумрукӣ ва рақамисозии ҳамлу нақли бор фаъолона иштирок мекунад. Дар маҷмӯъ, ҳамкорихои нақлиётӣ ва логистикӣ бо кишварҳои СҶШ на танҳо барои Ҷумҳурии Тоҷикистон имкониятҳои нави иқтисодӣ мекушоянд, балки мавқеи онро ҳамчун шарикӣ калидии транзитӣ ва логистикӣ дар Осиёи Марказӣ мустаҳкам намуда, ҳамгирии устувори кишварро ба занҷирҳои байналмилалӣ нақлиётӣ таъмин менамояд.

Кишоварзӣ дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши калидӣ дошта, саҳми назарраси ММД-ро ташкил медиҳад ва беш аз 60% аҳолии деҳотро бо кор таъмин мекунад. Дар шароити афзояндаи ҷолишҳои глобалӣ, аз қабili тағйирёбии иқлим, занҷирҳои ноустувори ғизо ва норасоии об ҳамкорӣ бо кишварҳои Созмони ҳамкории Шанхай (СҶШ) дар соҳаи комплекси агросаноатӣ барои таъмини амнияти озуқаворӣ миллӣ ва рушди устувори деҳот аҳаммияти стратегӣ пайдо мекунад. Ҷумҳурии Тоҷикистон СҶШ-ро як платформаи табодули фанновариҳои пешрафтаи кишоварзӣ, тақмили ихтисоси кадрҳо, ҷалби сармоя ба бахши кишоварзӣ ва тавсеаи бозорҳои содиротӣ медонад. Яке аз самтҳои афзалиятнок рушди системаҳои обёрии устувор ва идоракунии об мебошад, ки бо дарназардошти шароити кӯҳистон ва вобастагӣ аз системаҳои заҳкаш барои Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳаммияти хосса дорад. Дар ин замина ҚХХ ва Ҷумҳурии Ҳиндустон дар бахши “обёрии оқилона” ва Федератсияи Россия бошад, ҳамчун узви СҶШ дар заминаи тухмипарварӣ, техникаи кишоварзӣ кумак мерасонанд. Намунаи ҳамкорихои муваффақ ташкили агротехнопаркҳои муштарак ва хоҷагиҳои намоишӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо иштироки агрохолдингҳои ҚХХ, Ҷумҳурии Узбекистон аст, ки ба ҷорӣ намудани усулҳои инноватсионии парвариши пахта, сабзавот ва мевачот табдил ёфтаанд, ки ба баланд шудани ҳосилнокӣ ва сифати маҳсулот ва рушди иқтисодӣ содиротии кишвар мусоидат мекунанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчунин, дар ташаббусҳои СҶШ, ки ҷиҳати эҷоди механизми минтақавӣ воқуниш ба бӯҳрони ғизоӣ равона шудаанд, нақши фаъол дорад. Аз ҷумла, кишвар пешниҳод кардааст, ки имкони ташкили захираи озуқаворӣ минтақавӣ дар доираи СҶШ, ки кумаки мутақобиларо дар

сурати рух додани ҳолатҳои изтирорӣ ва тағйирёбии нархи маҳсулоти кишоварзиро таъмин намояд. Ҳамин тавр, Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳамкориҳои кишоварзӣ бо кишварҳои СҲШ на танҳо ҳамчун як роҳи навсозии бахши кишоварзии худ, балки саҳм дар ташаккули низоми устувор, ба ҳам алоқаманд ва беҳатари ғизо дар минтақа муносибат менамояд.

Бояд таъakkур дод, ки ҳамкориҳои молиявӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мамлакатҳои узви СҲШ, мавқеи хеле муҳимро ишғол менамояд ва яке аз механизми асосии рушди устувори иқтисоди ба шумор меравад.

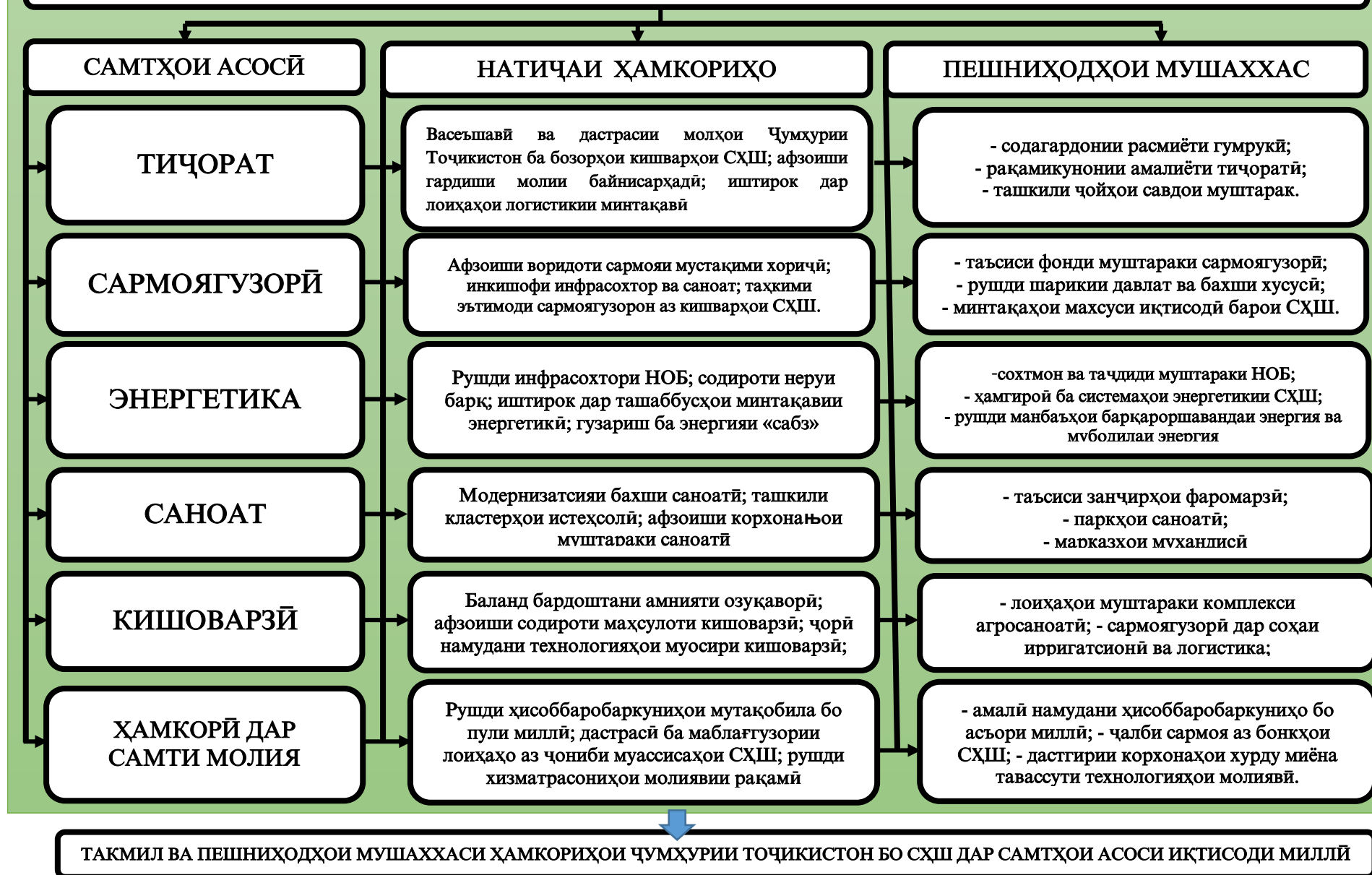
Барои кишвар ҳамкориҳо бо ҚХХ ва ФР ҳамчун шарикони асосии иқтисодӣ ва молиявӣ дар минтақа аҳамияти хосса дорад. ҚХХ аз тариқи ниҳодҳои, ба монанди Эксимбонки Чин ва Бонки сармоягузори инфрасохтори Осиё (дар ҷаҳорҷӯби ибтикори “Камарбанд ва роҳ”), ба тарҳҳои бузурги зербиноӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қарз дода, сармоягузорӣ низ мекунад. Маблағгузори сохтмони роҳҳо, хати барқ ва навсозии инфрасохтор исботи ин гуфтаҳо шуда метавонад. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчунин, дар як қатор ташаббусҳо ҷиҳати таҳкими суботи молиявӣ дар доираи СҲШ ширкат меварзад. Аз ҷумла, кишвар аз таъсиси механизми ҳисоббаробаркуниҳои асъорӣ бо асъори милли байни кишварҳои ширкаткунанда ҷонибдорӣ мекунад, ки ба коҳиши вобастагӣ аз доллари ИМА ва кам кардани хавфҳои асъорӣ мусоидат мекунад. Дар ин замина, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар масъалаҳои муттаҳидсозии расмиёти молиявӣ ва бонкӣ ва таъсиси як платформаи ягонаи рақамӣ барои ҳисоббаробаркуниҳо байни сохторҳои тижоратии кишварҳои СҲШ ташаббус нишон медиҳад. Бонки миллии Тоҷикистон бо сохторҳои шабеҳи кишварҳои СҲШ дар масъалаҳои мубориза бо пулшӯӣ, назорати фаъолияти бонкӣ, инчунин, дар самти татбиқи қарорҳои технологияҳои молиявӣ фаъолона ҳамкорӣ мекунад. Дар маҷмӯъ, ҳамкориҳои молиявӣ бо давлатҳои узви СҲШ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш аз ҳама имкон медиҳад, ки на фақат захираҳои зарурии сармоягузориро ҷалб намояд, балки дар ташаккули сохторҳои нави молиявии минтақавӣ фаъолона ширкат намояд.

Хуллас, ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои узви СҲШ бояд дар самтҳои зерин рушд ёбад:

- боз ҳам беҳтарсозии фазои сармоягузорӣ дар кишварҳои узви СҲШ;
- баланд бардоштани иқтидори энергетикӣ мамлакатҳои узви СҲШ;
- ташкили иттиҳоди нақлиётӣ ва рушди иқтидори транзитии кишварҳои узви СҲШ;
- ташаккул ва рушди бозори хизматрасонӣ дар минтақаи СҲШ;
- ташкили иттиҳоди гумрукӣ дар қаламрави СҲШ;
- рушди бахши воқеии иқтисод ҳамчун омили муҳимтарини беҳбуди ҳамкориҳои мутақобилан судманд, муносибатҳои тичоратию иқтисодӣ ва саноатии кишварҳои узви СҲШ;
- татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ дар доираи барномаҳои СҲШ;
- ба СУС дохил шудани ҳамаи кишварҳои узви СҲШ;
- ҳамкориҳои мутақобилан судманд ва созанда бо дигар созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ минтақавӣ;
- ҳамкориҳои кишварҳои узви СҲШ дар соҳаи таҳсилоти олӣ ва ғайра.

Дар асоси таҳлил мо пешниҳодҳои мушаххаси худро оид ба самтҳои асосии ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мамлакатҳои узви СҲШ дар расми 3.2.2 ба таври возеҳ пешниҳод намудем.

Расми 3.2.2 ПЕШНИҲОДҲО ОИД БА ҲАМКОРИҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО КИШВАРҲОИ УЗВИ СҲШ

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Расми пешниҳодшуда воситаи таҳлилӣ буда, ба низомсозӣ ва арзёбии ҳамаҷонибаи самтҳои афзалиятноки ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва давлатҳои Созмони ҳамкориҳои Шанхай (СХШ) нигаронида шудааст. Соҳаҳои асосие, ки сохтори ҳамкориҳо муайян мекунанд, инҳоянд: тижорат, сармоягузорӣ, энергетика, саноат, молия ва кишоварзӣ. Ин соҳаҳо ҳам манфиатҳои стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳам имконоти амиқтар кардани рабандҳои ҳамгироиро дар доираи СХШ инъикос мекунанд. Ҳар як соҳа аз рӯйи ду меъёри ба ҳам алоқаманд таҳлил карда мешавад: дурнамо, яъне имкониятҳои, ки дар доираи ҳамкориҳои бисёрҷониба қушода мешаванд ва пешниҳодҳо, яъне тадбирҳои мушаххас ва қадамҳои, ки ба татбиқи ин потенциал нигаронида шудаанд. Ин ба мо имкон медиҳад, ки аз мақсадҳои абстрактӣ ба воситаҳои амалии татбиқи стратегияи рушди иқтисодиёти миллии гузарем. Дар блоки тижорат, пеш аз ҳама, ба рушди логистикаи фаромарзӣ, рафъи монеаҳои маъмурӣ ва ҷорӣ намудани механизмҳои тижорати рақамӣ таваҷҷуҳи хосса зоҳир мегардад. Дар соҳаи сармоягузорӣ бошад, зарурати фароҳам овардани шароити мусоид барои ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ, аз ҷумла механизмҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ ва минтақаҳои махсуси иқтисодӣ таъкид шудааст. Энергетика дар заминаи рушди гидроэнергетика ва таъсиси фазои ягонаи энергетикӣ СХШ яке аз бахшҳои ояндадор маҳсуб меёбад.

Соҳаи саноат ҳамчун як нуқтаи афзоиш қарор дошта, дар он лоиҳаҳои муштаракӣ истеҳсоли ва интиқоли технологияҳои муосир амалӣ карда мешаванд. Ҳамкориҳои молиявӣ бошад, бо зарурати гузаштан ба ҳисоббаробаркуниҳо бо асъори миллии, васеъ намудани дастрасӣ ба маблағгузорӣ ва рушди платформаҳои молиявии рақамӣ алоқаманд аст. Соҳаи кишоварзӣ аз нуқтаи назари таъмини амнияти озуқаворӣ, ташкили сохторҳои кооперативии кишоварзӣ ва навсозии технологияҳои кишоварзӣ баррасӣ шудааст. Ҳамин тариқ, расми пешниҳодгардида барои арзёбии вазъи кунунӣ ва дурнамои ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва кишварҳои СХШ як

моделӣ хуб мебошад. Он на танҳо векторҳои асосии ҳамкориҳо сохторбандӣ мекунад, балки барои таҳияи сиёсати давлатӣ дар соҳаи шарикӣ минтақавӣ дастурҳои мушаххас пешниҳод мекунад. Тадбирҳои пешниҳодшуда ҳамчониба буда, ба ташаккули модели устувори рушди иқтисодӣ тавассути ҳамкориҳои мутавозини бисёрҷониба дар доираи СҶШ нигаронида шудаанд.

Дар маҷмӯъ, таҳлили самтҳои асосии ҳамкориҳои Тоҷикистон ва кишварҳои узви СҶШ имкон медиҳад ба хулосае оем, ки барои васеъшавии ҳамкориҳои бисёрҷониба заминаҳои устувори сохторӣ мавҷуданд, ки доираи васеи соҳаҳо - аз тичорату сармоягузорӣ то энергетика ва комплекси агросаноатиро дар бар мегирад. Дар соҳаи тичорат ҳамкорӣ бо СҶШ дастрасии Тоҷикистонро ба бозорҳои бузурги минтақавӣ мекушояд, ки ин барои афзоиши содирот, бахусус аз рӯйи саноати сабук ва кишоварзӣ нерӯ эҷод мекунад. Барои амалӣ намудани ин потенциал монеаҳои инфрасохторӣ ва маъмуриро аз байн бурдан, расмиётро рақамӣ кардан ва стандартҳоро ягона кардан лозим аст. Сармоягузорӣ омили асосии навсозии иқтисодӣ Тоҷикистон мебошад. Иштирок дар ташаббусҳои сармоягузориҳои СҶШ ба кишвар имкон медиҳад, ки ба воридшавии сармояи дарозмуддат ба лоиҳаҳои инфрасохторӣ, саноатӣ ва логистикӣ таъя кунад. Рушди муассир дар ин самт фароҳам овардани фазои мусоиди меъёрӣ, ҳимояи ҳуқуқи сармоягузoron ва густариши механизмҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусиро тақозо мекунад. Энергетика, бахусус гидроэнергетика яке аз соҳаҳои рақобатпазири иқтисодӣ Тоҷикистон мебошад. Ҳамкориҳои мутақобила бо кишварҳои СҶШ дар соҳаи энергетика метавонад ҳам ба рушди иқтисодӣ содиротӣ ва ҳам модернизатсияи муштараки иқтисодҳои энергетикӣ бо таваҷҷуҳ ба устувориҳои экологӣ ва технологӣ равона карда шавад. Саноат дар шароити диверсификатсияи иқтисодӣ ва ивазкунии воридот аҳамияти стратегӣ пайдо мекунад. Ҳамкорӣ дар ин самт интиқоли фаъоли технология, маҳаллисозии истеҳсолот ва таъсиси платформаҳои муштараки саноатиро тақозо карда, ба афзоиши арзиши иловашуда дар сатҳи милли мусоидат мекунад. Инкишофи ҳамкориҳои молиявӣ бо давлатҳои СҶШ ба ташаккули

инфрасохтори бештар устувори молиявӣ, кам кардани вобастагӣ аз асъорҳои хориҷӣ ва пурзӯр гардидани нақши институтҳои молиявии миллий нигаронида шудааст. Самти муҳим дар ин ҷо рушди платформаҳои рақамӣ ва ҳисоббаробаркуниҳои мутақобила бо аъёри миллий мебошад. Кишоварзӣ соҳаи афзалиятноки рушди устувор ва амнияти озуқаворӣ боқӣ мемонад.

Ҳамин тавр, дар маҷмӯъ, ҳамкориҳои Тоҷикистон бо кишварҳои СҲШ як вектори стратегӣ буда, на танҳо ба суръат бахшидани рушди иқтисодиву иҷтимоии кишвар, балки ба баланд шудани рақобатпазирии минтақавии кишвар мусоидат мекунад.

ХУЛОСАИ БОБИ СЕЮМ

1. Ҳамин тавр, дар асоси таҳлил ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки ҳамкориҳои иқтисодӣ дар доираи СҲШ воситаи муҳими рушд барои Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, имкон медиҳад, ки ба равандҳои иқтисодии минтақавӣ ва байналмилалӣ ҳамгиро шавад ва инчунин, бозорҳои маҳсулоти миллиро васеъ намояд. Соҳаҳои асосии манфиатҳои стратегӣ рушди соҳаи энергетика, ҷалби сармоя ва технология, инчунин, густариши иқтисодии савдо ва содироти мебошанд. Ин соҳаҳо барои рушди устувори иқтисодӣ замина фароҳам меоранд. Дар умум, барои ба даст овардани самараи максималии ҳамкорӣ дар доираи СҲШ, фаъол намудани иштироки институтсионалии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таҳкими ҳамоҳангии минтақавӣ, махсусан бо кишварҳои ҳамсоя, аз қабيلي Ҷумҳурии Ўзбекистон ва Ҷумҳурии Қазоқистон зарур аст.

2. Ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои СҲШ як вектори стратегӣ буда, на танҳо ба суръат бахшидан ба рушди иқтисодиву иҷтимоии кишвар, балки ба баланд шудани рақобатпазирии минтақавии кишвар мусоидат мекунад. Дар умум, ҳамкориҳои тичоративу иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо узви мамлакатҳои СҲШ дурнамои хеле хуб дорад.

3. Зарур аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳамкорӣ бо мамлакатҳои узви Созмони ҳамкориҳои Шанхай роҳҳои ҳимояи манфиатҳои стратегии худро таҳия намояд.

ХУЛОСА

Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия

1. Таҳияи концепсияи умумии назариявии ташаккули ҳамкориҳои тижоратӣ иқтисодӣ дар заминаи ҳамгироии иқтисодии минтақавӣ ва институтсионалии тижорати байналмилалӣ коркард ва пешниҳод гардид [4-М].

2. Дар асоси таҳқиқоти илмӣ маълум гардид, ки нақши иттиҳодияҳои ҳамгироии минтақавӣ дар таҳияи сиёсати хориҷии иқтисодии давлатҳо хеле назаррас буда, имконияти рушди устувори иқтисодиро барои мамлакатҳои рӯ ба тараққӣ ба вуҷуд меорад [3-М].

3. Иттиҳодияҳои ҳамгирӣ, махсусан Созмони ҳамкории Шанхай дар шароити ҷаҳонишавӣ як платформаи муҳим барои тақвият ва густариши ҳамкориҳои иқтисодӣ баромад менамояд. Ҳамкории кишварҳо дар ҷаҳорҷӯби иттиҳодияҳои ҳамгирӣ ба рафъи монеаҳои тижоратӣ, амиқтар кардани ҳамкориҳо ва рушди инфрасохтори муштарак нигаронида шудааст. Муносибати методологӣ ҳангоми омӯзиши ин ҳамкориҳо талаб мекунад, ки шароити институтсионалӣ, сатҳи рушди иқтисодии иштирокчиён, инчунин, омилҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ ба назар гирифта шавад. [2-М].

4. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон узвият дар СҲШ имкон медиҳад, ки стратегияи бисёрқутбаи иқтисодии хориҷӣ, таъмини дастрасии устувор ба бозорҳои минтақавӣ ва ташаккули занҷираҳои устувори нақлиётӣ ва логистикӣ таъмин карда шавад. [2-М].

5. Таҳлили савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки Ҷумҳурии Халқии Хитой, Федератсияи Россия ва Ҷумҳурии Қазоқистон шарикони асосии тижоратӣ дар доираи СҲШ боқӣ мемонанд. Дар баробари ин, дар сохтори муомилоти мол нобаробарӣ мушоҳида мегардад: содирот асосан ашёи хом ва воридот маҳсулоти саноатӣ ва истеъмолиро дар бар мегиранд. Омилҳои асосие, ки ба ҳамкориҳои тижоратӣ иқтисодӣ таъсир мерасонанд, ин суботи макроиқтисодӣ, қурби асъор, сатҳи рушди инфрасохтор, сиёсати

гумрукӣ ва тарифӣ, инчунин, дастгирии сиёсӣ аз лоиҳаҳои байнидавлатӣ мебошанд. [3-М].

6. Ҳамкориҳои сармоягузории Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои узви Созмони ҳамкории Шанхай, бахусус бо ҚХХ ва Федератсияи Россия рушди устувори худро нишон медиҳад. Самтҳои асосии сармоягузорӣ энергетика, нақлиёт, истихроҷи маъдан ва телекоммуникатсия мебошанд. Ҳимояи нокифояи ҳуқуқи сармоягузoron, маҳдуд будани бозори дохилӣ ва нарасидани кадрҳои баландихтисос аз ҷумлаи мушкилот мебошад. Дар баробари ин, тамоюли зиёд шудани ҳиссаи лоиҳаҳои дарозмуддати инфрасохторӣ ва тавсеаи сармоягузории хусусӣ мушоҳида мегардад. [1-М].

7. Манфиатҳои стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи СҲШ ин, пеш аз ҳама, васеъ шудани дастрасӣ ба бозорҳои минтақавӣ, ҳамгирӣ ба долонҳои нақлиётию логистикӣ, ҷалби сармоя ба инфрасохтор ва энергетика, ҳамкорӣ дар самтҳои кишоварзӣ, молиявӣ, технологӣ; диверсификатсияи содирот ва рушди устувори иқтисодӣ дар минтақа мебошанд. [2-М].

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо

1. Дар ҷаҳони имрӯза рушди устувори иқтисодии миллӣ бидуни иштироки фаъол дар равандҳои ҳамгироии байналмилалӣ ғайриимкон аст. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамкорӣ дар доираи Созмони ҳамкории Шанхай (СҲШ) махсусан муҳим аст. Он давлатҳоро бо имкониятҳои бузурги иқтисодӣ, технологӣ ва инсонӣ муттаҳид мекунад. СҲШ айни замон ба яке аз платформаҳои калидӣ барои тақвияти робитаҳои иқтисодӣ байни кишварҳои Авруосиё табдил меёбад. Аз ин рӯ, тақмили ҳамкориҳои тиҷоратӣ иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо узви мамлакатҳои СҲШ зарур мешуморем.

2. Ҳамчун узви фаъоли СҲШ, Ҷумҳурии Тоҷикистон ин созмонро на танҳо ҳамчун муҳити сиёсӣ ё амниятӣ, балки ҳамчун воситаи муҳимми рушди тиҷорат, сармоягузорӣ ва инноватсия мешуморад. Ҳамкориҳои тиҷоратӣ ва иқтисодӣ бо кишварҳои СҲШ ба кишвари мо имкониятҳои назаррасро

фароҳам меорад. Вобаста ба ин, васеъ кардани бозорҳои содиротӣ, ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ, рушди лоиҳаҳои нақлиётӣ ва энергетикиро тақвият додан зарур аст.

3. Имкониятҳои ҳамкории Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои СҲШ ханӯз пурра амалӣ нашудаанд. Муносибатҳои тиҷоратӣ ноустувор боқӣ мемонанд, норасоии масирҳои муосири логистикӣ ва инфрасохтор, маҳдуд будани гуногунрангии маҳсулоти содиротӣ вуҷуд доранд. Аз ин рӯ, тақмили механизмҳои ҳамкории иқтисодӣ, баланд бардоштани самаранокӣ ва таъсири амалии он ба вазифаи таъхирнопазир табдил меёбад. Пеш аз ҳама, тақвияти пояҳои институтсионалии ҳамкорӣ муҳим аст. Тоҷикистон бояд аз имкониятҳои пешниҳодкардаи Шурои тиҷоратии СҲШ ва Консорсиуми байнибонкӣ барои ҷалби сармоягузорӣ, мубодилаи таҷриба ва иштирок дар лоиҳаҳои муштарак фаъолтар истифода барад. Сода кардани расмиёти гумрукӣ, рақамикунонии чараёни ҳуччатҳо ва таъсиси "равзанаи ягона" барои соҳибкорон тиҷорати мутақобиларо ба таври назаррас афзоиш медиҳад. Ба рушди инфрасохтори нақлиёт ва логистика диққати махсус бояд дод. Мавқеи ҷуғрофии Тоҷикистон онро пайванди табиӣ байни Осиёи Ҷанубӣ ва Марказӣ мегардонад, аммо маҳдудиятҳои нақлиёт самаранокии транзитро коҳиш медиҳанд. Дохил кардани кишвар ба долонҳои байналмилалӣ СҲШ, ба монанди долонҳои Шимол-Ҷануб ва Чин-Осиёи Марказӣ-Осиёи Ғарбӣ, имкониятҳои навро барои тиҷорат ва сармоягузорӣ фароҳам меорад.

4. Ҳамкории сармоягузорӣ низ як самти муҳим ба шумор меравад. Вобаста ба ин, таъсиси минтақаҳои муштаракӣ саноатӣ ва фондҳои сармоягузорӣ бо иштироки Ҷумҳурии Халқии Хитой, Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Ҳиндустон ва Ҷумҳурии Қазоқистон ба суръат бахшидани рушди саноати ватанӣ ва афзоиши шуғл мусоидат хоҳад кард. Дар айни замон, тавачҷуҳ бояд ба технологияҳои муосир ва "сабз", саноати коркард ва рақамикунонии иқтисодиёт равона карда шавад.

РУЙХАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАГАРДИДА

1. Balassa, B.A. The Theory of Economic Integration [Text] / B.A. Balassa. - London: R.D. Irwin, 1961. – P.65.
2. Mundell, R.A. International Trade and Factor Mobility [Text] / R.A. Mundell // American Economic Review, June 1957. - №47. - P. 321-335.
3. Regional Integration and Future Cooperation Initiatives in the Eurasian Economic Union// Saint Petersburg State University, Russia [Electronic resource] / – Access mode: URL: <https://www.asau.ru/files/pdf/2332333.pdf> / (date of access: 17.08.2026).
4. Tinbergen, J. On the Theory of Centralization and Decentralization in Economic Policy [Text] / J. Tinbergen. – Amsterdam: North-Holland, 1952. – PP.80.
5. Yogo, Vianney. Intégration régionale et la promotion du développement socioéconomique en Afrique: une analyse sous le prisme des communautés économiques régionales.[Electronic resource] / - Access mode: Url: <https://openalex.org/W7001204677> / (date of access: 14.08.2026)
6. Авазов, Н.Р., Махмудов Н.М. Теории международной торговли и влияние международной торговли на иностранные инвестиции [Текст] Н.Р. Авазов, Н.М. Махмудов // Экономист года 2020: Сборник статей Международного профессионально-исследовательского конкурса. – Петрозаводск. 2020.- С.316-326.
7. Азимов, П.Х. Перспективы экономической интеграции Республики Таджикистан [Текст] / П.Х. Азимов // Экономика и современный менеджмент: теория и практика. – 2016. – № 12 (63). – С. 57-66.
8. Алиев, М.А. О некоторых идеях развития ШОС [Текст] / М.А. Алиев // Региональные проблемы преобразования экономики. – 2014. - №1 (39). - С. 11-14.
9. Алиев, М.А. Развитие торгово-экономических взаимоотношений между странами-членами ШОС[Текст] / М.А. Алиев // Региональные проблемы преобразования экономики.- 2014. - № 5 (43).- С.22-28.

10. Алиев, М.А. Экономические институты ШОС [Текст] / М.А. Алиев // Региональные проблемы преобразования экономики. - 2014. - №2 (40). - С. 19-24.
11. Алимов, Р.К. Республика Таджикистан в системе ШОС. 2021. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://msu.tj/ru/news?id=117> (дата обращения: 06.03.2023).
12. Алимов, Р.К. Шанхайская организация сотрудничества и Большая Евразия [Текст] / Р.К. Алимов // Вестник международных организаций: образование, наука, новая экономика. – 2018. - № 3. - С. 19-32.
13. Алимов, Р.К. ШОС: Актуальные вопросы евразийского экономического сотрудничества [Текст] / Р.К. Алимов // Китай в мировой и региональной политике. История и современность. – 2016. - №21. – С.7-15.
14. Асадов, Ш. Транзитные коридоры Таджикистана и их потенциал для развития региональной торговли [Текст] / Ш. Асадов // Университет Центральной Азии. Доклад. - 2012. – № 6. - С. 152-162.
15. Асрорзода У.С. Ҳамкориҳои иқтисодии байни Тоҷикистон ва Чин: мушкилоти самаранокӣ ва дурнамои рушд [Матн] / У.С. Асрорзода, У.Ф. Обидзода // Паёми Донишгоҳи милли Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе: ДМТ. - 2025. - № 8/1. – С.113-119.
16. Астанинская декларация десятилетия заседания Шанхайской организации сотрудничества (Астана, 15 июня 2011г.) // Архив МИД РТ, папка-документы о ШОС, 2011.
17. Бабина, А. В. Возможности и перспективы инвестиционного сотрудничества государств-участников ШОС [Текст] / А. В. Бабина // Экономика и торговля. – 2025. – № 3(3). – С.34-60.
18. Байзакова, К. Перспективы сотрудничества стран-членов ШОС в восстановлении экономики Афганистана [Текст] / К. Байзакова // Россия и новые государства Евразии. – 2015. – № 3. – С. 34-50.
19. Бекмуратов, И.Н. Перспективы развития ШОС: взгляд Узбекистана [Текст] / И.Н. Бекмуратов // Вестник Челябинского государственного

университета. Политические науки. Востоковедение. – 2001. – № 21 (236). – Вып. 11. – С. 11-17.

20. Белякова, И.Г. Эволюция моделей межкультурной коммуникации в новых межгосударственных союзах (на примере Шанхайской организации сотрудничества) [Текст] / И.Г. Белякова // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия: Регионоведение: философия, история, социология, юриспруденция, политология, культурология. – 2016. - 4 (189).- С. 224-228.

21. Бишкекская декларация (Бишкек, 13 сентября 2013г.) // Архив МИД РТ, папка-документы о ШОС, 2013.

22. Бишкекская декларация (Бишкек, 16 августа 2007г.) // Архив МИД РТ, папка-документы о ШОС, 2007.

23. Бишкекская декларация глав государств Республики Казахстан, Китайской Народной Республики, Кыргызской Республики, Российской Федерации и Республики Таджикистан (Бишкек, 25 августа 1999г.) // Идти в ногу с веяниями времени и развивать «Шанхайский дух»: избр. док. о ШОС.- Пекин, 2002.-339с.

24. Бобоев, Ш. Шанхайская организация сотрудничества в геополитической структуре Среднего Востока [Текст]: монография / Ш.Бобоев. - Душанбе: Контраст, 2011. - 266 с.

25. Бровцев, В. Шанхайская организация сотрудничества. Состояние и перспективы развития // Независимая газета. 14.09.2021. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://www.ng.ru/cis/2021-09-14/100_2109141600.html (дата обращения: 21.07.2025).

26. Буханов, А.Ю. Развитие транспортной инфраструктуры в рамках деятельности ШОС [Текст] / А.Ю. Буханов //Постсоветский материк. 2020. - № 1 (25). - С.114-123.

27. Быков, А.И. Экономическое сотрудничество в рамках ШОС: основные направления и перспективы развития: Монография / А.И.Быков. - Москва: ФЛИНТА: Наука, 2011. - 232 с.

28. Васильева, Н.А. ШОС в новой геополитической архитектуре Большой Евразии [Текст] / Н.А. Васильева, В.А. Шамахов // Государственная служба. - 2015. - № 6 (96). - С. 37-42.

29. Вклад Таджикистана в основание и развитие Шанхайской организации сотрудничества [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://mts.tj/ru/2564/news/> (дата обращения: 06.07.2025).

30. Вохидова, М.А. Республика Таджикистан как один из учредителей Шанхайской организации сотрудничества [Текст] / М.А. Вохидова // Вестник Педагогического университета. – 2023. - №3 (104). - С. 208-212.

31. Вохидова, С. Шанхайская организация сотрудничества (ШОС) гарант стабильности, безопасности, укрепления мира в Центральной Азии [Текст] / М.А. Вохидова // Endless light in science. – 2024. - № 2. - С. 13-17.

32. Гулаков, У.М. Международная экономическая интеграция: основные этапы развития [Текст] / У.М. Гулаков, Х.А. Одинаев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: «СИНО», 2024. - №7/1. - С. 118-125.

33. Гулаков, У.М. Таджикистан и БРИКС: Проблемы и тенденции торгово-экономического сотрудничества [Текст] / У.М. Гулаков, Ф.Дж. Бобоев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: «СИНО», 2025. - №1. - С.100-107.

34. Гусев, Л.Ю. Саммит ШОС в Душанбе: подготовка и основные решения [Текст] / Л.Ю. Гусев // Большая игра. – 2008. – №4 (10). – С 1-14.

35. Гусейнов Т.Т. Экономическое сотрудничество Азербайджана со странами ЕАЭС: проблемы и перспективы интеграции [Текст]: дис. ... канд. экон. наук: 5.2.5 Мировая экономика /Гусейнов Таир Тофикович. – Москва, 2025. – 183 с.

36. Дай, Вэйцзин. Экономическое сотрудничество стран ШОС: проблемы и перспективы развития [Текст] / Вэйцзин Дай // Вестник Московского университета. Серия 12. Политические науки. – 2016. - № 4. - С. 51-58.

37. Данаева, М.Х. Инвестиционное сотрудничество в контексте экономической интеграции стран ШОС [Текст]: дис. доктора философии (PhD), по специальности 6D051300 - Мировая экономика/ Данаева М.Х. - Душанбе, 2024. – 171 с.

38. Данаева, М.Х. Перспективы развития ШОС в условиях экономической интеграции [Текст] / М.С. Содиков, М. Данаева // Вестник Таджикского национального университета. - 2017. - № 2/9. - С.31-34.

39. Данаева, М.Х. Современные тенденции и перспективы развития интеграционных связей стран ШОС [Текст] / М.С. Содиков, М. Данаева // Финансово-экономический вестник. - 2019. - № 3 (19). - С.137-145.

40. Данаева, М.Х. Шанхайская организация сотрудничества в системе международных экономических отношений [Текст] / М. Данаева // Вестник Таджикского национального университета. - 2018. – № 3(15). - С.51-56.

41. Данаева, М.Х. ШОС в системе международных экономических отношений [Текст] / М.Х. Данаева // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2018. – № 6. – С. 127-130.

42. Данаева, М.Х. ШОС как новый фактор развития экономической интеграции в мировые экономики [Текст] / М. Данаева // Актуальные вопросы современной экономики. - 2021. - № 2. - С. 238-242.

43. Декларация глав государств-членов Шанхайской организации сотрудничества (Санкт-Петербург, 7 июня 2002 г.) [Текст] // Идти в ногу с веяниями времени и развивать «Шанхайский дух»: избр. док. о ШОС(П).- Пекин, 2006. - 779 с.

44. Декларация глав государств-членов Шанхайской организации сотрудничества (Астана, 5 июля 2005 года.) [Текст] // Архив МИД РТ, папка-документы о ШОС, 2005.

45. Декларация глав государств-членов Шанхайской организации сотрудничества о построении региона долгосрочного мира и совместного

процветания (Пекин, 7 июня 2012 г.) [Текст] // Архив МИД РТ, папка-документы о ШОС, 2012.

46. Декларация десятого заседания Совета глав государств-членов Шанхайской организации сотрудничества (Ташкент, 11 июня 2010 г.) [Текст] // Архив МИД РТ, папка-документы о ШОС, 2010.

47. Декларация о создании «Шанхайской организации сотрудничества» (Шанхай, 15 июня 2001 г.) [Текст] // Идти в ногу с веяниями времени и развивать «Шанхайский дух»: избр. док. о ШОС.- Пекин, 2002.-339с.

48. Декларация пятилетия Шанхайской организации сотрудничества (Шанхай, 15 июня 2006 г.) [Текст] // Архив МИД РТ, папка-документы о ШОС, 2006.

49. Дергачев, В. Битва за Евразию. Тектоническая геополитическая трансформация [Текст] / В.Дергачев // Вестник аналитики. - 2014. - № 1. - С. 43-58.

50. Джанибекова, И.А., Текеева, Х.Э. Международная торговля услугами [Текст] /И.А. Джанибекова, Х.Э. Текеева // Московский экономический журнал, - 2011. - № 11. – С.596-601.

51. Джумъев, Б. М. Трансформация институциональной среды государственного сектора в условиях международной экономической интеграции [Текст] / Б. М. Джумъев, Р. Р. Джалилзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. Душанбе – 2026. – № 5. – С. 13-21.

52. Договор о долгосрочном добрососедстве, дружбе и сотрудничестве государств-членов Шанхайской организации сотрудничества (г. Бишкек, 16 августа 2007 г.) [Текст] //Архив МИД РТ, папка-документы о ШОС, 2007.

53. Долгов, С.И. Общее экономическое пространство - новый интеграционный формат в условиях глобализации [Текст] /С.И. Долгов //Российский внешнеэкономический вестник. - М., 2010. - № 9. - С.3-13.

54. Душанбинская декларация глав государств Республики Казахстан, Китайской Народной Республики, Кыргызской Республики, Российской

Федерации и Республики Таджикистан (Душанбе, 5 июля 2000г.) [Текст] // Идти в ногу с веяниями времени и развивать «Шанхайский дух»: избр. док. о ШОС.-Пекин, 2002.-339с.

55. Душанбинская декларация глав государств-членов Шанхайской организации сотрудничества (Душанбе, 12 сентября 2014 г.) [Текст] // Архив МИД РТ, папка-документы о ШОС, 2014.

56. Душанбинская декларация. (Душанбе, 28 августа 2008 г.) [Текст] // Архив МИД РТ, папка-документы о ШОС, 2008.

57. Екатеринбургская декларация глав государств-членов Шанхайской организации сотрудничества (Екатеринбург, 16 июня 2009 г.) [Текст] // Архив МИД РТ, папка-документы о ШОС, 2009.

58. Захираи электронӣ. – Манбаи дастрасӣ:
Url: <https://mfa.tj/tg/main/view/116/tojikiston-va-sozmoni-hamkorii-shankhai>
(санаи мурочиат: 17.08.2026).

59. Зиеев, С. С. Консепсияҳои назариявии мактабҳои иқтисодӣ оид ба ҳамгироии иқтисодӣ [Текст] / С. С. Зиеев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. Душанбе – 2024. – №. 6-1. – С. 92-99.

60. Зиеев, С. С. Особенности и этапы экономической интеграции в современных условиях [Текст] / С. С. Зиеев // Индустриализация национальной экономики: современное состояние, проблемы и перспективы: Материалы международной научно-практической конференции, Душанбе, 02 мая 2023 года. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2023. – С.127-133.

61. Кандиёрова, Д.О. Интеграционные процессы в странах с переходной экономикой: теория, методология, практика [Текст] / Д.О. Кандиёрова. // Монография. - Душанбе, 2006. - 180 с.

62. Каримова, М. Т. Направления инвестиционного сотрудничества России с Таджикистаном [Текст] / М. Т. Каримова, Ш. Р. Шарифзода // Научные

труды Северо-Западного института управления РАНХиГС. – 2025. – Т. 16, № 5-1. – С.177-185.

63. Каримова, М.Т. Перспективы экономического сотрудничества Таджикистана со странами ШОС [Текст] / М.Т. Каримова // Центральная Азия и Кавказ. – 2012. - Том 15. Выпуск 1.- С.159-168.

64. Каюмов, Н. К. Интеграционные ресурсы Таджикистана [Текст] / Н.К. Каюмов // Reforma. – Т. 3. – №35. – С.71-76.

65. Клименко, А.Ф. Саммит Шанхайской организации сотрудничества и задачи Организации по обеспечению безопасности ее интеграционных планов [Текст] / А.Ф. Клименко, Ю.В. Морозов // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. – 2016. - №10 (343). - С.162-174.

66. Колдунова, Е.В. Роль Шанхайской организации сотрудничества в регионе Центральной Азии: сравнительный анализ исследовательских дискурсов [Текст] / Е.В. Колдунова // Сравнительная политика. – 2013. - №. 2 (12). - С. 60-69.

67. Колегова, О.Ю. Ключевые сферы международного сотрудничества в рамках ШОС [Текст] / О.Ю. Колегова // Вестник МГИМО Университета. – 2013. - № 6 (33). - С.160-169.

68. Колегова, О.Ю. Контент-анализ нарратива стран-участниц Шанхайской организации сотрудничества: основные выводы [Текст] / О.Ю. Колегова // Вестник Брянского государственного университета. – 2018. - № 4 (38). - С. 56-72.

69. Комилов, С. Дж. Цифровизация и региональная интеграция: новые тренды и риски взаимодействия [Текст] / С.Дж. Комилов // Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). - Душанбе – 2025. – № 1(87). – С.13-30.

70. Комилов, С.Дж Теоретические подходы к исследованию процессов формирования региональных интеграционных объединений [Текст] / С.Дж. Комилов // Вестник Таджикского национального университета. Серия

социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: «СИНО», 2025. - №1. - С.84-92.

71. Конаровский, М.А. Россия - ШОС: некоторые элементы стратегии [Текст] / М.А. Конаровский // Вестник международных организаций: образование, наука, новая экономика. – 2016. - № 4 (11).- С. 149-161.

72. Корнеев, К.А. Актуальные тенденции торгово-экономического сотрудничества Японии со странами - членами ШОС [Текст] / К.А. Корнеев // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Экономика. – 2021. - № 4. - С. 750-762.

73. Кудряшов, В.С. Международная экономическая интеграция: теоретические аспекты и мировая практика [Текст] /В.С. Кудряшов // Ученые записки Тамбовского отделения РоСМУ, - 2019. - № 14. - С.78-89

74. Кузнецова, Г. В. Международная торговля товарами и услугами: Учебник и практикум для вузов [Текст] / Г. В. Кузнецова, Г. В. Подбиралина. – 4-е издание, переработанное и дополненное. – Москва : Издательство Юрайт, 2024. - 792 с.

75. Леонтьев В. Исследования структуры американской экономики: теоретический и эмпирический анализ по схеме затраты-выпуск//Госуд. статист. изд, 1958, 639 с.

76. Ли, На. Инициатива "Один пояс, один путь" как новая модель сотрудничества КНР с Россией и странами Центральной Азии [Текст] / На Ли //Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Всеобщая история. – 2018. - № 4. - С. 382-392.

77. Лузянин, С.Г. «Возвышение» ШОС: успехи и препятствия[Текст] / С.Г. Лузянин, В.С. Фроленков // Вестник Томского государственного университета. – 2016. - № 404. - С. 105-110.

78. Лузянин, С.Г. Один пояс, один путь - политические и экономические измерения [Текст] / С.Г. Лузянин, А.В. Афонасьева // Вестник Томского государственного университета. Экономика. – 2017. - № 40. - С. 5-14

79. Лю Х. Чжао. Китай, Центральная Азия и Шанхайская организация сотрудничества [Текст] / Лю Х. Чжао // Московский центр Карнеги. Рабочие материалы. – 2005. – № 5. – С. 50-61.

80. Лю Х., Чжао. Идея создания зоны свободной торговли ШОС: расчеты, проблемы и перспективы [Текст] / Лю Х. Чжао // Евразийская экономическая интеграция. – 2009. – № 3 (4). – С. 115-124.

81. Макарова, В.В. Роль международной экономической интеграции в достижении устойчивого развития государств-членов ЕАЭС [Текст]: дисс. канд. эконом. наук: 5.2.5. Мировая экономика/ В.В. Макарова – Москва, 2024. –240с.

82. Мастова Г. Тичорати байналхалқӣ ва соҳаи иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон (1991-2016) [Матн] / Г. Мастова // Идоракунии давлатӣ. Душанбе. – 2021. - №2 (51). – С.111-118.

83. Меморандум между правительствами государств-участников Шанхайской организации сотрудничества об основных целях и направлениях регионального экономического сотрудничества и запуске процесса по созданию благоприятных условий в области торговли и инвестиций (Алматы, 14 сентября 2001г.) [Текст] // Идти в ногу с веяниями времени и развивать «Шанхайский дух». Избранные документы о ШОС. - Пекин, 2002. -339с.

84. Мецлер, В.Э. Экономическое взаимодействие стран в рамках Шанхайской организации сотрудничества [Текст] / В.Э. Мецлер, А.С. Кушнарев//Вопросы российской юстиции.- 2024 - № 31. - С.369-374.

85. Мигранян, А. Потенциал расширения сотрудничества стран ШОС: экономические и энергетические аспекты [Текст] / А. Мигранян, Е. Шавина // Геоэкономика энергетики.- 2018.- № 2. - С.119-134.

86. Мирбобоев, Р. М. Татбиқи манфиатҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар дои-раи гурӯҳҳои ҳамгироии иқтисодии минтақаӣ [Матн] / Р. М. Мирбобоев, Ф. Қодирзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. Душанбе.- 2024. – №. 3. – С. 78-89.

87. Мирбобоев, Р.М. Участие Республики Таджикистан в региональных интеграционных процессах в интересах динамичного развития национальной экономики [Текст]: дис. доктора. эконом. наук: по специальности 08.00.13 – Мировая экономика/ Мирбобоев Рахматулло Мадаюбович. – Душанбе, 2024. – 417 с.
88. Мирзоев, Н.М. Таджикистан-ШОС: магистраль сотрудничества [Текст]: монография / Н.М. Мирзоев. - Душанбе, 2014. - 178 с.
89. Михайлов, А.Ю. Банк развития в структуре Шанхайской организации сотрудничества [Текст] / А.Ю. Михайлов, Е.О. Князева // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. – 2015. - № 39 (324). - С. 38-47.
90. Михневич, С.В. Шанхайская организация сотрудничества в 2024 г.: Экономическая повестка и укрепление глобальной субъектности ШОС [Текст] / С.В. Михневич // Вестник Поволжского института управления. – 2024. - № 6. - С.15-26.
91. Мичурина, О.Ю. Место и роль интеграционных процессов в мировой экономике [Текст] / О.Ю. Мичурина // Вестник АГТУ. Серия: Экономика. – 2010. № 2. – С.7-11.
92. Муминова, Ф. Республика Таджикистан и экономическое сотрудничество в рамках ШОС [Текст] / Ф. Муминова // Международная аналитика. – 2015. -(2). – С.61-62.
93. Муратбекова, А. Кризис идентичности Шанхайской организации сотрудничества: что будет дальше? [Текст] / А. Муратбекова // Вестник международных организаций. - 2019. -Т. 14. - № 4. - С. 138-160.
94. Муратшина, К.Г. К вопросу о создании Банка ШОС [Текст] / К.Г. Муратшина // Управленческое консультирование. – 2017. - № 7 (103). - С. 44-54.
95. Муратшина, К.Г. Страны Центральной Азии и расширение ШОС [Текст] / К.Г. Муратшина // Известия Алтайского государственного университета. – 2018. - № 5 (103). - С. 114-118.

96. Мухитдинова, М.З. Узбекистан и международные организации: Шанхайская организация сотрудничества (ШОС) и перспективы развития [Текст] / М.З. Мухитдинова // Молодой ученый. – 2016. – № 11. – С. 867-869.

97. Назаров, Т.Н. Китай и Таджикистан: стратегия экономического сотрудничества [Текст] / Т.Н. Назаров // Известия АН Республики Таджикистан. Отдел общественных наук. – 2011. – № 2. – С. 1-6.

98. Назаров, Т.Н. Китайско-таджикское сотрудничество: от прошлого к настоящему и будущему [Текст] / Т.Н. Назаров // Известия АН Республики Таджикистан. Отдел общественных наук. – 2012. – № 2. – С. 7-12.

99. Нармбаев, М. Сотрудничество Казахстана с ШОС, как фактор развития внешнеэкономической деятельности на современном этапе [Текст] / М. Нармбаев // Центральная Азия и Кавказ. – 2009. – № 4-5 (64-65). – С. 180-190.

100. Нарышкин С.Е., Хабриева Т.Я., Капустин А.Я., Бевеликова Н.М., Толорая Г.Д., Рафалюк Е.Е., Шульга С.В., Курбанов Р.А., Шведкова О.В., Белялова А.М., Нанба С.Б., Семилютина Н.Г., Доронина Н.Г., Акопян О.А., Синицын С.А., Журавлева О.О., Терещенко Л.К., Калмыкова А.В., Пуляева Е.В., Боголюбов С.А., Беликова К.М. БРИКС: контуры многополярного мира: монография (отв. ред. академик РАН, д.ю.н. Т.Я. Хабриева, зам. отв. ред. к.ю.н. Н.М. Бевеликова). - Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации; ИД "Юриспруденция", 2015 г. **Url:** <http://ivo.garant.ru/#/document/57386229> (дата обращения 17.08.2026)

101. Нургалиев, М. Перспективы Японии в Шанхайской организации сотрудничества [Текст] / М. Нургалиев // Центральная Азия и Кавказ. - 2009. - № 1(61). - С. 109-117.

102. Ҳисоботи Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба натиҷаи фаъолият дар соли 2024. Душанбе – 2024. – С. 5.

103. Одинаев, Х.А. Теоретические аспекты формирования и развития региональной экономической интеграции [Текст] / Х.А. Одинаев, У.М. Гулаков // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: «СИНО», 2024. - №7/1. – С.108-117.
104. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2025. - 442 с.
105. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2020. - 495 с.
106. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2021. - 702 с.
107. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2022. - 414 с.
108. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. - 419 с.
109. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2024. - 429 с.
110. Павлова, Е.И., Эволюция теорий международной торговли и ее современные тенденции в условиях глобализации мирового хозяйства [Текст] / Е.И. Павлова, Н.С. Самусев // НАУКА I STUDIA. – 2017. – № 1. - С.16–23.
111. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асо-сии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. <https://www.president.tj/event/missives/36370>
112. Полякова, А.Г., Герасимова В.В. Теоретические аспекты изучения региональной экономической интеграции и социально-экономического пространства региона [Текст] А.Г. Полякова, В.В. Герасимова // Интеллект. Инновации. Инвестиции, 2010. - №2. – С.50-56.
113. Послание Лидера нации, Президента Таджикистана уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан (полный текст) | НИАТ "Ховар" Url: <https://khovar.tj/rus/2016/01/poslanie-lidera-natsii-prezidenta->

(дата обращения 17.08.2026)

114. Путин, В.В. ШОС – новая модель успешного международного сотрудничества [Текст] / В.В. Путин // Российская газета. – 2006. – 14 июня.

115. Раҳимзода, Ш.М. Вазъ ва дурнамои рушди ҳамкориҳои Тоҷикистону Чин[Матн] / Ш.М. Раҳимзода, С.М. Мирзоев // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2025. – № 1 – С.223-237

116. Расулев, А.Ф. Перспективы социально-экономического сотрудничества стран - членов ШОС в условиях глобализации [Текст] / А.Ф. Расулев // Экономика региона. – 2012. - № 4. - С. 203-208.

117. Раҳимзода, Ш. Таджикистан и Казахстан: перспективы развития экономических отношений [Текст] / Ш. Раҳимзода // Экономика Таджикистана. – Душанбе. - 2023. - № 3. С.222-227.

118. Раҳимзода, Ш. Самтҳои асосии рушди ҳамкориҳои иқтисодӣ бо Ҷумҳурии Ўзбекистон дар шароити нави иқтисодӣ [Матн] / Ш.М. Раҳимзода //Иқтисодиёти Тоҷикистон. – Душанбе. - 2022. № 2. - С.9-12

119. Раҳимов, П. С. Нақши Тоҷикистон дар лоиҳаҳои стратегии Созмони ҳамкории Шанхай [Текст] / П. С. Раҳимов // Паёми Донишгоҳи давлатии тибқорати Тоҷикистон. Душанбе – 2026. – №. 1(61). – С.331-341.

120. Ремыга В.Н. Экономический пояс Шелкового пути [Текст] / В.Н. Ремыга // Финансы: теория и практика. – 2015. - № 6 (90). - С. 121-130.

121. Рзаев, Мирза Ага-Рза Оглы. Анализ различных взглядов по проблеме международных торговых связей в ракурсе международных торговых связей Азербайджана //Наука, техника и образование, - 2020. - № 9 (73), - С.50-54.

122. Рикардо, Д. Начала политической экономии и налогового обложения. Избранное [Текст]/ Д. Рикардо; [пер. с англ.; предисловие. П.Н. Клюкина]. - М.: Эксмо, 2008. - 960 с.

123. Рыбалкина, В.Е. Международные экономические отношения [Текст] / В.Е.Рыбалкина; под редакцией профессора В.Е.Рыбалкина. - Москва, 2009. - 393 с.
124. Садриддинов, М.И. Эволюция научных подходов к проблеме региональной экономической интеграции [Текст] / М.И. Садриддинов // Вестник ТГУПБП. Серия общественных наук. 2022, №1. - С.69-77.
125. Саидмуродов, Л. Х. Республика Таджикистан в системе современных мирохозяйственных связей: модель малой открытой экономики [Текст] / Л. Х. Саидмуродов. – Душанбе: Дониш, 2021. – 414 с.
126. Саидмуродов, Л.Х. Открытая экономика Республики Таджикистан: макроэкономическое равновесие в условиях внешнего финансирования. [Текст] / Л.Х. Саидмуродов, А.А. Солиев. – Душанбе: Ирфон, 2004. – 174 с.
127. Саидмуродов, Л.Х. Теоретические вопросы развития малой открытой экономики в условиях переходного периода [Текст]: дис. док. экон. наук: 08.00.01 / Л.Х. Саидмуродов. - Душанбе, 2005. - 148 с.
128. Саидов, З.Ш. Основные внешнеполитические интересы Таджикистана на рубеже веков [Текст] / З.Ш. Саидов. – 4-е изд., доп. – Душанбе: ООО «Контраст», 2011. – 624 с.
129. Сакс, Дж. Рыночная экономика и Россия [Текст] / Дж.Сакс. – Москва, 1994. - 244 с.
130. Самуэльсон, П. А. Экономикс / П. А. Самуэльсон, В. Д. Нордхаус ; пер. с англ. - Москва : Бином-Книга, 1997. - 799 с
131. Сафаров, Б. Г. Махсусиятҳои тақвияти ҳамгироии иқтисодии давлатҳои рӯ ба тараққӣ дар низоми хоҷагии кушоди муосир [Матн] / Б. Г. Сафаров // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Душанбе – 2023. – №. 2-2(47). – С.197-207.
132. Сафаров, Б.Г. Проблемы и перспективы реализации экс-портного потенциала Республики Таджикистан через привлечение ино-странных инвестиций [Текст] / Б.Г. Сафаров. – Душанбе, 2006. - 144 с.

133. Сафаров, Б.Г. Развитие экономики Таджикистан и иностранные инвестиции [Текст] / Б.Г. Сафаров // Республика Таджикистан на пути к открытой экономике: очерки институционального анализа. (Раздел XI). – Душанбе: Ирфон, 2008. – 304 с.
134. Сельцовский, В.Л. Концептуальные основы теорий международной торговли [Текст] / В.Л. Сельцовский // Российский внешнеэкономический вестник. М. - 2008. - № 12. - С.3-13.
135. Сиражиддинов, Н. Торгово-экономическое сотрудничество стран ШОС [Текст] / Н. Сиражиддинов // Узбекистан в современном мире: Самаркандский саммит ШОС.– 2026. - С.63-70
136. Смит, А. Исследование о природе и причинах богатства народов [Книга]. – Т. 2 / А. Смит. – Москва ; Ленинград : Соцэкгиз. Ленингр. отдние, 1935. – 475 с
137. Содиков, М. С. Экономическая интеграция Центрoазиатских стран в рамках интеграционного объединения ШОС [Текст] / М.С. Содиков // Финансово-экономический вестник. – 2020. – № 1(21). – С. 47-54.
138. Содиков, М.С Особенности развития торгово-экономических отношений Республики Таджикистан в рамках ШОС [Текст] / М.С. Содиков, С.Б. Шарипов//Финансово-экономический вестник. – 2021. - № 2 (26). - С. 63-70.
139. Содиков, М.С. Развития инвестиционного сотрудничества Республики Таджикистан со странами ШОС [Текст] / М.С. Содиков//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: «СИНО», 2021. - №2. - С.68-76.
140. Содиков, М.С. Экономические приоритеты Республики Таджикистан в контексте сотрудничества со странами ШОС [Текст] / М.С. Содиков // Государственное управление. – 2021. – № 2 (51). – С. 43-54.
141. Содиков, М.С. Эффективность развития интеграционных процессов стран ЦА [Текст] / М.С. Содиков, Ф. Фародов // Вестник Таджикского национального университета. – 2018. – № 7. – С. 134-139.

142. Содиқов М.С. Сармоягузори мустақими хориҷӣ ҳамчун омили рушди иқтисодиёти Тоҷикистон [Матн]: монография / М.С. Содиқов, А. Сафаров – Душанбе, 2021. – 143 с.
143. Содиқов, М. С. Иқтидори энергетикӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун омили рушди ҳамкориҳои иқтисодиву тичоратии давлатҳои узви Созмони ҳамкории Шанхай / М. С. Содиқов // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. – №. 1(30). – С.112-120.
144. Содиқов, М.С. Таҳлили омилҳои таъсиррасон ба ҷараёни ҷалби сармоягузори мустақими хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / А. Сафаров, М.С. Содиқов // Паёми молия ва иқтисод. – 2020. – № 2 (22) – С. 68-76.
145. Солиев, А. А. Современная парадигма экономического развития в рамках экономической интеграции / А. А. Солиев, Ф. А. Кодиров // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. Душанбе – 2013. – № 2/5(117). – С. 3-7.
146. Степанов, Н.С. ШОС и ЕАЭС как основа будущего большого Евразийского партнерства [Текст] Н.С. Степанов, Е.А. Соколовская // Дискуссия. – 2018. - № 4 (89). - С. 46-55.
147. Стратегияи Миллии Рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 – Душанбе, 2016. - 89 с.
148. Стратегия развития Шанхайской организации сотрудничества до 2025 года: исходные реалии и фактор российско-китайского партнерства [Текст]: монография / под ред. С.Г. Лузянина, Е.И. Сафроновой. - М. : ИДВ РАН, 2015. – 168 с.
149. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар ҷаласаи Шӯрои сарони давлатҳои аъзои СҲШ. 11 ноябри соли 2020. <https://rus.sectesco.org/20201111/690781.html> (санаи мурочиат, 22 июли соли 2025).

150. Сыроежкин, К. Присутствие Китая в энергетическом секторе Центральной Азии [Текст] / К. Сыроежкин // Центральная Азия и Кавказ. – 2012. - № 1. - С. 23-46.

151. Ташкентская Декларация глав государств-членов Шанхайской организации сотрудничества. г. Ташкент, 17 июня 2004 года. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://rus.sectsco.org/documents/>. (дата обращения: 07.05.2022), свободный.

152. Трофимова, О.М. Теоретико-методический анализ последствий интеграционных процессов в мировой экономике [Текст] / О.М. Трофимова, Н.А Спирина // Экономика и социум, 2015. - №. 3-2 (16), - С. 966-972.

153. Усмонов, Д. У. Самтҳои асосии рақамикунонии тичорати байналхалқӣ [Матн] / Д. У. Усмонов // Кишоварз. – 2022. – №. 4(97). – С.258-265.

154. Фадеева А.Ю., Мамыкин И.К. Переосмысление и корректировка Пекином инициативы «Пояс и путь» с учётом меняющейся геополитической реальности. В сборнике: "Пояс и путь" в Евразии. Новые вызовы и ответ Китая. 2025. - С. 103-118

155. Фадеева И.А. Региональная интеграция в мировой экономике: ключевые тенденции и новые вызовы [Текст]/ И.А. Фадеева //KANT. - 2025. - №1(54). - С.181-187.

156. Федоренко, Р.В. Таможенный союз как направление региональной экономической интеграции [Текст] / Р.В. Федоренко // Известия Самарской государственной сельскохозяйственной академии. Самара, 2011. № 2. - С. 17-20.

157. Филатова, Ю.М. Роль Шанхайской организации сотрудничества в современных международных экономических отношениях [Текст] / Ю.М. Филатова // Проблемы современной науки и образования. – 2015. - № 2 (32). - С. 41-43.

158. Фролова, Н.С. Современные тенденции развития международной торговли в условиях глобализации[Текст] / Н.С. Фролова, // Интернет-журнал

«НАУКОВЕДЕНИЕ» Том 9, №3 (2017)
<http://naukovedenie.ru/PDF/108EVN317.pdf> (доступ свободный), дата обращения 20.08.2026). - С.3-9

159. Хаджиева, Г.У. Шанхайская организация сотрудничества: экономические взаимоотношения стран Центральной Азии и Китая [Текст] / Г.У. Хаджиева // Вестник УГНТУ. Наука, образование, экономика. Серия: Экономика. – 2013. - № 4 (6). - С. 33-37.

160. Хадыров, Р.Ю. О роли Таджикистана в создании и функционировании институтов Шанхайской организации сотрудничества [Текст] / Р.Ю. Хадыров // Социально-гуманитарные знания. – 2023. - № 3. - С. 118-123.

161. Хартия Шанхайской организации сотрудничества. Статья 3. Санкт-Петербург. 7 июня 2002. [Электронный ресурс]. Режим доступа: [https://lex.uz › docs](https://lex.uz/docs). (Дата обращения: 07.07.2025).

162. Хасбулатов, Р. И. [и др.]. Международная торговля: Учебник / Р. И. Хасбулатов, Н. В. Захарова, Г. В. Кузнецова [и др.]. – 2-е издание, переработанное и дополненное. – Москва: Общество с ограниченной ответственностью "Издательство ЮРАЙТ", 2019. – 405с.

163. Хекшер Э. Ф. Влияние внешней торговли на распределение дохода / Под ред. А. П. Киреева. - Вехи экономической мысли. Т. 6. Международная экономика. - М.: ТЕИС, 2006. - С. 154-173.

164. Ходжаев, Д.К. Региональная интеграция и ее влияние на инвестиционные процессы в Республике Таджикистан: теория и практика [Текст]: монография / Ходжаев Д.К. – Душанбе, 2019. – 151 с.

165. Ходжаев, Х.А. Таджикистан в интеграционных процессах на экономическом пространстве СНГ [Текст]: дисс... канд. эконом. наук: 08.00.01 / Ходжаев Хасан Ашурович. – Худжанд, 2011. – 164 с.

166. Холбобоев, Ф. С. Ҳамкориҳои сармоягузори Тоҷикистон ва Чин: вазъи кунунӣ ва дурнамои рушд [Матн] / Ф. С. Холбобоев // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2025. – №. 2. – С.90-99.

167. Холикназар Х. Значение года председательства Республики Таджикистан в ШОС для дальнейшего развития этой организации [Текст] / Х. Холикназар // Вестник Педагогического университета. Душанбе. – 2015. - № 1-2 (62). – С. 73-79.
168. Холикназар, Х. Таджикистан – ШОС: стабильность и процветание [Текст]: научно-публицистическое издание / Х. Холикназар. – Душанбе: ЦСИ при Президенте РТ, 2014. – 250 с.
169. Хохлова, Н.А. Таможенное сотрудничество РФ со странами ШОС [Текст] / Н.А. Хохлова, А.Д. Воронина, Е.А. Антонова // Экономика и бизнес: теория и практика. – 2022. - № 5-3. - С. 175-179.
170. Хочазода, Д.Қ. Ҳамкориҳои сармоягузори Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои Созмони Ҳамкориҳои Шанхай (СХШ) дар шароити иверсификасиякунонии сарчашмаҳои сармоягузорӣ [Матн] / Д. Қ. Хочазода // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Душанбе – 2025. – №. 4-1(59). – С.451-457.
171. Худойбердиев, Д. М. Теоретические аспекты развития торгово-экономического сотрудничества [Текст] / Д.М. Худойбердиев // Финансово-экономический вестник. Душанбе, – 2024. – № 1(40). – С. 107-114.
172. Хусейнзода, А. Историческое значение инициативы Таджикистана в рамках ШОС [Текст] / А. Хусейнзода, Ш. Фарзонаи // Вестник Педагогического университета. – 2021. - № 4 (93). - С. 291-294.
173. Чжоу, Цзюнь. Шанхайская организация сотрудничества: история создания [Текст] / Цзюнь, Чжоу // Terra Linguistica. - 2015. - № 3 (227). - С. 67-70.
174. Чириканова, Е.А. Роль интеграционных объединений в экономике страны [Текст] / Е.А. Чириканова // Научное обозрение. – 2019. - № 3. - С.31-35.
175. Шанхайская организация сотрудничества сегодня: взгляд из Душанбе. – Душанбе, 2014. - С. 34-35.

176. Шарипов, С.Б. Основные направления углубления интеграционных процессов в рамках ШОС [Текст] С.Б. Шарипов //Финансово-экономический вестник. Душанбе. – 2022. № 1 (30), - С.267-273.

177. Шарипов, С.Б. Основные направления углубления торгово - экономического сотрудничества стран ШОС (на материалах Республики Таджикистан) [Текст]: дис... доктора философии (PhD) 6D051300 - Мировая экономика/Шарипов Садриддин Бадридинович. – Душанбе, 2022. –164 с.

178. Шилина, М.Г. Международно-правовое регулирование транспортно-логистического взаимодействия государств в рамках ШОС [Текст] / М.Г. Шилина // Право. – 2015. - № 3. - С. 78-87.

179. Широ́нин, Н.В. Экономическое сотрудничество в рамках ШОС: проблемы и перспективы [Текст] / Н.В. Широ́нин // Проблемы современной науки и образования. – 2017. - №. 27 (109). - С. 28-30.

180. Юнусзода, Х. К. Интеграция и ктисодии байналхалқӣ [Матн] / Х. К. Юнусзода. – Душанбе : Маориф, 2021. – 264с.

181. Яо, Цзяхуэй. Зона свободной торговли как перспективная форма развития торгово-инвестиционного сотрудничества Китая и ЕАЭС [Текст] / Цзяхуэй Яо, Н.В. Юрова // Беларусь в современном мире = Беларусь у сучасным свеце : материалы XVIII Междунар. науч. конф., посвящ. 98-летию образования Белорус. гос. ун-та. (Минск, 30 октября 2019 г.); редкол.: В. Г. Шадурский (пред.) [и др.]. – Минск: БГУ, 2019. – С.297-300.

ИНТИШОРОТИ АСОСӢ АЗ РӢӢИ МАВЗУИ КОРИ ДИССЕРТАТСИОНӢ

Мақолаҳо дар маҷаллаҳои тақризшаванда:

[1-М]. Иброҳимзода, А.М. Ҳамкориҳои сармоягузори Чумхурии Тоҷикистон бо мамлакатҳои аъзои СҲШ: имконияҳо ва дурнамо [Матн] / А.М. Иброҳимзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №4.2 (43) - С. 686-693. ISSN 2663-0389.

[2-М]. Иброҳимзода, А.М. Тоҷикистон ва Созмони ҳамкории Шанхай: савдои хориҷӣ, мушкилот ва тамоюлҳо [Матн] / А.М. Иброҳимзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе: ДМТ. - 2025. - № 8/1. - С.135-145. ISSN 2413-5151.

[3-М]. Иброҳимзода, А.М. Дурнамои рушди ҳамкориҳои тиҷоративу иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мамлакатҳои узви Созмони ҳамкории Шанхай дар шароити нави геоиқтисодӣ [Матн] / А.М. Иброҳимзода, Ш. Раҳимзода // Идоракунии давлатӣ. – Душанбе. - 2026. - №1(76). – С.275-290. ISSN 2664-0651; ISSN 2709-8567

[4-М]. Иброҳимзода, А.М. Асосҳои назариявии ҳамкориҳои тиҷоративу иқтисодӣ дар шароити ҳамгироии иқтисодии минтақавӣ [Матн] / А.М. Иброҳимзода, Ш. Раҳимзода // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – Душанбе: ДДТТ. - 2026. - № 1. - С.58-64. ISSN: 2308-054X

Мақолаҳо дар дигар маҷаллаҳо ва маҷмуаи

маводи конференсия:

[5-М]. Иброҳимзода, А.М. Тоҷикистон ва Созмони ҳамкории Шанхай: тамоюли ҳамкориҳои иқтисодӣ ва тиҷоратӣ [Матн] / А.М. Иброҳимзода // «Равандҳои муносири молиявӣ–қарзӣ: мушкилот ва дурнамо» Маҷмуаи маводи конференсияи III илмӣ-амалии байналмилалӣ, 5-уми декабри соли 2025. – Душанбе, 2025. – С. 428-434.

[6-М]. Иброҳимзода, А.М. Нақши Созмони ҳамкории Шанхай дар рушди устувори иқтисодиёти мамлакатҳои узв [Матн] / А.М. Иброҳимзода // Такмили ҷаҳолияти фискалии мақомоти гумрук дар шароити иқтисоди рақамӣ: маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ амалӣ (20-уми январи соли 2026). – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2026. - С.261-265. ISBN 978-9906-702-97-3